

Máthé János

**A magyarhermányi református
egyházközség története**

Barót, 2004.

Máthé János

**A magyarhermányi református
egyházközség története**

Megjelent
Kovácsna Megye Tanácsának támogatásával.

A sorozatot szerkeszti
Demeter László

Máthé János

**A magyarhermányi református
egyházközség története**

A bevezető tanulmányt írta
Kolumbán Vilmos József

Sajtó alá rendezte és a mutatókat készítette
Demeter László

Felelős kiadó: Demeter László

©Máthé János örökösei
©Kolumbán Vilmos József
©Gaál Mózes Közművelődési Egyesület

ISSN 1584–8426

Szedés: Demeter Zoltán
Számítógépes szerkesztés: Demeter László és Szász Réka
Készült az Actual Print kft nyomdájában
Baróton, háromszáz példányban,
kétezernégyben.

Felelős vezető: Antal István

Közreadja a Gaál Mózes Közművelődési Egyesület
525100 Barót, Kossuth Lajos u. 129.
demeterlaszlo@yahoo.com

Tartalomjegyzék

Kolumbán Vilmos József: <i>Egy monográfia elé</i>	7
Máthé János: <i>A magyarhermányi református egyházközség története</i>	13
<i>Keresztény-katolikus hitben</i>	13
<i>A reformáció</i>	16
<i>Rekatolizálás. Vallási villongások</i>	19
<i>A reformáció után</i>	25
<i>Lelkészválasztás</i>	26
<i>Egyházközségünk lelképásztorai</i>	28
<i>A presbyterium. (Consistorium.)</i>	31
<i>Megébírók</i>	36
<i>A templom és az egyház épületei</i>	38
<i>Az egyház külső ingatlanai</i>	42
<i>Kezeügyek. Tisztviselő javadalmazások</i>	46
<i>Tőkek, pénzügyek</i>	51
<i>Az anyakönyvek és az irattár néhány régi könyve</i>	53
<i>Népességi adatok</i>	62
<i>Felekezeti kitérések, áttérések</i>	63
<i>Erőszakos térítések. Vallásérelmi ügyek</i>	64
<i>A rövid életű hermányi görögkeleti egyházzól</i>	68
<i>A két temető kert</i>	69
<i>Adományozások</i>	70
<i>Egyháztörténeti, kortörténeti adatok</i>	74

Kolumbán Vilmos József

Egy monográfia elé

A múlt század harmincas éveiben a fiatal Szabó T. Attila a Református Szemle hasábjain kérte számon a református egyháztörténészeket, hogy miért nem fordítanak kellő figyelmet a forrásfeltárára. Kifakadásának eredményeként Tavasz Sándor Kelemen Lajost, a köztiszteletben álló kolozsvári történészt kérte fel, hogy segítsen a múlt értékeinek felmérésében és használatában. A kiváló szakember a felkérést elfogadta, s irányításával a református teológiai hallgatók értékes dokumentumokat mentettek át az utókor számára. Az értékmentésen túl a lelkes munkának volt egy másik hozadéka is. Rámutattak arra, hogy az igazságkeresés és a történetírás csak akkor lehet hiteles, ha az tiszta forrásra alapozik. Ezen túl biztosították a folytonosságot Révész Imre, illetve Pokoly József forrásközlő munkássága és az erdélyi református egyház történetének megismerésére vonatkozó forrásmentés és -közlés között. Bár az átmentett, feltárt és rendszerezett dokumentumok többsége kiadatlan, a második világhétségben elpusztult és a kommunizmus alatt zárolt régi iratok egy része így mégis publikus és kutatható. A mai igények szerinti feldolgozások és kiadásuk még várat magára.

1989. után számtalan olyan mű látott napvilágot, amely jobb időkre várva évtizedeken át az íróasztalok fiókjainak mélyén lapult. Szerzőik csak az írás és a kutatás soványka örömeivel vigasztalódhattak, a tudós elégtétele, az igazság mindenki számára elérhetővé tételének parancsa 1989 előtt elmaradt. Buzgalmuk és a teljes kilátástalanságban is titokban ápoltt remény és hit, hogy munkájuk nem hiábavaló, csodálatra méltó. A magyarhermányi Máthé János munkája is ezen művek közé tartozik. Szerzője, az egyszerű parasztember, aki autodidakta módon kiváló értelmiségivé képezte magát, elsőnek írta meg Magyarhermány terjedelmes (360 oldal), ma is kéziratban lévő monográfiáját. Nagylélegzetű munkája számos előzményre tekint vissza. Első írása 1924-ben jelent meg az *Erdő vidéki Hírlapban*, majd ezt követte a *Megyei Tükörben*, a *Falvak Dolgozó Népében*, a *Magyar Nyelvőrben*, a *Művelődésben*, a *Korunkban*, az *Új Életben*, a *Brassói Lapokban* és a *Jóbarátban* közölt helytörténeti és néprajzi jellegű cikkei, hozzászólásai.¹ Két nagyobb terjedelmű munkájáról tudunk, a már említett *Magyarhermány monográfiájáról* és a most kiadásra kerülő *A magyarhermányi református egyházközösség története* című munkájáról. Munkásságának pontos dokumentálását mindeddig nem sikerült elvégezni, s nem valószínű, hogy valaha is elkészül, ugyanis a politikai rendőrség házkutatás során kéziratban lévő munkáinak egy részét elkobozta.

Két nagyobb terjedelmű munkája közül most a kisebbiket tárthatja kezében a tisztelt olvasó. A szülőföldje és egyháza iránt elkötelezett Máthé János hosszú évek kutatása után hozzáértő módon írta meg a magyarhermányi református egyházközösség történetét. Kézirata több mint hatvan sűrűn gépelt oldalból áll. Sok más monográfiával ellentétben nem a reformációtól ismerteti az eseményeket, hanem István király egyháztámogató tevékenységének rövid bemutatásával. A rendelkezésére álló szakirodalomból kiszedegette a

¹ Boér Imre: *Máthé János, a magyarhermányi autodidakta tudós emlékezete*. In: *Erdő vidéki Lapok* 2003/1. 19-21.

Magyarhermánnyal kapcsolatos korai feljegyzéseket, ami szintén jelentős értéket képvisel. A reformáció korától bővebben tárgyalta faluja egyházközségének történetét, de a korai feljegyzések szűkös volta, valamint az erdővidéki egyházmege levéltárának 1944-ben bekövetkezett teljes pusztulása folytán munkájában arannyelvelődés figyelhető meg, ugyanis Máthé művének mintegy fele az egyházközség 19. századi történetét öleli fel. A legutolsó korokra vonatkozó részek viszont felbecsülhetetlen értéket képviselnek. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés nyomán meginduló elrománosításnak, erőszakos áttérítésnek, az egyházközség lelki és anyagi meghurcoltatásának, majd a második világháborút követő kommunizmus egyházra gyakorolt hatásának feltárásával mindaddig adós az erdélyi református egyháztörténetírás. Eddig csupán egyetlen összefoglaló jellegű munka született meg Tőkés István tollából *A romániai magyar református egyház élete 1944–89 között* címmel. Éppen ezért Máthé munkája tekintettel arra, hogy szülőfaluja esetében ezt a felmérést elvégezte, figyelemfelkeltő: ezt a feladatot az egyházkerület vonatkozásában is el kell végezni.

Máthé János munkáját olvasva nem szabad megfeledkezni arról a tényről, hogy Máthénak nem volt történeti képezése, valamint arról sem, hogy a 20. század folyamán fellendülő reformációkutatás rengeteg, eddig ismeretlen adattal bővítette az amúgy szűkös ismereteinket. Ezért jónak láttuk ebből a sok, újonnan feltárt anyagból kiegészíteni Máthé János munkáját, azért, hogy az olvasó teljes képet kapjon a 16. századi Európát alapjaiban megrázó, s egyben új alapokra helyező reformáció erdélyi és erdővidéki fogadtatásáról.

Az székelyföldi reformáció és az erdővidéki egyházmege

A hagyományos történetírás sokáig úgy tudta, hogy a reformáció eszméinek magyar térhódítása már 1518-ban elkezdődött. Utólag viszont többszörösen rámutattak a korábbi állítás tarthatatlanságára. Legkorábbi, reformációra utaló adatunk 1521-ből való, amikor Szatmári György esztergomi érsek elrendelte a Luther-elleni pápai átoklevél felolvasását. Az 1522. után meginduló magyarországi és erdélyi peregrináció további lehetőségeket nyitott Luther tanainak megismerésére és hazai terjesztésére. Ez egyúttal felváltotta az addigi kereskedői szempontok szerint, elsősorban Luther írásaiból összeállított szemelvényes traktátusirodalom által terjesztett reformációval való ismerkedést.

Erdély vonatkozásában a reformáció első jelei a különleges státusszal rendelkező Nagyszébenben és környékén jelentkeztek 1525 körül. Nagyszébenben az új eszmék gyors előretöréséhez nagyban hozzájárult a szász egyház káptalani szervezete, amely nem a gyulafehérvári püspökség, hanem az esztergomi érsekség fennhatósága alá tartozott. 1525–1526 táján a város királybírája, Pemflinger Márk is csatlakozott a reformációhoz és ha hallgatólagosan is, de támogatta az egyház megújítását.

Nagyszében példája ragadósnak bizonyult. Erdélyben egyre gyakrabban jelentkeztek az új eszméket hirdető reformátorok, és a reformációt felvállaló szerzetesek. 1526-ban Gosztonyi János gyulafehérvári püspök két domonkosrendi szerzetes ellen lépett fel. Az ellenük felhozott vád az volt, hogy a két szerzetes Erdélyt szelvényben–hosszában járta az új tanokkal. János király 1527-ben a nagyszébeni tanácsot sürgette a reformátorokkal szembeni hatékony fellépésre. Felszólítása eredmény nélkül maradt, sőt 1529-ben a szász

város tanácsa kiutasította a városból a reformokat ellenző papokat és szerzeteseket, a szebeni domonkosok Vitalis nevű perjelét pedig börtönbe záratta.²

Nagyszeben után előbb a szász, majd a vegyes lakosságú és végül a székely városok is csatlakoztak a reformációhoz. A székelység megtérítése Honterus János nevével, illetve Brassó reformációjával kapcsolódik össze. Honterus 1533-ban tért vissza hosszúra nyúlt tanulmányútjáról, s lett a brassói szászok tanácsának tagja. Nem sokkal később, valamikor 1533–1539 között nyomdát alapított. Itt jelent meg 1539-ben *Reformatio Ecclesiae Coronensis* címmel Honterus reformatori programirata. Ebben a középkori egyház megújításának szükségességéről a következőket jegyezte le: *Az Istennek örök és változhatatlan akarata, mely nem módosul változó tanács szerint, és amelyet nekünk mindkét testamentumban világosan elő adott, hogy ismerjük meg és szilárdan álljunk abban, amit binnünk és cselekednünk kell, nehogy a számtalan tanítás folytán bizonytalanul hanyattassunk a különböző vélemények közt, mert a keresztyén hit nem véleményekből áll, hanem az igazság megismeréséből; az igazság megismerése pedig Isten Igéje.*

A reformok gyakorlati kivitelezése János király halála miatt (1540) 1542-ben kezdődött el, ugyanis Statileo János, a reformellenes gyulafehérvári püspök halála után a püspöki szék több, mint 10 évig üresen állt. Ezt a helyzetet használta ki Honterus. A brassói tanács segítségével 1542 novemberében összegyűjtötte a barcasági papokat, akiket az *igaz evangélium hirdetésére és az egyház megújítására* biztatott.³ A kezdeti sikereken felbuzdulva 1543-ban újabb programiratot adott ki, amelynek címe: *Reformatio Coronensis ac totius Barcensis provinciae*. Ebben sürgeti az istentisztelet megújítását, beszél az egy évvel korábbi egyházlátogatás tapasztalatairól, említvén, hogy a lelkészek igaz tudományát vizsgálták meg, *nehogy a lelkészek tudatlansága és lustasága miatt elhanyagolt nép az igazi kegyességből visszacsússzon a korábbi szennybe.*⁴ Művének további fejezeteiben gyakorlati tanácsokat adott.

Háromszék reformációkori történetét holmály fedi. Benkő József *Filius Posthumus* című művében említi, hogy a reformáció Honterus közvetítésével jutott el Háromszékre.⁵ Juhász István a székelyföldi egyházmegyék történetéről írt monográfiájában további adalékkal erősítette meg Benkő feltételezését. János király 1531-ből származó királyi parancsban rendelte el, hogy Bereck lakóit senki idegen bíróság elé ne hurcolja, pereiket vagy a berecki bíró, vagy az egyházi ügyekben illetékes barcasági dékán előtt tárgyalják. Tehát Háromszék egyházmegyéjének fellebbviteli fóruma a barcasági dékánatus volt, s ennek folytán a reformáció Barcaságból való térhódítása könnyebben folyhatott.⁶ Sipos Gábor a közelmúltban újabb adattal gazdagította a háromszéki egyházmegyék 16. századra vonatkozó ismeretanyagát. A *Reformatás Szemle* hasábjain közzétett egy 1581-ből származó partialis zsinati meghívót, amiből egyértelműen kiderül, hogy a levélben említett László főesperes joghatósága alá tartoztak Háromszék mindhárom egyházmegyéjének protestáns lelkészei.⁷ Sipos rámutatott arra is, hogy László főesperes megbízásából Feldobolyi Simon által megfogalmazott meghívó egy részletéből következtetni lehet Feldobolyi felekezeti

² Buzogány Dezső: *Harc a tiszta evangéliumért*. Kolozsvár 1999. 9–11. (A továbbiakban: Buzogány.)

³ Buzogány 23.

⁴ Gernot Nussbacher: *Jobannes Honterus*. Bukarest 1977. ill. Buzogány 23.

⁵ Benkő József: *Filius posthumus*. Kolozsvár 2004. 39. (A továbbiakban: Benkő.)

⁶ Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegyék*. Kolozsvár 1947. 44. (A továbbiakban: Juhász.)

⁷ Sipos Gábor: *Háromszéki egyházszervezeti viszonyok 1581-ben*. In: *Reformatás Szemle* 2003. 635–637. (A továbbiakban: Sipos.)

hovatarozására is. *“Az Atya Isten üdvösségét és kegyelmét kívánom Jézus Krisztus által”* formula egyaránt utalhat az unitarizmusra és a helvéthitűségre is, de az a tény, hogy a meghívó egy unitárius kolligátumban maradt fenn, inkább az unitárius meggyőződést sejteti.⁸ Bár sok adat nem maradt fenn a székelyföldi unitárius reformáció történetéről, feltételezhető, hogy az unitárius tanok Háromszéken is jelentős mértékben jelen voltak.

Felekezeti jellegtől függetlenül kétséget kizáróan megállapítható, hogy Háromszék, és ezen belül Erdővidék reformációja, hasonlóan Erdély többi részének reformációjához, hosszantartó, nehézkes folyamat volt. A középkorban kialakult egyházszervezeti rendszer a reformáció után is változatlan maradt. A ma ismert háromszéki egyházmegyék 1606–1614 között váltak szét sepsi, kézdi és orbai egyházmegyére, s ugyanezen a területen 1631-ben unitárius egyházmegye is alakult. A 17. század derekán a még mindig nagy kiterjedésű Sepsi egyházmegyéből Bardoc fiúszék (Olasztelek, Székelyszáldobos, Bardoc, Füle, Magyarhermány, Kisbacon, Bibarcfalva) és Miklósvárszék (Nagybacon, Bodos, Szárazajta, Középpajta, Bölön, Nagyajta, Köpec, Miklósvár) református gyülekezeteinek egybevonásával 1654-ben létrejött az Erdővidéki református egyházmegye.⁹ Első esperese az addigi sepsi egyházmegye proseniora, Ajtai János, nagybaconi pap lett.

Sokkal több gondot okozott a katolikus hagyományok továbbélése, illetve a katolikus hagyományokhoz való ragaszkodás. Ennek egyik ékes példáját éppen Magyarhermányról jegyezte fel Benkő József. 1635. évi vizitáción tetemes büntetéssel (24 forint) fenyegették meg a magyarhermányi egyházközséget, hogy a templom falain lévő freskókat tüntessék el.¹⁰ A katolikus szokásokhoz való ragaszkodást jelzi az ugyancsak Magyarhermánnyal kapcsolat feljegyzés is, miszerint 1656-ban az egyházmegyei vizitáció arra kötelezte a falu lakosságát, hogy a katolikus csengettyűket, papi ruhát adják el, s a befolyt pénzt a templom számára különítsék el.¹¹ Hasonló eset fordult elő Barcocon is, ahol az 1666. évi vizitáción derült ki, hogy jégeső ellen harangoztattak. A katolikus hagyományok ilyen továbbélése nemcsak Erdővidéken okozott gondot. Sok templomban még a 17. század második felében is megvoltak az oltárok, nagypéntek éjszakájára a gyülekezet gondnoka gyertyát vásárolt, hogy az éjféle misét megtarthassák, a templomban imádságmondáskor le kellett térdelni stb.¹²

A reformáció utáni közvetlen időszakban Háromszéken egy egészen sajátos egyházszervezeti állapot alakult ki. A reformátusok és az unitáriusok egészen 1620-ig együtt éltek különösebb elkülönülés nélkül, ami a lelkészválasztásban mutatkozott meg leginkább: az új lelkész meghívása esetén nem figyeltek a lelkész felekezeti hovatarozására.¹³ 1618-ban a gyulafehérvári református–unitárius hitvita után Keserői Dajka János református püspök állítólag fegyveres “missziójával” Háromszéken eltávolította azokat az unitárius papokat, akik református gyülekezetben szolgáltak.¹⁴ A közös egyházszervezetet azonban nem számolták fel. Előbb 1630-ban Brandenburgi Katalin megengedte, hogy a háromszéki unitá-

⁸ Sipos 637.

⁹ Juhász 52.

¹⁰ Benkő 43.

¹¹ Benkő 43.

¹² Kolumbán Vilmos József: *Törvényhozó egyház*. Kolozsvár 2002. 14.

¹³ Sipos 637.

¹⁴ Juhász 49.

riusok külön esperest válasszanak. Egy évvel később, 1631-ben I. Rákóczi György beleegyezett, hogy az unitáriusok a nagy kiterjedésű háromszéki egyházmegyéből kiszakadva külön unitárius egyházmegyét hozzanak létre, de úgy, hogy az továbbra is a református egyház felügyelete alatt álljon. Így alakulhatott ki az a furcsa szokás, hogy a 17. század végéig a háromszéki unitárius gyülekezeteket is a református püspök, vagy esperes vizitálta. 1703-ban és 1714-ben tartott püspöki vizitáció nyomán a református–unitárius közösségnek jegyzője, elnöke lett, és 1736. után fokozatosan jelentős egyházi fórummá nőtte ki magát a Háromszéki Communitas.

A furcsa intézmény története 1614-ig nyúlik vissza, amikor Bethlen Gábor engedélyezte a háromszéki egyházmegyék területi egységesítés ügyintézésére való törekvését, amely privilégiumot 1654-ben II. Rákóczi György is megerősített. A testület az úgynevezett quindenális törvényszék ítéleteinek a fellebbviteli fóruma volt. Elnökségét a négy egyházmegye¹⁵ hivatali időre legidősebb esperese látta el. A kezdeti időben az unitárius gyülekezetek is a Communitas fennhatósága alá tartoztak, annyi megjegyzéssel, hogy az unitáriusok esetében hitet érintő kérdésekben a testület döntést nem hozott.¹⁶ Virágkorát a 18. század derekán érte el, amit az is jelez, hogy a generális zsinattal egyenértékű generális vizitáció Háromszékre vonatkozó határozatait felülbírálta és nem teljesítette.¹⁷

Erdővidék felekezeti térképe igencsak megosztott. Erdővidék központjának számító Baróton a reformáció nem tudott győzni, mert egy Kata nevű asszony a baróti asszonyokkal együtt elkergette a reformátort. Így Baróton, Erdővidék települései között egyedülként megmaradt a katolikus gyülekezet, s azt a kevés reformátust, aki a környező falvakból telepedett be, a bodosi református pap pásztorolta. Erdővidék északnyugati és déli részén több unitárius egyházközség is alakult: Vargyas, Felsőrákos, Ürmös, Bölön és Nagyajta. Vargyason, Felsőrákoson és Ürmösön csak unitáriusok voltak, míg Nagyajtán és Bölönben az unitáriusokénál kisebb lélekszámú önálló református gyülekezet is volt. A református–unitárius közösségi együttélésének egyik szép példája Bölönben volt, ahol a reformátusok és unitáriusok a 19. század derekáig közösen használták az ingatlanokat, 1712-ig a templomot és a harangokat is, bár nem minden súrlódás nélkül.¹⁸

Az ellenreformáció idején egyetlen református gyülekezet semmisült meg. 1717-ben Kálnoky Ádám gróf a falu lakosságának távollétében a református papot a papilakról kiköltöztetette és a templomot elfoglaltatta. Így a református gyülekezet lassan elapadt és Köpec filiája lett.¹⁹ A baróti és miklósvári katolikusokon kívül, Erdőfüle felett, az elpusztult Dobó falu területén állandó jelleggel néhány katolikus remete is tartózkodott, akikhez Keresztelő János napján a környék katolikusossága búcsúra járt, amelyről az

¹⁵ Valójában nem négy egyházmegye alkotta a Communitast, hanem három és fél, ugyanis az erdővidéki egyházmegye Miklósvárszékhez tartozó gyülekezetei tartoztak a Communitáshoz. Bardocfiúszék gyülekezetei, mivel nem Háromszékhez, hanem Udvarhelyszékhez tartoztak, a Communitas fennhatóságán kívül estek. Nagybacon különleges elbírálás alá esett. Erdővidék legjelentősebb községe még a középkorban két kisebb faluból állt, úgymint Sepsibaconból és Telegdibaconból. Bár külön egyházközség nem volt, értelemszerűen csak a Miklósvárszékhez tartozó Sepsibacon tartozott a Communitáshoz.

¹⁶ Péter Mózes: *A rikánbeli li communitas története és rövid ismertetése*. Sepsiszentgyörgy 1909. ill. Zoványi Jenő: *Egyháztörténeti lexikon*. Budapest 1977.

¹⁷ *A sepsi egyházmegye vizitációs jegyző könyve*. Kézirat a Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárában. Ms. 21.

¹⁸ Benkő 142.

¹⁹ Benkő 44.

erdővidéki gyökerű Hermányi Dienes József éles hangú feljegyzéseiben több történetet is közölt.²⁰

Ugyanebben a században három önálló református egyházközség is létrejött. 1741-ben Kisbacon szakadt el Nagybacontól, és 1760-ban pedig Magyarhermány. Ez utóbbi falu a reformációt követően még önálló volt, függetlensége időleges elvesztésének pontos dátuma ismeretlen. Ugyanilyen mater–filia kapcsolatban élt Székelyszáldobos, Bardoc és a Vargyas is. A mátereklézsia, Székelyszáldobos jelentősége a vargyasi Daniel bárók védnökségének köszönhető, akik többrendbéli adománnyal segítették a száldobosi református egyházat. Bardocnak, mint a fiúszék névadó falujának, annak ellenére, hogy lélekszámban meghaladta a száldobosi gyülekezet lélekszámát, sokáig nem sikerült az önállósodást kivívni. 1709-ben beadványban fordultak az országos zsinathoz, hogy elszakadási kérésüket jóváhagyassák, de a zsinat ezt a kérést elutasította. Egy évvel később, 1710-ben viszont a zsinat igenlően nyilatkozott.²¹ Székelyszáldobos másik filiájában, Vargyason a mátereklézsiaiától való különélés gondolata soha nem merült fel, tekintettel arra, hogy a patrónusi tehertélt felválló református Daniel családon kívül a faluban alig volt református.

Végül, de nem utolsósorban néhány szót szóljunk az erdővidéki egyházmegye levéltáráról, amelyik a leggazdagabb volt a háromszéki egyházmegyék levéltárai között, de sajnos mára teljes egészében elpusztult. Juhász István székelyföldi kutatókörútja idején (1942) a levéltárat, még az Erdővidéki Takarékpénztár gyűléstermében tárolták.²² Egy évvel később, 1943-ban az egyházmegye az Erdélyi Református egyházkerülettől nyert felhatalmazás alapján a teljes anyagot átadta a Székely Nemzeti Múzeumnak. Sajnos 1944-ben, amikor a háború elől a múzeum levéltárát megpróbálták Magyarországra menekíteni, az iratokat szállító vagont Zalaezerszegnél bombatalálat érte és az iratok, köztük az erdővidéki egyházmegye levéltára is megsemmisült. Így az a kutató, aki az erdővidéki egyházmegye történetével szeretne foglalkozni kénytelen beérni az egyházközségek levéltárában található, legtöbbször helyi érdekeltsgű, de az egyházmegyei levéltár pusztulása után felértékelődött kéziratokkal. Ezeknek pontos feltárása és publikálása a jövő feladata.

²⁰ S. Sárdi Margit (kiad): *Hermányi Dienes József szépprózai munkái*. Budapest 1992.

²¹ Benkő 148.

²² Juhász István az említett kutatóútja során kimutatást készített a levéltárról, amelynek jegyzékét publikálta az idézett mű ben. Lásd: Juhász 142–146.

Máthé János

A magyarhermányi református egyházközség története

Keresztény katolikus hitben

A nyugati kereszténységhez közel került magyarság utolsó pogány vezére, Géza 974-ben családjával együtt keresztény hitre tért, s ekkor a fia, Vajk a keresztységben az István nevet kapta, Gizella bajor hercegnővel kötött későbbi házassága pedig teljesen a nyugati keresztény világhoz fűzte. Ennek közvetlen fejleménye volt a pogány magyarság térítésének megszervezése. A hittérítés munkája, melyet már Géza fejedelem megkezdett – néhány templomról és apátságról tudjuk, hogy a Géza fejedelem idejében alapították²³ –, Szent István birodalma területén a nagy király haláláig általában befejezést nyert. Székely őseinknél is akkor alakult ki a keresztény egyházi élet első szervezett formája. A székelység keresztény hitre térését a korábbi történetírók is Szent István idejére teszik.²⁴

Egyházközségünk alapítása a 11. század első felében, vagy utána közeli időben történt. Ezzel kapcsolatban említenem és idéznem kell Kallós Zsigmond dr. *“A nyugati székelység eredete a dunántúli regő sénekekben”* című figyelemre méltó dolgozatából (Vasi Szemle – Folia Savariensia. 1935. évi 3. sz.), mely szerint *“a nyugatmagyarországi székely telepek lakóinak egy része annyira ragaszkodott bálványimádó pogány hitéhez, hogy a 11. század elején éppen a keresztény hit felvétele elől költöztek Erdélybe, a bun-avar birodalmak összeomlása óta ott lakó és ő si vallásukban még nem báborogott testvéreikhez. Az elköltözés első sorban a makacs pogányságnak szánt alsóbb és megvetett társadalmi helyzet miatt történt, és kezdetben úgy látszik sem a dunántúliak, sem maguk a székelyek nem tekintették véglegesnek, sőt valószínű, hogy igen sokan családjuk nélkül menekültek”*.

Az elköltözéssel az ősi hitet akarták megmenteni azon gondolattal, hogy a térítés csak István király egyéni politikája, és remélték; *“hogy valami pogány szellem”* visszavezérli a királyt az ősi hithez, ami azonban nem következett be. A nyugaton maradt törzsek hamarosan felvették az új hitet, és várva várták az emigránsok visszatértét, azonban nemsokára értesültek, hogy az elbújdosottak keleten új családokat alapítottak, felvették a kereszténységet, s hiába várják, nem térnek vissza.

A híreket azok az ifjú legények hozták Erdélyből, kik mindjárt az első években hazalátogattak a leányünnepekre. A keletről érkezett legényeket a dunántúliak nagy örömmel fogadták, egyrészt a hírekért, de főképp azért, mert látogatásuk jó ürügyet szolgáltatott a vidám pogány ünnepségek és közös lakomák felújítására.

Elődeink keresztény hitre térésével a nyugati kultúra kivetítete sugarait a Délkeleti Kárpátokig, s ezzel a Székelyföld nemcsak Magyarország területének, hanem a keresztény világnak is legkeletibb bástyája lett.

Szent István nyugati mintára egyházi szervezetként nyolc püspökséget és két érsekséget alapított birodalmában, melyek közül egyet Gyulafehérvár székhellyel az erdélyi püspökség

²³ *Élet és Tudomány*. Budapest, 1963. 31. sz. (I. 694.); Új Lexikon IV. 1463.

²⁴ Erő ss József: *Háromszéki telepédési története*. In: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*. Kolozsvár, 1929. 123-138.

alkotott. A püspökség elsősorban a hittérítés és az egyházi szervezet kiépítésének úttörő munkáját végezte és fejlődése során a hatáskörébe eső erdélyi részeket főesperességekre (archidiaconatus), ezeket pedig alesperesi kerületekre (districtus) osztotta. A székelyföldi egyházközségek (plébániák) nagyrészt a telegdi és kézdi főesperességek foglalták magukba. Háromszék egy része és Bardocszék hat plébániája a fehérvári főesperesség sepsi kerületéhez tartozott.²⁵ Hóman Bálint szerint a telegdi főesperességet Szent István után néhány évtizeddel Szent László szervezte.²⁶

A székelyföldi egyházi szervezetnek és beosztásnak legrégebb hiteles forrásai a vatikáni levéltárban levő 1332-1337. évi pápai tized fizetési jegyzékek, melyeket 1771-ben a magyar püspökök másolatban kikértek a Vatikántól, s bár a magyar nyelvet nem bíró olasz papok a másolásnál – főleg a helyneveknél – sok hibát követtek el, azért tiszta képet nyújtanak a római katolikus egyházszervezet akkori állapotáról.

XX. János pápa 1316-ban elrendelte, hogy minden egyházi jövedelemmel bíró személy jövedelmének egy tizedét a szentszék szükségleteinek fedezésére be kell szolgáltatassa. Ez alól csak azok a papok voltak mentesítve, kiknek jövedelme nem haladta meg az 5 márkát. A tized beszedésére pápai biztosokat küldtek ki, s ezek minden egyházmegyében begyűjtőket (subcollector) neveztek ki, akik aztán sorba járták a plébániákat és a papoktól két részletben – tavasszal és ősszel – beszédtek a pápai udvar járandóságát. Az erdélyi egyházmegyében Benedek, telegdi székely főesperes és Tamás örkanonok voltak a subcollectorok. Ezek jegyzékbe írták minden egyes plébánia és papja nevét, valamint a fizetett tized összegét. A jegyzékeket a pénzzel együtt a pápai biztos Rómába vitte, s azokat a vatikáni levéltárban helyezték el. A jegyzékekből az tűnik ki, hogy szűk volt a pénz és kevés az egyházak jövedelme. E jegyzékek kelte idején – Károly Róbert korában – 157 hitközség (plébánia) volt a Székelyföldön.²⁷

Magyarhermány nem szerepel a jegyzékben. Nem azért, mintha akkor nem létezett volna, hanem, mint kevés lélekszámmal bíró falu, filiális egyházként Telegdibaconhoz tartozott, a regestrumba pedig csak a parokiális anyaegyházak lettek felvéve, ahol a pap lakott. Hermány legrégebb ismert népességi adata 1765-ből van, amikor a tizedjegyzékek kelte után 430 esztendővel még csak 443 az egyház lélekszáma.²⁸ Ebből a számból visszafelé indulva, és ha a népszaporodást az állandó hadakozások és járványok okozta veszteségek figyelembe vételével kb. 150 évenként kétszerezünk meg, közelítő pontosságú, hogy a jegyzékek összeállítása idején Hermány népessége nem volt több 70-80 léleknél. Viszont Hermánynál jelenleg kisebb népességű községek nevei szerepelnek a jegyzékben.

Az erdővidéki falvak közül:

Byborch, *Villa Byboub* (Bibarcfalva) papja, Balázs 1332-ben 16 régi banalist, 1333-ban egy régi banalist és 6 dinárt, 1334-ben 4 dinárt fizetett.

Bachan (Bacon) papja, Péter 1334-ben egy Verőce dinárt és két sasos dinárt fizetett.

²⁵ *Élet és Tudomány*, Budapest, 1963. 31. sz.; Karácson Béla: *A fülel ev. ref. egyház története*. 19 l.; *Adatok az erdővidéki ev. ref. egyh. megye történelméhez*. In: *Erdélyi Protestáns Lap*. 1899. évf. 216-218. (Egyh. lvt. VI/14.); Juhász István: *A székelyföldi ref. egyházmegyéek*. 14.

²⁶ Hóman Bálint: *Magyar történet*. Budapest, 1928. I. 308.

²⁷ Erőss József i. m. és Karácson Béla i. m. 21-22.

²⁸ Egyházi levéltár. I/1. 231.; Juhász István i. m. 145.

Erdő vidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

Olasztelek (Olasztelek) papja, Péter 1332-ben 3 régi banalist és 8 kis dinárt, 1334-ben 7 obulust fizetett.

Bandachfolwa, Villa Bardach (Bardoc) papja, Mihály 1332-ben tíz régi banalist és négy kis dinárt fizetett, 1333-ban László pap egy garast, két régi banalist és 4 "shulaky"-t fizetett.

Zaldubus (Száldobos) papja, József 1333-ban két banalist fizetett.

A banalis régi ezüstpénz 0,9115 gramm színezüstöt nyomott, vásárló értékét átszámítva pl. 12 banalis ma egy hízott ökör árának felel meg. Shulaky (lat. chulacos, chulaqueos, schulaquios) határozatlan értékű váltópénz, mely a Székelyföldön használatban volt.²⁹

A tizedjegyzékben nincs benne Kisbacon, sőt a jóval népesebb Füle sem, viszont Szárazajta, Barót, Vargyas és más erdővidéki plébániák több évi jegyzékben megtalálhatók.

Karácson Béla a fülei református egyházközség történetében tévesen a tizedjegyzékbe foglalt erdővidéki plébániák köz iktatta a Fülén felül létezett, de már több mint 300 éve elpusztult Dobót is, azonban a jegyzékben nem Füle–Dobóról, hanem az udvarhelyszéki Dobó községről van szó.³⁰

Pogány őseink szádokfa alatt tartották a vallási ceremóniákat és ott mutatták be áldozásaikat. A templomok, egyházi épületek közelébe ültetett szádokfák (hárs) az ősi kultusz emlékét őrzik.

Az első templomokat Szent István építtette és kötelezővé tette, hogy legalább minden tíz szomszédos helység templomot tartson fenn, és papját eltartsák. István törvénye szerint két szolgálcsalád, két ló, hat ökör, két tehén és harminc aprómarha járt egy templomnak. A papok egyházi öltözetéről a király, papról és könyvekről a püspök gondoskodott.³¹ A kisebb népességű helységek dombtetőkön és emelkedettebb helyeken építettek kőtemplomokat. A tizedjegyzékből látszik, hogy Hermány 1334-ben Bacon leányegyháza volt, a dombon álló nagybaconi templom katolikus eredetijét Hermány, Telegdi-, Sepsi- és Kisbacon lakói közösen építették. Hermány a katolicizmus alatt ismeretlen időben kápolnát épített, melyben minden szükséges kellék megvolt a szertartáshoz, s abban az anyaegyház (mater ecclesia) papja – éppen mint a reformáció után a különválásig – beosztott sorrendben teljesített szolgálatot.

Hermányi Dienes József feljegyezte, hogy "a hermányi eklézsiában volt valamelyik régi pápának két levele, pergamenen barátbetűkkel írva, melyek vélhetőleg még a tájban költek, mikor a római szerzetesek erre bé kezdtettek volt ereszkedni". De azok elégték a Német Ferenc házánál.³²

²⁹ Rugonfalvi Kiss István: *A Nemes Székely Nemzet Képe*. Debrecen, 1939. II. 73-74. (I. 374.); *Documente privind Istoria României. XIV. veacul*. III. 152, 154, 169, 202. Akadémiai Kiadó, Bukarest, 1954. (I. 371.)

³⁰ *Documente privind istoria României* III. 170.

³¹ *Élet és Tudomány*, Budapest, 1963, 31. sz.

³² Hermányi Dienes József: *Nagenyedi Demokritus*. I. 84.

A reformáció

A hitújítást súlyos és régóta vajdó társadalmi feszültségek váltották ki, gyökerei visszanyúlnak az 1437. évi jobbagylázadásig. Világi részről a földesurak oligarchikus hatalma odáig ment, hogy a földet művelő alsó népréteget a zsarolás számtalan faja mellett erőszakosan akadályozták törvényben biztosított szabad költözködési jogában, egyházi részről pedig Lépes György katolikus püspök az udvarnál értesülvén arról, hogy a király új és jobb pénz kibocsátására készül, három éven át nem szedette be a papi tizedet, s amikor a nagyobb értékű pénz forgalomba került, egyszerre akarta felhajtani. Ezt a nép részéről ellenszegülés, az egyház részéről az ellenszegülők kiközösítése (excommunicatio), végül a népfelkelés kirobbanása követte.³³ A földesurak túrhetetlen sanyargatása és a főpapság telhetetlen pénzsomja felkelésbe kergették a föld népét. A lázadást leverték és kegyetlenül megtorolták, s azzal a gyűlölettel a végsőkig szították a nép lelkében.

A tizedet nem fizetőktől minden egyházi szolgálatot megtagadtak. Az elégedetlenséget fokozta, hogy a falvak papjainak nagyrésze műveltség és képzettség hiányában nem tudta betölteni hivatását. Pokoly írja, hogy: *“A papság nagy tömege nem szemináriumokban, vagy egyetemen képeztetett, hanem a fő esperesi egyházközség alkalmával jelentkezett az, aki pap akart lenni s elég képességet érzett magában a ceremóniák elvégzésére. A fő esperes csak erkölcsös életfolyásukról kellett értesülve legyen, viszont az e térer történt hibákat egy kis ajándékkal mindig ki lehetett igazítani. Perényi Ferenc váradi püspök az 1524. évi váradi zsinaton panaszkodta, hogy igen gyakran kiközösített, kiátkozott, felfüggesztett, vadbázságban élő, bitehagyott és törvénytelen születésű egyének is pappá szenteltek. De az egyházi szabályok sem követeltek tanultságot, képzettséget a papoktól, aminek következtében teljesen tudatlan, tanulatlan egyének alkották az alsó papság zömét, kiknek tudománya már magas volt, ha az olvasásig és az éneklésig terjedt.”*³⁴

A minden ízében romlott, züllött egyházi- és közállapotok megszülték a három erdélyi nemzet (magyar, székely, szász) összefogását, mely később megteremtette az önálló erdélyi fejedelemséget, az eljövendő hitújítás fő erősségét.

Nagyszabású szász kereskedők 1520 körül Németországból behozták Luther Márton hitvitázó iratait, melyeknek hatására Szebenben alapjában megrendült a római katolikus egyház. Az új tan gyorsan terjedt a szász földön, s annak nemsokára Brassó lett a központja, ahol a szászok nagy szellemi vezére, Honter János lett az új tan lelkes hirdetője. Az új tan terjedéséről érkező hírek a pápai egyházat és a katolikus királyi udvart is mozgásba hozták, s igyekeztek azt csírájában elfolytani. Szalkay László észtergomi érsek siralmas panaszlevele mondja, hogy *“Brassóban és Szebenben fölös számban vannak olyan férfiak és nők, kik a sátólól elvakítva, Luther iratait olvassák, a Jézus és pápa ő szentségéről gyalázkodó nótákat énekelnek, a katolikus klérust szidják, böjtös napokon búst esznek, nem gyónnak és a kánonjogot az ördög találmányának mondják.”*

Honter nyomdát alapított nagyszabású művelődési munkásságának támogatására. Innen került ki a katolicizmussal szemben merőben ellentétes tanokat hirdető munkája, melyért Izabella királynő Fráter György tanácsára Hontert Tordára rendelte. A brassói tanács – nehogy Hontert a barát vádaskodására a királynő esetleg elfogassa, és mint

³³ Pokoly József: *Az erdélyi ref. egyházmegyék története*. I. 21.; *Tolnai Világtörténelem* VI. 252.

³⁴ Pokoly József i. m. I. 22-25.

Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

eretneket megégyessék – óvatosságból Fuchs János városbíró vezetésével küldöttséget me-
nesztett Tordára, kiknek aztán sikerült Hontert a vád alól kimenteni.³⁵

A mohácsi mezőn elveszett II. Lajos királyunk rendelte, hogy a Luther iratait Szeben-
ben házanként szedjék össze és égessék el, azonban emberei fellépése sikertelen maradt,
mert a szászság teljesen elfordult a hitelét veszített ceremóniás pápizmustól.³⁶

A katolikus főpapság is eredménytelenül szállt szembe a új tannal, a reformáció oly
gyorsan terjedt, hogy Szeben városa 1525. február 18-án nyíltan kilépett a katolikus egyház
kebeléből, s a papokat és szerzeteseket nyolc napos határidővel kiutasította a városból.³⁷
Honter működése nyomán a Brassó vidéki szászság új hitre térése 1542-ben szintén
teljesen befejezést nyert.³⁸ Honter János Brassóban született 1498-ban. Bécsi, krakkói,
bázeli főiskolai tanulmányai után kitűnő képzettséggel tért vissza 1533-ban. Brassóban
iskolamester, majd vezető lelképásztor (Stadtpfarrer) volt. Meghalt 1549-ben.

A szászokkal szoros kereskedelmi kapcsolatban álló székelység is tömegesen fordult az
új hit felé, s a székely városok: Marosvásárhely, Székelyudvarhely és Sepsiszentgyörgy re-
formálódása eldöntötte a vidék sorsát.³⁹

Erdővidék népének Brassó volt a piaca, a Honter által hirdetett új vallást onnan hozták
ki, s 1550 körül megtörtént a Barót- és Kormos-völgyi falvak reformálódása. Az új hit fel-
vétele nem történt meg visszahatás nélkül. A nép egy része fájlalta a látványos ceremóniák
elmaradását, ezért több helyen visszatértek a katolikus hitre. A hagyomány szerint pl. Baró-
ton egy Kata nevű asszony annyira feltűztele az asszonyokat és leányokat, hogy elűzték az
új vallást hirdető szónokokat, s a barótiak így megmaradtak a katolikus hitben.

A fentiekkel egybehangzóan ír Benkő József is a barcasági és a szomszédos
székelyföldi hitújításról. Honterrel kapcsolatban megemlíti, hogy *“Luthernek is némely Mun-
káit újolag kinyomtatattatta, melyeket vellegetvén nem csak a Bartzasági, hanem az Háromszéki s Erdő-
Vidéki Papok is és értelmesebb Nemesek azoknak olvasása meghajította őket, és általok a Kösséget is a
Reformatióra. Annyira el is hiresedett volt Honter e mi Székely Földünkön Tanításáért és a jó köny-
veknek elbő vitéséért, (mert óltsón is árulattja vala, hogy hamarabb lábra kaptassa a Tudományt) hogy
még a Kösség közül való Asszonyok is az ő nevét meg-tanulták, és Honter Jánosnak hívták.”*

Rendkívüli izgalmat és érdeklődést váltott ki Honternek kihallgatásra idézése. *“Sokan
gyűlének vala Erdélynek minden részeiből, sokan a Székely földről is, de nem csak akik kötelesek voltak
ottan megjelenni, hanem sokkal többen mások, nagy bíre futamodván annak, hogy ott igen nevezetes
dolgok fognak véghez vitettetni. Ott a vallás dolgát minden mesterséges dolgokkal próbálgatják, de sem
vetélkedésekkel, sem fenyegetésekkel nem állíthaták az elébbeni vallásra, sőt sokan reformálódtak azon
alkalmatosságból.*

*Ezen Ország Gyűlése után az abból hazatérkezett személyek által is nagyon terjed a Reformáció a
székely helységeiben. Ilyen utakon, ezen időben juta el a Reformáció ezen mi Erdővidéki
tartományunkba is. De csak adjuk meg Honter Jánosnak azt a betsületet, hogy a Székelyföldre s
Erdővidékre nézve ő tett ebbe legtöbbet.*

³⁵ Szeghalmi Gyula: *Erdélyi vármegyék.* 416. 1.

³⁶ Pokoly József i. m. I. 32-33.

³⁷ Kóvári László: *Erdély történelme.* II. 146-148.

³⁸ Pokoly József i. m. I. 46.

³⁹ Pokoly József i. m. I. 27.

Az erdővidéki Eklezsiák egyről egyik elállottak vala a Római Hittől, de sokan az emberek közül nebezen szenvedetvén azt, hogy az addig való ceremonialis rendtartások megszűntek volna, s a képek a templomokból kibányattak volna, ismét kívánkozní kezdének vala az elébbi vallásra. Nevezetesen a Baróthiak az elébbeni hitre visszaállának... A Magyar Hermányiak is noha csak hirtelen reformálódtak vala s a papistáságban maradt papjokat is elküldték vala, melyért volt bajok Vitályos Lukácscsal, ki akkor, vagyis addig az erdővidéki Egyházi rendre vigyázott, de azután elébbeni állapotjokra vissza kezdének állani, melyre ilyen alkalmatosságot szolgáltatott vala az ott való András nevezetű legelső református pap, hogy ő valami rosszul fedett asztagiának tetejébe felszűggesztette a templomból kivetett zászlós keresztet a madaraknak onnan való elijesztésére, mely dolgon sokan felháborodtanak az hallgatók közül, kiváltképen az Asszonyi renden valók, kik is az akkori szóllás és csodálkozás formája szegérent (mellyel még most is élnek némely végbelyeken való Székelyek) ilyen szókkal kiáltoztanak: Védj Úr Isten! mi dolog ez, a mit atyám Uram cselekszik, erre az Eklezsiának nagy része elállott vala a Reformatata vallástól, de ugyancsak jó okkal és móddal ismét a Refformátus] Vallásra állították a Tudósabb Tanítók, kik ezen dolgokért ott megjelentenek volt, attól fogva azon Vallásban is vannak. A több Eklezsiák is igen későre s nebezen vetkezték le egészben a Pápista Vallásnak maradványait. Ugyanis körül⁴⁰ 1536^{ol} fogva 1550^k Esztendeig lett ezen a vidéken a Reformatio, mindaz által még 80 Esztendő kekel is azután büntetések és kemény intések által kellett némely falukban a népet arra hajtani, hogy a Pápistaságnak maradványiból kivetkeztetnének. Mint példának] o[káért] az Hermányiak nem akarván letörölni a Papistas festéseket és rajszolásokat a Templom oldaláról sok rendbeli intések után is, úgy kellett az 1635. Esztendő béli Visitatiónak ezt a Deliberatumot⁴¹ tenni: "Az Hermányiak azt fogadták, hogy templom oldalán belől való irott képet és egyéb mázolásokat beféjérsék sub poena fl[orens] 24.⁴², melyet absque ulla misericordia et remissione⁴³ megvehessenek rajtok a jövendő Visitatióban". Ugyan ebben az időben még megvoltanak minden Eklezsiánként a Pápistai papi öltözetek, Sanctus Harangok (a mint szokták volt nevezni) ércnemekből való Keresztek, Mise szolgáltatásra való könyvek és több effélék, melyekről a Visitatiók sok rendben azt deliberalták, hogy Brassóba, vagy egyebüvé vivén adják el és pénzé tegyék Eklezsia számára, a mint erről sok helyeken láthatni az Erdővidéki Diocesisnek⁴⁴ legrégebb Visitatorumában példának] o[káért] az 1656^{dik} Eszt[endő]béli Visitatio így deliberal Hermányban: "Az Hermányi uram a pápistai eszközöket, Tsengettyüt és mindeneket, öltözetekkel együtt adják el, költsék a Templomra sub poena fl[orens] 12."⁴⁵

A régi egyházi beosztásban a püspöki megye neve diocesis, melyet később senioratusnak, majd hosszú időn keresztül tractusnak, espereségnek, végül egyházmegyének neveztek.⁴⁶ Az esperes szó az archipresbiter szó szláv közvetítésű (asprist) magyar átalakítása "esperest" kiejtéssel, melynek végéről a "t" betűt csak az utóbbi időben hagyta el a szóhasználat.⁴⁷

⁴⁰ körülbelül

⁴¹ végzés, határozat, ítélet

⁴² 24 forint büntetés terhe alatt

⁴³ semmiféle irgalom és kedvezés nélkül

⁴⁴ egyházmegyének

⁴⁵ Benkő József: *Filius Posthumus. 1770. I. rész.* A Filius Posthumus eredeti kézírata 1945-ben megsemmisült. Én a Fábán Adorján Béla bodosi ref. lelkész birtokában levő, számos másolási hibát tartalmazó példányt használtam.

⁴⁶ Dr. Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet.* 199.

⁴⁷ Dr. Révész Imre i. m. 194-195.

Rekatolizálás. Vallási villongások

A királyok, fejedelmek és más világi nagyságok pártfogását és védelmét élvező római katolikus egyház egyedülálló nagyhatalom volt Európában a hitreform megindítása idején, s amilyen elsöprő eredménnyel terjedt az új tan, épp olyan vad türelmetlenséggel indult meg ellene a harc. Felsorolhatatlan adattengert őriz az irodalom a tüzzel-vassal folytatott rekatolizálás idejéből, melynek falusi papoktól kezdve országok parlamentjéig, királyokig terjedtek szereplői. Sok tízezer mártírja van a protestánsok üldözésének, s ezek között világhírhedt helyet foglal el a Medici Katalin francia királyné által kitervelt és Párizsban 1572. augusztus 24-én hajnalban végrehajtott gyilkolás (Szent Bertalan éj), melyet sorban a vidékiek követtek, s a történelmi források szerint legkevesebb százezer kálvinista esett áldozatul a gyilkolásoknak Franciaországban.⁴⁸

Angliában Mária királynő bizottságot szervezett, melynek feladata volt a reformációt kiirtani az országból. Mintegy 1200 papot, 13 püspököt tartóztattak le és fosztottak meg állásuktól, s 288 előkelő angol protestánst fejeztetett le vagy égetett meg.⁴⁹

Magyarországon a katolikus főpapság a fiatal II. Lajos királyt rávette a legszigorúbb rendelkezések kiadására, melyek nyomán Perényi nádor 1518-ban Budán három embert, Werbőczy nyolcat égettetett meg Luther iratainak terjesztéséért. A reformtanokat Werbőczy egyenesen „*lutherán dögvész*”-nek nevezte. Az 1523. évi budai országgyűlésen törvénybe iktatták, hogy a Luther tanait követők és hirdetői halállal és vagyonek Kobzással sújtassanak. A következő évben Budán egy könyvárust könyveivel együtt elevenen megégettek. 1525-ben a rákosi országgyűlésen kimondták, hogy a lutheránusok bárhol és bárki által megfogattassanak és megégettessenek.⁵⁰

A protestáns üldözés Erdélyre és a Székelyföldre is kiterjedt, évtizedek történetét uralják a brutálisan felidézett vallási ellentétek. Udvarhelyszéken – különösen Székelyudvarhelyen – annyira elfajultak a dolgok, hogy II. János király 1568. február 3-án az udvarhelyi várban kiadott levelében megparancsolta Telegdi Mihálynak, az udvarhelyi vár kapitányának, hogy a protestáns papokat javaikkal együtt a támadókkal szemben megvédelmezze.⁵¹ Később, midőn Erdély a Rudolf kezére került, hírhedt tábornoka, Basta generalis hajmeresztő kegyetlenséggel írtotta az új tan hirdetőit. Máglyákon égette meg és kínzásokkal végeztette ki a prédikátorokat.⁵²

Erdély nagy fejedelmei: Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György vallási téren is kivont karddal kellett álljanak a Habsburgokkal szemben. Bocskai a tehetetlen Rudolfot 1606-ban a bécsi békében kényszerítette a protestáns vallásszabadság elismerésére, Bethlen pedig a nikolsburgi egyezményvel szorította rá II. Ferdinándot a szabad vallásgyakorlás tiszteletben tartására. 1645-ben Rákóczi és III. Ferdinánd között jött létre a linzi béke, mely a protestánsok teljes vallásszabadságát biztosította. Ez utóbbi Habsbürg

⁴⁸ Tolnai Világtörténet III. 255-256.

⁴⁹ Tolnai Világtörténet III. 279.

⁵⁰ Kiss Bertalan: *A vér és könny egyháza*. Nagyvárad, é. n. 6-12.

⁵¹ *Székely Oklevéltár VIII.* 291.

⁵² Kiss Bertalan i. m. 22.

abbahagyatta az üldözést, de az csak rövid ideig tartott. A katolikus klérus, kezdve a püspöktől lefelé, a kiválóan megszervezett jezsuitákkal – a protestánsok legelszántabb ellenfeleivel – megerősödve támadtak minden rendelkezésre álló eszközzel az új hit követőire.

Udvarhelyen a katolikusok és a reformátusok szünetnélküli torzalkodásban álltak egymással. A protestánsok a Basta uralma alatt elszenvedett sérelmeket a katolikusból reformátussá lett Báthori Gábor fejedelem elé tárták. Az 1610. március 2-én kezdődött országgyűlés törvényben mondotta ki, *“hogy Székely Udvarhelyen s abban a székben egybeült is, pápás papnak ne legyen szabad lenni ... a hol a pápás papoknak templomot építettek, mint fő képpen Telegd, elbontassék”*.⁵³ Báthori 1610. április 19-én Gyulafehérváron kelt és vargyasi Daniel Mihály udvarhelyszéki alkaptánynak küldött levele a rekatolizálással szemben megtorlásoként hangzik: *“Zekely Udvarhelyen lakozó hibeink találánake meg minket alázasatos könyörgésük által, jelentvén, hogy abban az városban Pápás templom volna, kit mind ekkoraig is azok birtak, s mivelhogy a pápás pap elsőkött, Hadjuk és serio paráncsoljuk is kegyelmednek mindjárazt ez levelünk látta, az mi Religionkon való Egyházi keresztén rendeknek bocsássa kezekehez, és az mi oly bálványozó oltár, kép és egyéb féle az templomban volna, mind kibányattassanak”*.⁵⁴ A rendelet vétele után a reformátusok – mivel az ajtó zárva volt – az ablakon át behatoltak a templomba, az oltárokat kihányták és elégették.⁵⁵ A templom elvétele után az udvarhelyi katolikusok a szomszédos Bethlenfalvára jártak, de Bethlenfalva is mihamar felekezeti hadszíntérré változott.⁵⁶

Bethlen Gábor fennkölt szelleméről tanuskodik 1614. május 12-én Udvarhelyszék főtiszteihöz intézett levele, melyben közölte, hogy az udvarhelyi katolikusok könyörögtek előtte és panaszkodtak, hogy Bethlenfalván, hol az egész falu a katolikus vallásban van, sem a falubelieknek, sem nekik nem engedik a templomi istentisztelet tartását, sőt a papot is elfogták és csak 200 forint kezesség mellett bocsátották el, felfogadtatván vele, hogy ottan többé nem prédikál. Kérték, hogy a fejedelem venné oltalmába őket. Meghagyta és parancsolta a tiszteknek, hogy a birodalmában semmi hatalmaskodást elszenvedni nem akar, a katolikusokat háborítani többé nem szabad.⁵⁷

Bethlen Gábor halála után felesége Brandenburgi Katalin titokban áttért a római hitre, ekkor az udvarhelyi katolikusok nyomban a fejedelemasszonyhoz fordultak templomuk visszaadásáért. Katalin bizottságot küldött ki a vizály megoldására, utasításul adván: *“Ha Udvarhelyt az pápista atyafiak száma meghaladja az Calvinista valláson levőknek számokat, és úgy, az mostani templomot az pápistáknak kell adni, ... azonban alkalmas és szép helyet kell nézni és oda mindenik valláson való rendekek közös erejével a kálvinistáknak egy megfelelő templomot kell építeni”*.⁵⁸ A fejedelemasszony rendelkezésének megfelelően az udvarhelyi piactér közepén a két felekezet építette fel a református nagytemplomot, a dombon álló Szent Miklós templomot visszaadták a katolikusoknak.⁵⁹

Udvarhelyen a két felekezet között azután is a lehető legrosszabb volt a viszony, különösen a diákok és tanárok ha találkoztak az utcán a más valláson levőkkel, napirenden voltak a verekedések. Az 1687. évi radnóti országgyűlés közbírákat küldött ki, ezek egyezsége

⁵³ Jakab–Szádeczky: *Udvarhely megye története*. 328.

⁵⁴ Vajda Emil szerk.: *Vargyasi Daniel család okmánytára*. Budapest, 1894. 64–65.

⁵⁵ Lakatos István: *Székelyudvarhely legrégibb leírása*. 1702. Erdélyi Ritkaságok sorozat. Kolozsvár 1942. VI. 11.

⁵⁶ Jakab–Szádeczky i. m. 350. (l. 372.)

⁵⁷ Jakab–Szádeczky i. m. 350.

Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

bírták a hadakozó feleket, s a verekedések megszüntetése végett az egyezés 5. pontjában kimondták, hogy: *“A mindkét iskolabeli mestereknek, diákoknak és scholasticus nemeseeknek is mindkét részről a városon fegyvert, buzogányt bordonziók, se másokkal maguk után bordatniok szabad ne legyen.”*⁶⁰

A székvárosban zajló ellentétekről érkező hírek hatással voltak a szék falvaira is, pl. Hermányt illetően az egyházvizsgálat alkalmával tett szigorú meghagyások bizonyítják.

Erőszakos templomfoglalás és rekatolizálás Erdővidéken Miklósváron történt gróf Kálnoky Ádám által, ki utazásai alatt megismerkedvén a nagyhitű jezsuita Timon Sámuellel, ennek ösztönzésére tűzte ki célul a miklósvári református egyház szétzúzását. Miklósvár nagy része a Kálnoky református hiten levő jobbágyaiból állott, de azokat sem ígérettel, sem fenyegetéssel (*“sőt tömlőtörzés által is sokakat”*) nem tudott a római hitre vinni, s végül cselhez folyamodott. 1717-ben jobbágynak egyrészt a középajtai malmához rendelte gát igazítani, más részét a miklósvári földjébe szántani, ekkor *“az Úr mellett levő Romano Catholicus Pap a Reformatus pap (ki is Szentgyörgyi Márk István volt) Házára ment, a Templom kultsát elvette, s a Papot a Parochialis házból kiköltöztetvén a Parochiát elfoglalta s attól fogva lassanként fogydogáltak a Reformátusok, szaporodtanak a Catholicusok, övék lévén a Templom”*.⁶¹ Hermányi Dienes Péter esperes Márk Istvánt keményen megróttá, hogy gyáván otthagya állomását, dacára a szigorú meghagyásnak, hogy a parókiáról ki ne költözzék. Ezért Márkot felfüggesztették állásából.

A katolikusok erdővidéki erőszakosságairól más emlékeink is vannak. 1729-ben a bibarcfalvi református pap Baróton egyházi szolgálatot végezvén, a baróti plébános megfenyegette érte.⁶² Más alkalommal, midőn Csernátóni Márton bodosi pap tartott Baróton istentiszteletet, hazafelé tartván, a baróti katolikusok megverték és megfenyegettek, hogy többé oda menni ne merjen. Az eset a Baróton lakó, székkfőtisztviséget viselő református Cserei család tudomására jutván, Cserei Sámuel a szebeni főkörmányszék parancsolatjával biztosította a további szabad vallásgyakorlást.⁶³

Felekezeti elvakultságról beszélnek az alábbiak is: *“Történt Baróton Anno 1731 Víz Kereszt napján, hogy egy Péter Lukás nevezetű Református ember vitt egy szán fát, melyért a T. Plébános a Parochiára bé akarta bajtani, mint Innep Szegőt és e miatt össze bojtorkodván véle a T. Plébános, a magánál levő kereszt három darabra törött, melyért Apor Péter Fő Tiszt Urnak Comissiojából⁶⁴ néhai Tserei János Ur mint Királyi Biró ratione officii⁶⁵ kemény actiot institutált⁶⁶ ellene Baróti Gál András Prókátor⁶⁷ által, melyben jobb kezének elvágattatása, azután kerékebe való rontással való megöletése praetendáltatott.⁶⁸ De ex amore Religionis Reformatae⁶⁹, irt ezen Actiora igen solide⁷⁰ Tek. Tserei*

⁵⁸ Székely Okt. VI. 110-111. (F. 284.)

⁵⁹ Lakatos I. i. m. 11.

⁶⁰ Jakab – Szádeczky i. m. 399.

⁶¹ Filius Posthumus II. Rész 11.

⁶² Juhász I. i. m. 143.

⁶³ Filius Posthumus III. R. 11.

⁶⁴ megbízásából

⁶⁵ hivatalából folyólag

⁶⁶ eljárást rendelt

⁶⁷ ügyész, ügyvéd

⁶⁸ igényeltetett (követeltetett)

⁶⁹ a református vallás iránti szeretetből

Mibály Ur Replicát⁷¹, melyben megmutogatta, hogy az Inctus⁷² senkít meg nem támadott, hanem megtámadtatván ő, a tépelődésben esett, a mi esett ... Hosszú és igen fontos Replica volt. Meg is szabadult Péter Lukács.⁷³

A protestánsok helyzete Magyarországon sokkal súlyosabb volt, mint az erdélyi fejedelemségben. Hiába voltak vallásszabadság biztosító törvények, hihetetlen erőszakoskodások, templomok, iskolák elvétele folyt szünet nélkül. Csupán III. Károly (Mária Terézia apja) uralkodásának első évtizedében 140 templomot vettek el a protestánsoktól.⁷⁴

A vallási barbarizmusnak II. József híres türelmi rendelete vetett véget, melyben kártékonynak nevez minden kényszert, amely erőszakoskodik az ember lelkiismeretén. A nemes és humanista érzésből fakadó rendelet biztosította a protestáns felekezetek teljes vallásszabadságát és megengedte, hogy ahol legalább 100 protestáns család él, imaházat és iskolát építhessenek. A protestánsokat felmentette az erőszakkal rájuk kényszerített katolikus templomjárás alól, továbbá a vegyesházasságbeli gyermekek vallási hovatartozását és számos más, évszázadok óta ádáz küzdelmek tárgyát képező kérdést nyugvópontra juttatott.⁷⁵ A türelmi rendelet nagy megnyugvást hozott. Egykorú feljegyzésből olvashatjuk: "A Reformátusok ez előtt 15, 20, 30, 40, 50, 60 esztendő kekel sok üldözötéseket szenvedtek a Pápastáktól, de most nints hatalmok, le törte Josef császár az ő Szarvok".⁷⁶

II. József halála után öccse II. Lipót alatt az 1790/91. évi országgyűlés teljesen törvényes alapra helyezte a vallásszabadságot. Addig a protestánsoknak tiltva volt kőtemplomot építeni. A kisbaconi református egyház is csak azután építhette fel jelenlegi templomát. Az építés körülményeit kisbaconi Benedek János emlékiratából ismerjük: "A Kis Batzoni Reformata kitsin Ekklesiá a Nagy Batzoni Reformata Ekklesiától sok fáradozással költéssel külön vette magát 1735-dik esztendőben és akkor tehetése sem lévén a kitsi Ekklesiának kőből Templomot építeni, ... a Papi Ház végibe egy Oratóriumot⁷⁷ Fából építettek volt melyben Harmintz Esztendő keig folyt az Isteni Tisztelet, Szaporodván az Ekklesiá, ismét épített ugyan fából egy Templomot a mostan fenn álló kő Templomnak észak felől való oldala mellé 1765-ben, nem lévén szabadság akkor is kőből építeni. Fából álló falai és talp fundamentomai sorvadozni kezdvén annak is utat nyitott a Felséges Isten ama boldog emlékezetű II-dik Josef és annak testvére II. Leopold Római Császárok és Magyar Királyok alatt minden keresztjén valláson lévő knek kőből való Templom építésre.

Szaporodván a Kis Batzoni Kitsin Ekklesiá is, megérvén óbajtott szabadságát, kezdette ezen Templomot és Tornyot Építeni kőből, ki hozván fundamentomát a földből 1793-ban, melyeknek kő falai 1795-ben és 1796-ban fel rakattanak, be is cserepeztettek. Kő Míves Pallér lévén K. Vásárhelyen lakó Német Nemzet Zájler Péter, mind Templomnak, mind Toronynek Áts munkájában Mester volt M. Hermányi, mostan pedig Bodosban lakó Pető Márton.

⁷⁰ tömören, meggyőzően

⁷¹ visszafelelés, védőirat

⁷² vádlott, alperes

⁷³ Filius Posthumus III. R. 11.

⁷⁴ Kiss Bertalan i. m. 78-79.

⁷⁵ Tolnai Világtörténet I. 31.

⁷⁶ Benedek János emlékirata. Kisbaconi református egyház levéltára: I/16 sz.

⁷⁷ imaházat

Erdő vidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

...Az Ekklesiában Özevegyekkel együtt az építők kik Papi kepit szoktak adni, mostan 58 számból állók.⁷⁸

Mielőtt lezárnánk a rekatolizálás korát, emlékezzünk a katolikusok egyházi és világi hatalmasainak a Habsburgok védőszárnyai alatt elkövetett legszégyenletesebb tetteről: a református papok gályarabságra hurcoltatásáról. A vak dühvel támadó katolicizmus azzal az izgénnyel lépett fel, hogy csak egyedül a pápizmusnak van létjogosultsága, annak lelki és anyagi diktatúrája alá tartozik minden élő és ezután születendő.

Szelepcsényi György királyi helytartó, esztergomi érsek szervezésével az addig kevés eredményt mutató térítési hajszát politikai síkra terelték át azon álnok váddal, hogy a népi megmozdulásoknak, elégedetlenségeknek a protestáns prédikátorok az okozói. A császár rendkívüli törvényszéket nevezett ki Szelepcsényi érsek és Kolonics bíbornok elnöklése alatt, akik 1673-ban 33 protestáns papot és tanítót idéztek meg Pozsonyba azon hamis váddal, hogy összeesküvést szöttek a király ellen és a népet lázították. A véstörvényszék semmilyen védekezést nem engedett meg, ellenben a szünet nélküli izgalmaktól és kínos halállal való fenyegetésektől kimerült idegzető emberek közül 32-vel aláírtak egy kényszerkötelezvényt, melyben ígéretet tettek, vagy elhagyják az országot, vagy lemondanak lelkesi állásukról; azzal az egy pappal, akit sikerült lelkileg teljesen összetörni és vallása elhagyására bírni, a katolikus egyházba leendő belépése előtt egy kiagyalt "átokmintát" mondatnak el, melyben vallja, hogy: "...hogya a legszentségesebb pápát mindenkének isteni tisztelettel kell illetni, nagyobb térdhajlítással, mint magát Krisztust...", továbbá a római hitvallást üdvözítőnek és igaznak, az evangéliumot hamisnak és kárhuzatosnak elismeri. Megátkozza szüleit is, hogy őt protestáns szellemben nevelték.

Szelepcsényi az eredményen felbuzdulva 1674. március 5-re az egész ország területéről 735 protestáns egyházi férfit idézett meg, akik közül 336 meg is jelent, kiket összeesküvésben való részvétellel vádoltak. A perbe fogottak a hamis vádat határozottan visszautasították. Heteken keresztül tartó rábeszéléssel, fenyegetéssel próbálták megtörni ellenállásukat, sikertelenül. Ítélet hirdetése előtt az ügyész felszólította őket, hogy azok, akik hajlandók az országból kimenni, álljanak jobbra, akik megtagadják vallásukat és katolikus hitre térnek, azok balra, s akik egyiket sem akarják, hanem bevárják az ítéletet azok maradjanak hátra. Mindnyájan hátramaradtak. Közel két órai várakozás után hirdették ki az ítéletet, mely mindannyiukat halállal és jószágvesztéssel sújtotta.

A megkínzott lelkipásztorok egyrésze részint lemondott hivataláról, részint eltávozott az országból, azonban 94-en állhatatosan megmaradtak. Mivel ezeket semmiképpen nem tudták megingatni, különböző börtönökbe rakták őket. Közülük 40-et Lipótvárra vittek, s melléjük kíséretül egy hóhért adtak, aki Nagyszombatig ment velük és minden akasztófa előtt kötelét eloszdedve fenyegette, hogy most végez velük. A kibírhatatlan szenvedések alatt végül 16 lelkész aláírta az áttérési nyilatkozatot; a többieknek még rosszabb lett a sorsuk, ütötték, verték, éhezettették őket, s kegyetlen megtorlásban részesültek azok is, akik próbálkoztak rajtuk segíteni.

E testi gyötrelmek mellett a jezsuiták erőszakolták, hogy misére menjenek, s a templomban veréssel kényszerítették letérdelni és a keresztet megcsókolni, majd amikor megta-

⁷⁸ Benedek János emlékirata. Kisbacoai református egyház levéltára: I/16 sz.

gadták a ceremóniakon részt venni, egy Kelio nevű jezsuita börtönfelügyelő az őrtálló katona alabárdjával agyba-főbe verte őket.

Többen belehaltak a testi-lelki kínzásokba, s akik életben maradtak, azok közül 42-öt Kolonicsék 1675 tavaszán eladtak gályarabnak a nápolyi evezős gályákra. 1675 március 18-án vasba verve indították útnak őket. Nápolyba, 48 napi rettenetes menetelés után, 30-an érkeztek meg. Nemsokára az első csoport után a kapuvári és sárvári börtönökből 20 lelkészt vittek Triesztbe, onnan Buccariba, ahol a tengerparti várba zárták őket. Ezek közül négyen elpusztultak a börtönben.

A gályarabok a legsúlyosabban elítéltek közül, rendszeren gyilkosokból, bűnözőkből kerültek ki, s miután beírják őket a rabok lajstromába, egyenként tüzes vassal megbélyegzik őket. A hajókon hatossával az evezőpadhoz láncolják őket. A hatalmas és súlyos evező minden rántásnál majd kitépi a karjukat, néha pedig úgy odanyomja őket a padhoz, hogy szinte összeroppannak. Naponta 15-20 órát kellett dolgozzanak, mialatt a felügyelők korbáccsal verték az alélodzó rabokat. Hogy evezés közben ne jajgassanak, a rabok száját állandóan felpackelik. A pecek vagy fából, vagy vasból készül. A pecket csak étkezéskor veszik ki a szájukból, amikor babot, kását vagy korpát kapnak. A rabok, akiknek állandóan ki van packelve a szájuk, teljesen elszoktak a beszédetől és a hajóra lépő idegent huhhuhhuh kiáltással fogadják. A szörnyű, megerőltető munka, a rettenetes bűz és embertelen bánásmód hamar véget vet életüknek. Az ilyenekről leverik a bilincset és a holttestet a tengerbe dobják.

A 30 fogoly lelkészt 1675 május 6-án írták be a rabszolgák lajstromába és miután megbélyegezték őket, szétosztották a gályákra. A szerencsétlen lelkészeket vasláncsal a hajókhoz bilincselték és megkezdődött rettenetes sorsuk a társadalom söpredékéből kikerült gályarabok között. Közülök hetet hadihajókra tettek és ezeket Szicíliába hajtottak a franciák ellen. Az úton közülök kettő elpusztult, s a nápolyi gályákon maradtak közül is meghalt kettő. Az egész keresztény Európát a borzalom fogta el, mikor a rab lelkészek sorsáról értesült. 1675 dec. 10-én a szász választófejedelem Bécsben a császárnál emlékiratot nyújtott be, amelyben kérte az ártatlan lelkészek szabadon bocsátatását. A foglyok is alkalmat kerestek és kérelemmel fordultak Nápoly alkirályához, a válasz azonban az volt: *„Ők örökre úgy vannak eladva, hogy soha semmi cserélés, sem váltságdíj által ki ne szabadulhassanak”.*

A rab lelkészek megtudták, hogy a holland hajóhad Szicília közelében táborozik, latin nyelvű levelet írtak a flotta parancsnokának, Ruyter tengernagynak. Ruyter rögtön, határozottan és szigorúan lépett fel ügyükben, mire az alkirály a törvényszékkal felülvizsgáltatta elítélésüket, s a beadott okmányok alapján a törvényszék kimondotta, hogy a fogoly lelkészek ártatlanoknak találhatván, késelem nélkül szabadon bocsátandók. 1676 február 11-én Ruyter a hajóhaddal megérkezett Nápolyba, az alkirály a legnagyobb udvariassággal fogadta. Ruyter legelőször a fogoly lelkészek után érdeklődött, s addig nem volt hajlandó egyébről tárgyalni, amíg határozott ígéretet nem kapott szabadon bocsátásukra, ami aznap este meg is történt.

A gályákról kiszabadult a megmaradt 24 lelkész, kettőt – Harsányit és Ceglédit – a börtönből szabadította ki, ugyanakkor szabadon bocsátatta a Buccari-i börtönben levő négy lelkészt is, akik életben maradtak. Cseh Jakab lelkészt a trieszti börtönből csak vált-

ságdíjért bocsátották szabadon. A megmaradt 32 lelkész az Alpokon keresztül indult vissza, de bujdoklásaiknak csak az 1681. évi soproni országgyűlés vetett véget, amelyik határozatba foglalta, hogy az önként száműzetésbe ment lelkészek visszatérhetnek és lelkészi hivatalukat elfoglalhatják.⁷⁹

A reformáció után

Miután az erdővidéki egyházmegye 1603-tól kezdődő régi vizitációs jegyzőkönyvei 1945-ben megsemmisültek, egyházközségünkről Benkő József kéziratos munkája (Filius Posthumus – 1770)⁸⁰ őrzi a legrégebb történeti adatokat, s azok is nagyobb részben nem Hermánynál, hanem a Nagybaconról írt részben találhatók.

„...Ezen Batzon eleitől fogva igen népes és virágzó falu s Eklésia volt tsak magában is annyival inkább pd. hogy 1741 Esztendeig Kisbatzon, 1670 Esztendeig pedig Hermány is Filijája volt. Tartozott a Nagybatzoni Pap minden 3-ik Vászárnap Hermányba szolgálni, tartoztak a Hermányiak is Pap és Mester fogadásában és hozzászában Segítséggel lenni s bért adni; Parochialis épületek körül munkát tenni; nevezetesen a Batzoni Mester Házát póznával tartani, amint az 1603 és 1620-dik Esztendő beli Visitationokból megtetszik. A Hermányiak is tarthattak ugyan magoknak Papot külön: de az 1620-dik Esztendő beli Visitationnak szavai szerént, úgy ha N. Batzoni Prédikátor a Derék Megyével meg engedte. 1603-ban is ilyen írás hagyatott erről: „Az Ekla (Hermány) felől is megfélelttük, et ab antiquo⁸¹ N. Batzonhoz tartottak: a N. Batzoni Schola Mester Házát is ő k tartották póznáva⁸² régi idő kőtől fogva. Papot úgy tartottak, ha a Batzoni Pap megengedte. Míg a Római Vallást tartották régen ezek az Eklésiák, N. Batzonban, Kis-Batzonban és Hermányban külön-külön voltak Papi öltöző mbák és midő n a Pap hozzájuk ment, azokba öltözött a Szentségek kiszolgáltatására”⁸³

A falvak kevés lélekszáma miatt több helyen közösen építettek templomot és közösen tartották a papot is. A templommal bíró falu volt az anyaegyház (mater ecclesia), a többi falvak a filiák, azaz leányegyházak. Közösen tartottak iskolát és mestert is. A filiáknak megengedtetett külön papot tartani, de mint Hermány esetében is láttuk, csak kikötések és kötelezettségek mellett, vagyis saját papja fizetésén kívül a mater papja és mestere számára is kepe köteles volt. Ezt az egyházmegye határozata szabályként állította fel.

A nagybaconi egyház a filiákkal együtt gazdag jövedelmű parókia volt, sőt az maradt Hermány különválása után is. Katedrójára neves emberek pályáztak, köztük a nagyhírű Szokolyai István is 1699-ben, aki előbb a debreceni hírneves iskola, majd Bethlen János erdélyi kancellár udvari papja volt.⁸⁴

Az erősödő leányegyházak – mint Hermány is – igyekeztek önállók lenni, egyrészt a függőség alulvi szabadulásért, nem utolsó sorban pedig azért, mert az uralkodó helyzetben levő anyaegyház túlzott, sőt néha jogtalan igényekkel lépett fel a filiákkal szemben. Hermány – mivel megvolt a kápolna temploma és bár kettős teherviseléssel járt – már 1600 e-

⁷⁹ Kiss Bertalan id. munkájából

⁸⁰ Megjelent 2004-ben Kolozsvárott. S. a. r. Csáki Árpád és Demeter László. (A szerkesztő jegyzete)

⁸¹ régtől fogva

⁸² A zsúpszalmával fedett épületek tetejére, egymástól 1 méter távolságra nagy V alakban összekötött 4-5 méter hosszú és 5-6 cm vastag szárú póznákat vetettek át, hogy a szél a fedelet ne hányja le.

⁸³ Filius Posthumus III. R. I.

⁸⁴ Hermányi Dienes József i. m. I. 31.

lőtt külön papot kezdett tartani és tartott 1670-ig, a Nagybacontól való végleges elválásáig. Ezt bizonyítják az egyházmegye jegyzőkönyvei (Regestrum Visitationis 1601-1701), melyek Magyarhermányt 1603, 1656 és 1660 években mint külön egyházat sorolják fel.⁸⁵ Ez időből két lelkészünk neve ismeretes.

Hermányt 1670-ig kötelezte az egyházmegye az anyaegyház fenntartásához való hozzájárulásra, akkor helyi papja: Bikfalvi Péter ösztönzésére kiharcolta a teljes különválást, azonban a nagybaconi iskola fenntartásából és a mester javadalmazásából reá eső részt még további 90 esztendeig kellett hordozza.

Lelkés választás

A vallásszabadságot biztosító régi törvények alakították ki az egyházközségek szabad papválasztási jogát. A hívek a szolgálatra képesített személyek közül a nekik tetszőt meghívták, viszont ha valamilyen oknál fogva nem voltak vele megelégedve, a naptári év végén egyszerűen elküldték, illetve nem marasztották meg, mehetett Isten hírével. A papválasztás, illetve papmarasztás ezen módja – amely 1778-ig volt érvényben – állandó bizonytalanságban és lelki nyugtalanságban tartotta különösen a családos lelkészeket. Mivel a lelkészi állást csak egy évre töltötték be, az év leteltével a papnak meg kellett tartania a búcsúbeszédet, melyre aztán bizonyos idő múlva megkapta a választ, hogy maradhat-e vagy távozhatik. A lelkészválasztásnak illetően való intézménye hozta magával azt, hogy némely lelkész egész életét vándorlásban töltte az ország egyik határától a másikig.

Mivel a hívek véleménye sok esetben megoszlott, s áldatlan vitákat és egyenetlenkedéseket szült, a papmarasztás kérdését törvénnyel kellett szabályozni, amely kimondta; hogy ha a nép nagyobb része nem akarja marasztani, a kisebb rész (minor pars) kívánságára nem maradhat ott; ez esetben az esperes köteles más egyházba elhelyezni.⁸⁶

Papmarasztás idején, vagy amikor a hívek új papot kerestek, első helyen szerepelt a javadalmazás kérdése, ami nem egyszer alkudozás tárgya volt a pap és a hívek között. Ez volt az u. n. „papszeggő dés”.⁸⁷

A papok nyugtalanító helyzete gyakran megújuló tanácskozások tárgya volt a püspökségnél és az országgyűléseken. A protestáns fejedelmek meg éppen eleget bajlódtak vele. Benkő József kérdés-felelet formában ír erről krónikát: *“Ezen idő k alatt mitsoda állapotban voltak a 3 székei s Erdő vidéki Papok és más egyházi személyek?”*

- Megvalbatni méltó panasszal, hogy mind most, mind pedig a Református Fejedelmek idejében is rendinél feljebb keményebbek voltak a Székelyek az Egyházi Rendhez, annál is inkább sok keménységgel és illetlenséggel viseltettek abhoz addig, mig a ref. Fejedelmekre szállott Erdély. Azért fejedelemséget érvén a Reformátusok között a nagy és áldott emlékezetű Bethlen Gábor, kaptak a jó alkalmatosságon a... Székely esperesek... és bizony Articulusokból álló Instanciát adván bé a Fejedelemnek, olyan Privilegiumot⁸⁸ nyertenek 1614-ben a mely Papokat, Mestereket és azoknak

⁸⁵ Juhász I. i. m. 52, 143-144.

⁸⁶ Apafi Mihály által 1669-ben egybe szerkesztett törvények: *Compilata Constitutiones*. I. tit. 1. art. 3.

⁸⁷ Dr. Dávid György: *Gyülekezeti igazgatás egyházközségeinkben a 17-ik században*. Református Szemle 1926. évf. 609-610, 639. (F. 373.)

⁸⁸ kiváltságot

*Maradványait sok illetlenségetől oltalmazá. Mely Privilegiumot azután megerősített a két Rákóczy György is...*⁸⁹

Gróf Bethlen Miklós kezdeményezésére 1700-ban a gyulafehérvári országgyűlésen a református főurak kimondották, *“hogy t. i. a Református Papokat a Hallgatók minden aprólékos és gyakrabban semmit sem nyomó okért az Ekleziából ki ne mozdíthassák”* – csak, ha arra a vizsgálat elégséges okot talál.⁹⁰

A papmarasztás gyakorlását Mária Terézia szüntette meg 1778 szept. 27-én kelt rendeletével.

Egyházunk legrégebbi papválasztási jegyzőkönyve 1847-ből van, melyet Cserey Elek gondnok, Benkő Gergely és Gotz Lajos egyházmegyei küldöttek vettek fel a Pető Mózes megválasztásáról, írván benne, hogy *“az Ekleziának 107 számból álló egyénei a Balg János özvegye Kolombán Rebeka házában össze lévén gyűlve, kérték tőlünk, ne töltsünk vele időt, mert ő k senkit nem mást, hanem M. Hermányi Székely gy. katonai renden levő Pető Mózes, az Székely Udvarhelyi Fő Oskolat ki nőt b. ifjat választanak következő papjoknak”* – s a *“szózatolás”* rendén *“százhet szavazattal tisztelik meg Pető Mózes ifjat”*.⁹¹

Az egyházközségben mindig nagy érdeklődést kiváltó esemény a papválasztás. Az eljövendő új papot minden eddiginél kiválóbb képességűnek kívánják a hívek, s a pályázók próbaprédikációs bemutatkozása után hamarosan csoportok, pártok alakulnak. Ilyenkor a hívek körén kívül állók is folytatnak diszkrét tevékenységet a jelöltek egyik-másika érdekében. Egy derűs kis kulissza titkot árulok el, ami 1926-ban a Rozsonday Ádám hermányi pappá választása alkalmával történt. Amikor dr. Polonkay lelkészünk itt hagyta Hermányt, nekünk is más pap után kellett nézni, s az egyházmegye küldötteinek részvételével gyűlést tartottunk a pályázók közül meghívandók kijelölésére. A gyűlés után az egyik kiküldött az alábbi levelet küldte Rozsondaynak, akkor betfalvi papnak:

Kedves Tiszteletes Úr!

Tegnap tartottuk a hermányi papjelölő gyűlést, melyen bárman lettek próba szónoklatra jelölve és pedig Járai segédlelkész úr (a Püspök Úr jelöltje), Dr. Jákó Dénes és a tiszteletes Úr.

*A Tiszteletes Úr augusztus 1-én fog prédikálni. A hermányi atyafiak kijelentették, hogy nekik olyan pap a kinek nincs bajusza, ha különben az *“Atya Isten tudásával is bír”* – nem kell. Ha jól emlékszem a Tiszteletes Úr nem visel bajuszt, tehát tekintettel arra, hogy a hangulatból ítélve nagy esélyei vannak a Tiszteletes Úrnak, a saját érdekében kérem, hogy növelessze meg a bajuszát. Augusztus elsejéig még van annyi ideje, hogy egy kis angol bajuszt nevelhet.*

Barót 1926 július 11.

Szíves üdvözléssel:

Valics erdőmérnök⁹²

Természetes, hogy az ajánlott recept be lett tartva, tekintve, hogy nem került pénzbe, viszont kitűnő eredménnyel járt.

⁸⁹ Filius Posthumus II. R. 14-ik kérdés-felclet

⁹⁰ Filius Posthumus II. R. 16-ik felclet III. pont

⁹¹ Egyházi lvt. I/14. 193.

⁹² A levél birtokomban

Egyházközségünk lelkipásztorai

Katolikus elődeink papjairól személy szerint semmit nem tudunk. A teformáció után a filiális egyház 120 éves időszakából kettőről maradt feljegyzés. A különválás után működött papjainkról – bár egyeseknek csak a neve ismeretes – szolgálatuk sorrendjében vannak emlékeink és bizonyosra vehető, hogy nincs olyan, melyiknek a neve feledésbe merült volna.

A különválás előttiek:

András pap. Hermány legelső református papja. Szolgálat a 1600 körüli évekre esik. Nevét a krónika azért őrizte meg, mert a katolikus zászlókat a verebek elijesztésére használta.

Vásárbelyi György. Működése évei nem ismeretesek. Nyakavágott Györgynek hívták, mivel a tatárok erősen megvágták volt a nyakát. Dienes József neki tulajdonítja a zászlós keresztek asztagra tűzését, és őt tartja egyházunk első református papjának.⁹³

Az önálló egyházban:

“Bikfalvi Péter – hermányi prédikátor”. E cím alatt írt is Dienes József egyet-mást a Bikfalvival hermányi papsága alatt esett dolgokról és egyéniségéről. Enyedi diákból lett pappá. Fősvény és pénzes ember volt, s a katedra mellett gazdálkodással foglalkozott. Dienes Péter (a későbbi esperes) enyedi deák korában egy nyáron hazajött Hermányba, Bikfalvi kérte, hogy helyette prédikáljon a templomban, mondván: *“Domine Petre! Domine Petre! A gaz, a burján felverte az eszemet az oeconomia⁹⁴ miatt. Tanulni sem tudok amint kellene.”* Bikfalvi már 1669-ben – tehát a Nagybacontól való különválás előtt – hermányi pap volt, alatta történt az önállósulás. Később Szárazajtának⁹⁵, 1705 után Fülének volt papja.⁹⁶

Dienes József – név említése nélkül azt írja a Bikfalvi helyébe lépett (succedált) papról, hogy szokása volt hallgatóit ebédre, vacsorára meghívni, ahol aztán meg is részegítette, s ha illetlenül viselkedtek – ami a részeg embernél rendszerint bekövetkezik – megverte. Emiatt aztán, ha hívta sem ment el senki.

Ajtai János (először) 1691.⁹⁷, 1693-ban Bibarcfalvára ment⁹⁸; később középajtai, majd 1707-ben köpecsi pap.⁹⁹

Baconi Bálint. 1698.¹⁰⁰; 1700-ban bibarcfalvi¹⁰¹, 1722-ben bölöni pap.¹⁰² Baconi Bálint hermányi szolgálata idején adta ki Udvarhelyi András esperes a rendelkezést, hogy az egyházi törvénykezéseket ezután jegyzőkönyvbe kell írni.

⁹³ Hermányi Dienes József i. m. I. 83.

⁹⁴ gazdálkodás

⁹⁵ Filius Posthumus III. R. III.

⁹⁶ Karácson Béla i. m. 43.

⁹⁷ Filius Posthumus III. R. XII.

⁹⁸ Benkő József: *Udvarhely megye leírása*. Részlet a “Transilvania Specialis”-ból. Erdélyi Ritkaságok. Kolozsvár 1944. 14 köt. 111.

⁹⁹ Filius Posthumus III. R. IV, VII.

¹⁰⁰ Filius Posthumus III. R. XII.

¹⁰¹ Benkő József: *Udvarhely megye leírása*. 111.

¹⁰² Filius Posthumus III. R. V.

Vásárbeli János. 1699.¹⁰³ Előzőleg (1694) fülei pap.¹⁰⁴

Ajtai János (másodszor). 1709.¹⁰⁵

Középjaitai Benkő Mihály. 1718-1728. Benkő József édesapja. Családi nevét ritkán használta, hanem falujáról már deákkorától kezdve Ajtainak írta. 1718-ban egyszerre három eklézsia hívta meg, melyek közül a hermányit fogadta el.¹⁰⁶ Hermányi papsága alatt nősült, feleségül vevén Hermányi Dienes Péter leányát Juditot, „s minekutánna tíz Eszten-dő kig Hermányban a Krisztus követésében járt volna, az Hermányiaknak akarattjok és holtig marasztó jó indulattjok ellen is 1728-ban Bardocra ment”, ahol 24 évig szolgált. 1752-ben szülőfaluja katedráját foglalta el.¹⁰⁷

Csermátoni Márton. 1728 után.¹⁰⁸ Előzőleg bibarcfalvi pap.

Ajtai András. 1737 után.¹⁰⁹ Előzőleg fülei pap.

Máthé Sámuel. A vargyas-hermányi Máthé családból. Mint hermányi papról 1740-ben van említés. A katolikus kápolnából formált régi templomot ő építette át 1742-ben. 1752-1775 közötti évekre eső bibarcfalvi lelkészisége idején a bibarcfalvi templomot is megújította, ami a bibarcfalvi egyházközség történetének kézirati munkája szerint „szép emléket őrző nevének”, alább pedig, mint „derék, községéért sokat tett” papot említi.¹¹⁰ A fentiekén kívül Köpecen és Nagyajtán szolgált.¹¹¹

Bacsoni Sámuel. 1762 előtt. Nevén kívül egyéb emlék nem maradt fenn róla.

Pap Sámuel. 1762-1776. A keresztelesek feljegyzését ő kezdte meg. 1805 január 12-én halt meg, utódja: Keresztes János temette el.¹¹²

Keresztes János. 1776-1807. Nagybaconban született és hermányi papsága előtt ott oskolamester volt. Felesége Pap Sára valószínűleg elődjének, Pap Sámuelnek volt a leánya. Harminc évi szolgálata alatt példás egyházi és faluvezető volt, egyházunk ügyeit kitűnően kormányozta. A templom megnagyobbítása az ő idején történt s ő kezdte meg a rendszeres anyakönyvvezetést. 1807. augusztus 1-én temették el.

Getse Ferenc. 1807-1830. Szárazajtán született. Szigorú erkölcsű és példás életű igazi lelkipásztor volt egyházunknak. Itt halt meg 1830 Újév napján. Síremléke a paplak mellett, a néhai Pető Mózes kertben áll ezen felirattal: „1830. T. T. GETSE FERENTZ ÚRNAK A M: HERMÁNYI NS: REF: ECLA 22 ESZTENDŐKIG VOLT J: PAPJÁNAK 50 ESZTENDŐS PORAI TÉTETEK E: SIRBA 3: JAN”

Dávid Mihály. 1830-1848. Alsóboldogfálván született. Felesége Szoboszlai Szabó Klára volt. Képzett, nagy tudású ember. Az idejéből származó egyházi ügykezelési iratok azt bizonyítják, hogy az eklézsia tevékeny, pontos és lelkiismeretes szolgálója volt. Hermányban halt meg 1848. június 26.

¹⁰³ Fílius Posthumus III. R. XII.

¹⁰⁴ Karácson Béla i. m. 42.

¹⁰⁵ Fílius Posthumus III. R. XII.

¹⁰⁶ Erdélyi protestáns Lap 1899 évf. 235. (Egyházi lvt. VI/14.)

¹⁰⁷ Benkő József emlékezése édesapjáról. Fílius Posthumus II. R. 16-ik kérdésre adott felelet VI. pont.

¹⁰⁸ Fílius Posthumus III. R. XII.

¹⁰⁹ Fílius Posthumus III. R. XII.

¹¹⁰ Molnár Béla: *A bibarcfalvi református egyházközség története*. I. rész 4-5 l. (Bibarcfalvi református egyház levéltára: D/56.)

¹¹¹ Fílius Posthumus III. R. VI, VII, XIV.

¹¹² Egyházi levéltár: Anyakönyv I. kötet 110.

Pető Mózes. 1848-1888. Magyarhermányban született 1823-ban. Kétszer nősült. Első felesége bardoci Gáspár Anna, második bibarcfalvi Borbáth Ilona volt. Akik életében ismerték, dicsérettel emlékeznek róla. Minden téren jó példát mutató lelkipásztora és bölcs tanácsadója volt híveinek. Negyven évig tartó szolgálata alatt nagy tekintélynek és közmegbecsülésnek örvendett. 1888-ban nyugalomba vonult. Meghalt 1899-ben.

Brassay Károly. 1888-1892. Nagyenyeden született és ott tanult. Mint legényember jött Hermányba., 1892-ben feleségül vette Borbáth Márton bodosi pap leányát, Lujzát. Négy évi lelkészisége alatt rendkívüli munkásságot fejtett ki. Nagytudású, alkotó képességű ember, szemet gyönyörködtető szép iratai maradtak. Gondos és pontos munkával család-könyvet készített, melyről az anyakönyvbe ezt jegyezte be: *„Az egyházközség családkönyvét két kötetben fáradságos munkával elkészítettem, az anyakönyveket megkorrigáltam, a levéltárat rendeztem, illetve megalkottam. Segítsen Isten többre is.”*¹¹³ A lelkési lakás az ő idején épült. Innen távozva, a hajdúnánási református gimnázium vallás tanári állását foglalta el.

Kovács József. 1892-1905. Szederjesen született 1866-ban. Felesége Schrödl Anna a Sopron megyei Balf község ágostai evangélikus papjának leánya. Határozott, férfias jellemű, megbecsült papja volt egyházunknak. 1905-ben Héjjasfalvára ment és ott halt meg 1930-ban. Héjjasfalvi lelkészisége alatt sok összeütközése volt a román hatóságokkal a magyarság és az egyház mellett való bátor kiállásáért. Temetésén Rozsonday lelkészünk búcsúbeszédet mondott.

Bocz József. 1905-1922. Köpecen született 1871-ben. A bodosi egyháztól a hermányiak meghívására jött el. Felesége Madarassy Emília, kivel 1899-ben, mint elvált asszonnyal kötött házasságot. Neje első házasságából született fia, Baborszky Antal Hermányban serdült fel. A daliás növésű fiatalember az első világháborúban hősi halált halt. Egyszerű, erkölcsös, rendkívül hazafias érzésű lelkipásztor az egyház vagyonának gondos őre és jó gazdája volt. Erdélynek Romániához történt csatolása után emberfeletti erővel küzdött a református felekezeti iskola létesítésével a magyar nyelvért, kultúránkért. 1922-ben búcsúzott tőlünk és foglalta el szülőfaluja lelkési állását, s 1937-ben ott szállott sírba a szilárd jellemű magyar. Ravatalára egyházunk is koszorút helyezett hű és lelkiismeretes szolgálatáért.

Dr. Polonkay Tivadar. 1923-1926. A szabolcsmegyei Nyírmihálydin született 1888-ban. Felesége Molnár Erzsébet. Egyhangú megválasztása után a székesi egyházból jött Hermányba. Lelkes munkával élénk társadalmi és művelődési életet teremtett, s ezzel nagy népszerűséget és szeretetet szerzett. Hermányi papsága alatt nyert a szegedi tudományegyetemen jogi és államtudományi doktorátust, s rövid idő múlva átment a nagyobb jövedelmet adó középajtai egyházba. 1944 őszén, a katonai visszavonulás idején távozott el Középajtáról, azután Németországban a menekült református magyarok egyházát szolgálta. Váratlanul hunyt el Münchenben 1952. június 8-án.¹¹⁴

Rozsonday Ádám. 1926-1963. Született Halmagy községben 1891-ben. Felesége Böjthe Anna. Előzőleg Fogarason és Betfalván szolgált. Szolgálata az erdélyi magyarság kisebbségi életének nehéz és küzdelmes idejére esett. A képviselt ügy igazságának tudatában állt ki fajunk és egyházunk védelmére, amiért a román hatóságok részéről sorozatos támadásban és meghurcolásban volt része. Már fogarasi működése idején kiutasították a városból

¹¹³ Egyházi levéltár: Anyakönyv I. kötet 232.

¹¹⁴ Hivatalos értesítés után. (1940-1944 között országgyűlési képviselő is volt – Demeter László jegyzete.)

magyar magatartása miatt, s ilyen ügyekben huszonkét ízben állott mint vádlott a román bíróságok előtt. Egyházközségünk belső életét a kisebbségi sors követelményeinek megfelelően szervezte és vezette. Mintaképe volt a fajtájáért gátra álló és minden kockázatot vállaló magyarnak. Ezért 1942-ben Nemzetvédelmi Kereszttel tüntették ki.

1944 őszén a visszatérő románok bosszúja elől az esztergommegyei Dorogra távozott, honnan 1945 júniusban tért vissza. Visszatérését a felfordult idők által szerephez juttatott felelőtlen alakok próbálták megakadályozni, s az egymást érő gyűlésezések egyikén ki akarták mondatni, hogy Rozsonday a nép ellensége, tehát el kell úzni a községből. Az egyháztagok felháborodása viharként seperte el a csöcselék bíraskodni akarását.

Rozsondayt 1952. augusztus 23-ra virradólag a "securitate"¹¹⁵ letartóztatta és elhurcolta. Bíróság elé nem állították, ítélet nélkül négy hónapig a marosvásárhelyi securitate börtönében tartották, onnan Karácsony első napján Bukarest mellé, Genceára, majd 1953. augusztus végén a pitesti börtönbe vitték, honnan 1954. június 26-án jött vissza. 1964-ben mint nyugalmazott lelkész a mikóújfalusi református egyház lelkészi állását foglalta el.

Incze Sándor. 1964-től szolgál. Született Szárazajtán 1933-ban székely földműves gazda családból. Felesége érszentkirályi Balázsy Ilona. Előzően a szolokmai református egyház lelkésze volt nyolc esztendőig, onnan egyházunk meghívására jött el Rozsonday örökébe. E sorok kelte idején első évi szolgálatát tölti Hermányban. Lelkes törekvéssel, élénk dolgozni akarással vette kezébe egyházunk vezetését, s ez biztosíték arra, hogy a jövő krónikása a jól végzett munka után elismeréssel fog emlékezni róla.

Ezek voltak a reformáció óta eltelt 400 esztendő alatt Magyarhermány népének egyházi vezetői. Az évszázadok során az egymásra torlódó események forgatagában, mikor a hatalom napi birtokosai kényükre rugdalták fel a világi törvényeket, sokszor volt szükség a bátor, nem csüggedő vezetőkre. Egyházunk papjai mindannyian betöltötték hivatásukat, s emléküket megbecsült örökségként adjuk át a jövő nemzedéknek.

A presbiterium (consistorium)

(Egyházi altanács. Presbiter = egyháztanácsos, a görög "presbiteros" = öregebb – szóból.) Az egyház belső ügyeit a presbiterium intézi, melybe 1882-ig az iskola is beletartozott. Nem tudjuk, hogy a reformáció után miként indult egyházunk igazgatása, de bizonyos, hogy már akkor életre kelt az ügyintéző szerv is. Ismerjük a Német Ferenc nevét, aki az első papok mellett egyházfi volt, és azt is tudjuk, hogy a filialis időkben a nagybaconai mater igazgatásában részt vettek egyházunk képviselői is.

Egyházunk presbiteriumának működéséről nem sokkal több, mint egy évszázaddal korábban van emlékünknél, midőn üléseiről jegyzőkönyvet kezdtek vezetni: "Törvényes Protocolluma A Magyar Hermányi Ev. Ref. Ekklesiának. Készült az 1841-ik Évből Júniusban".

Az első jegyzőkönyv: "Folyó 1841-ik Év Június 9-ik napján Consistorialis gyűlés tartatik a M: Birői Háznál Tiszteletes Dávid Mihály Úr Elnöksége alatt, az holott is a teljes számból álló Consistorialis személyek jelen vannak...". Ugyanekkor "Consistorialis rendes jegyzőnek száratolás többségével megválasztott Betsületes Oskola Mester Sigmond János".¹¹⁶

¹¹⁵ állambiztonsági szerv

¹¹⁶ Egyházi levéltár I/15.

Az "1845 Martius Holnap 4-ik napján" tartott gyűlés határozata: "...ami a presbitererek számát illeti – így döntő dönt el, hogy Hat számból álló legyen". Ezt 1867-ben kilencre, 1888-ban 12-re emelték fel.

A papi ház alkalmatlan lévén, az üléseket a megyebíró házában vagy a tanító lakásán tartották. Pl. "1842 Junii 30-án presbyterialis gyűlés tartott Nébai Pető Moses Betsületes Oskola Tanító Özevege házában".

A presbiterium egyházi és erkölcsrendészeti téren mint helyi bíróság működött, s az élet hozta legváltozatosabb ügyek kerültek az egyházi fórum elé. Egykorú iratok mutatják, hogy mennyi tapintatot és megfontoltságot kívánt a többi közt néha kényes családi ügyek nyugvópontra juttatása. Érdemes néhányba bepillantani.

"1841 jun. 9. Felperes M. Hermányi sz. gy. katona Baló András felesége Német Rebeka Ns. Presbyteriumunknak szintén jelenti, hogy férjétől válni kíván azon okból, mivelhogy so-hasem szerette, a szent Hívet nem önként folyó szeretetből, hanem édes Attyától való nagy félelme miatt mondotta el, ki is nagy bő rostortal keményen megverte s férjéhez menni azzal is kényszerítette. Azután is férje nem hogy jó maga alkalmaztatásával magát megszerettetni kívánta volna, sőt kegyetlen bánásmódjával még halálósabban meggyűlöltette, miszerint most mogoró páltzával, majd kujokjával úgy rongálta, verte, s tenyerivel úgy ütötte pofon engedetlenségéért, hogy orrából vére mindjárt folyni kezdett.

Határozat

Jóllehet Ns. Presbyteriumnak a megháborodott felek között a béke próbát atyáskodólag megtette..., de mégis annak semmi várt jó következtése nem sikerült. Mert noha az Alperes kész most is felperes feleségét még ölében is Házához hazá vinni, de a felperes úgy nyilatkozik, hogy készebb magát meg ölni, mint sem férjéhez többszer vissza menni. Az honnan a háborgó felek Hivatali alázatos tisztelettel a Ns. 3-ik gy. század kormányához utasítatnak."

"1842. III. 14...Baló Pál és Sigmond György között egyenetlenkedés fordulván elő, mint Consistorialis személyek között..." – a presbiterium 20-20 krajcárra büntette, hozzátevéen, hogy ha a jövőben ilyen eset még előfordul, "60 Denarokra" fogja büntetni.

1842. Gy. katona Domokos Pál jelenti a presbiterialis gyűlés előtt, hogy ifjú legény Baló Sámuel, az ő feleségét cigány ...-nak szidalmazta. Itéltetett, hogy a becsületében sértett asszonyt kövesse meg és fizessen 25 kr. büntetést.

1843. I. 3. "Gy. katona Boda Sámuel és Német Andrást Nemes Consistoriumunk megszólította - égre kiáltó káromkodásaikért ...". Itéltetett, hogy 20-20 pengő krajcárokat fizessenek. Boda Sámuel elfogadta, Német András megjelenik a Ns. 3-ik századnál.

1845. jun. 22. Nagy Mihály panasolja, hogy leányát, midőn Sigmond Rebekától jött ki – Sigmond Andrásné minden igaz ok nélkül egy seprűt vett a kezébe és Nagy Helénát a míg a kapun ki jött, igen csúfosan ütötte-verte. Az alperes beismerte "betstelen tselekedetét, ... amit nagyon borzadva halgata ki Ns. Presbyteriumunk...és azt is mondta, hogyha százszor mégyen oda, ki fogja mindannyiszor seprűzni-verní.

Határozat. "Noha a kereszténytelen tettiért méltó lett volna, hogy az illető Ns. Század Kormányhoz büntetés véget át irassék, a presbyterium azon jó reménységgel, hogy többé ily aljas cselekedetre nem vetemedik ... határozza: Kézfogás mellett kövesse meg ... a ezutánra seprűjét csakis Háza tisztítására és egyéb czélszeres dologra vegye a kezébe. Ugyan törvénytelen tettiért fizet 40 pengő kraj-cárokat és 20 pengő krajczárokat a felperes költsége térítésére."

A könnyelműen tett házassági ígéretet sem lehetett egyszerű vitorla fordítással elintézni, mivel a félreállás a nő számára bizonyos kelendőség csökkenést jelentett.

1846. márc. 30-án Sigmond Sámuel és Német Juliánna ügye kerül sorra, kik is házasságra akarván lépni ... háromszor kihírdették, – most közös egyezségből jelentik a papi háznál, hogy visszalépnek, Sigmond Sámuel fizet a leányszónak a felbontott mátkaságért 12 rénes forintot, azonkívül *"kézen fogva a Ns. Consistorium előtt Demereálta Német Juliánna hajadont"*.

1846. VI. 29. Két veszekedős asszony ügyét így zárták le: *"Egyik fel, mint a másik, egymás becstelenségéért fizessen 12 jó krajczárokat"*.

1849. I. 10. *"Gyalog rendenni idősb Botskor Sámuel – Miklós Judithal mint törvénytelen edgyütt élők – máj naptól fogva egyik a másikatól külön záratnak, és az eddigi bünbődésért 1. m. forintra büntetettek"*.

1849. III. 28. Felperes honvéd Német Ferenc jelenti nemes presbiteriumunk színe előtt, hogy nője Bándi Juliánától válni kíván ily okoknál fogva: *"Női kötelességét nem teljesítette, mivel katonáskodásom idején rőllam semmit nem gondoskodott, mintha férje sem lettem volna, sem köntösözésemről – sem élelmemről nem tudott."* A nő azzal menti magát, hogy férjét nem szerette, szülei erőltetésére ment hozzá, s ezért nem viselte gondját. Presbiterium a törvényes elválásra felszabadítja.

1857. jún. 14. *"Intze Lajos panasolja, hogy neje Baló Juliánna négy betektől fogva három kistsi gyermekeivel elbagyta, házi bajok felmerülvén köztök, a nő a férjének egy lábast a szeme közé vágott és a férj ezen aljas tetteiért megverte – a Megye Bíró az Egyházi által megparantsoltatta, hogy férjéhez és gyermekeihez visszamenjen, de azt felelte, hogy sem vissza nem megyen, sem a tanács eleibe elő nem áll."*

Határozat: A nő engedetlensége és meg nem jelenése miatt a békét meg nem próbálhatván, a községi tisztelt Bíró úrnak hivatalosan át írjuk 24 órai áristom büntetésre és így fenytékekkel is rátatani a házassági élet és a hit megtartására."

Két leányt, midőn nem papírra való címekekkel tisztelték meg egymást, 20-20 ezüst krajczárookra büntették.

1865-ben a karácsonyi ünnepek zajos mulatozásai is hoztak egy nem mindennapi házi felfordulást. *"Felperes Máté Juliánna azt adja fel az egyháztanács előtt, hogy férje Német József Apró Szentek napján a Tántz vigalomba eladta Pető Lajosnak, még pedig férje Német József egy kupa bort kért, amelyet meg is adott tántzba és Pető Lajos ígért azon felül két kupát, férje aztán megmondotta, neje Máté Juliánának, hogy nints vele több baja, mert eladta."* A férj aztán hiába bizonygatta, hogy tréfa volt az egész, az asszonyt nem lehetett békességre bírni, s az egyháztanács kénytelen volt a törvényes elválásra engedélyt adni.

Szigorúan ügyeltek az ünnepek megtartására, aki áthágtá, irgalmatlan büntették, nemcsak az egyháznál, hanem a katonai feljebbvalók is.

"Compagnia porontsolat. Batzon 23 Juni 1824."

*A Falusi Bírának és főbb képpen a M: Bírának keményen porontsoltatik, hogy vasárnap és innep Napokon semmiféle szín alatt dolgozni menni senki ne merészelje, ezert ha észre veszik, ide bé jelenték név szerint, hogy az illendő büntetést ki lebesse szolgáltatni. Schuchard kapitány.*¹¹⁷

Az egyházi altanács jegyzőkönyvéből: 1843 aug. 27. *“Gyalog Katona Damokos Lajos, Botskor Sámuel, Csog Sámuel, Boér Simon, Innep szegés rontásért megszólítottak, kikis tisztán vétkeiket megvalván, esedeztek az irgalmas Határozatért s mivel többször sem ilyen, sem más szintű vétkekért, hibákért megszólítva nem lévén – egy Atyai ugyan de kemény intés mellett, hogy most első bben 25 váltó krajtzárokat fizessenek, ítéltetett”.*

1852. aug. 16. A vasárnapi innep megszegéséért Trimfa Mihály fél magyar forintra, ifjabb Máthé György egy magyar forintra, Barabás Sámuelné, ifj. Pethő János, Tókos János, Balázs István és Boér György egy-egy fél m. forintra, Barabás Sámuel pedig, hogy gyermekeit vasárnap dolgoztatta 1 m. forintra ítéltetett.

A bírságot nyomban meg kellett fizetni, makacsság esetén az egyház kérésére a polgári hatóság szigorúan felhajtotta. Az 1848-49 évi függetlenségi harc után behozott osztrák törvények nem engedték, hogy a polgári hatóságok az egyházi büntetések felhajtásánál segédkezzenek.

Az egyház küzdött a vasárnapi munka ellen, de a földműves nép munkarendjét – főképp nyáron, takarmány gyűjtés idején – semmiképp nem lehet a naptári beosztáshoz idomítani, azt az időjárás szabja meg. Aki sokat ünnepel nyári időben – főképp nálunk hegyvidéken – az a gazdasága körül szomorú tapasztalatokra tesz szert. Az első világháború alatti kényszerhelyzetben az egyház fel kellett adja a vasárnapi munka elleni küzdelmet, azt csak erkölcsi törvényként tarthatta meg, s bár a hegyvidéki nép is a nyári hét hat napjának 16-18 órás munkája után szívesen ünnepelne, pihenne – az élet könyörtelenül munkát ír elő számára. De mit szólna a mai nemzedék, ha pl. az 1619. évi küüllővári zsinat által alkotott és törvénybe iktatás végett Bethlen Gábor fejedelem elé terjesztett fegyelmi szabályok életben volnának. Ünnepszegőkre, káromkodókra szigorú büntetést kértek, vasárnap senki útra ne induljon, lakomázni, vendégeskedni, dolgozni nem szabad. Aki ünneppal megrészegedik kalodába tétessek. Mulatozás, farsangolás, cifrázkodó öltözködés nemcsak az országban, hanem a fejedelmi udvarban is megtiltassék. A házasságtörésért éppúgy, mint a gyilkosságért halálbüntetés jár. Ha nőtlen személy paráználkodik, megvesszőzés jár érte. Aztán végül – a nemes úr is éppoly keményen büntetessék e hibákért.¹¹⁸

A vasárnap megünneplését különleges intézkedésekkel is igyekeztek betartani. U. Udvarhely város heti vásárait a 17. század közepéig hétfői napon tartották; minthogy a vásárra menők egyrésze már vasárnap elindult, a vásárt keddre helyezték át.¹¹⁹

A református egyház aránylag jóval enyhébb fenytést alkalmazott, mint a katolikusok. Összehasonlításul idézzük a baróti plébánia jegyzőkönyvéből:

1718. febr. 22. K. G. neű szabad székelly bevallotta, hogy tüzges menkő teremtette ebadiávu szitkozódott, tebit első esetben “pálcztatódjék” meg, vagy ha a verést el akarja kerülni, tegyen le 6 forintot. Megállapított az is, hogy “...italnak miatta nem ment templomba reggeli tiszteltre” – ezert külön egy forintot fizessen.

¹¹⁷ Egyházi levéltár 1/14, 22.

¹¹⁸ Juhász I. i. m. 96-97.

¹¹⁹ Rugonfalvi i. m. II. 96.

Erdő vidéki Történelmi és Természettudományi Tár II.

1721. jan. 21. Megállapítván J. P. és E. M. paráznságok: ezen vésőkért három közelebb eső vasárnapokon templomban szalma koszorú alatt bünbánást tegyenek, máséét ha nem cselekszenek, pellengéreztesse nek meg.¹²⁰

1721. máj. 15. K. A. vasárnap halászott, azért a megye bírása zálogért küldvén ajtaját megzárta, zálogot nem adott, Büntetése a zálog nem adásáért 3 forint, a halászásért is 3 forint.

N. N. adventben táncolt – 3 forint a büntetés.

1806. márc. 22. B. J. gyalog katonát, mert édesanyját megverte és káromolta – végeztetett, hogy két vasárnapokon, midőn a nép a templomból kijövend, az egész nép előtt az Ecclesia nemes jószágán 25 kemény vessző ütéssel megbüntettesék.

U. A. Baróton botránkoztató életet folytató nő 15 korbács ütésre ítéltetett.

1817. szept. 28. Özvegy R. Andrásné, ki házánál több rendetlen életűnek helyet adott és találkozást eszközölt, 30 korbács ütésre ítéltetett.¹²¹

Az egyház a hatalmat testek-lelkek fölé kiterjesztette, s bár humoros ízű, de ennek egyik épületes példáját olvashatjuk Hermányi Dienes József emlékiratában: *“Szokolyai István erdővidéki esperes, mint a püspök veje, nagy hatalommal igazgatott és vizitált. Esék vizitáció alkalmával, hogy Olaszteleken Miatyánkot mondatának a néppel a vizitátorok, s büntették, ha el nem tudta mondani. Barta András elévaló s nagy gazda ember sem tudta elmondani, azért az esperes beléakadt és a tízenkét forintból, sok jó intercessorok¹²² kérésére is semmit el nem engedett. Szólt mellette a vicekirálybíró Boda Sándor is, de csak hiába. A vizitátorokat ebédre hívatta Daniel Ferencz főkirálybíró és maga is szólt Barta mellett, de hiába, mert Bartánál pénzbűzést érzett. Szokolyai. Akkor az asztalnál mondja a vicekirálybíró:*

- Mestert is találnék, Uram a Kegyelmed esperessége alatt, aki beléssülne a Miatyánkba, ha úgy fogná, mint Barta András.

Ezt halván az esperes, mondá nagy indulatosan:

- Ki volna az a mester, mert Isten bizonyságom, mindjárt ma vetem ki a mesterségből!

Ott ült az asztalnál Péter deák, az olaszteleki mester. Mondá azért a vicekirálybíró:

- Ibon Péter deák uram!

Akkor az esperes felköltött az asztaltól egy vizitátort, hogy künn a mesterrel mondassa el a Miatyánkot. De szegény nem tudta elmondani s nagy szomorán az udvarból hazáig indult. Mentében bement a prédikátornéhoz panaszra, mondván:

- Jaj, hogy járék édes asszonyom ezzel az átkozott Boda Sándorral! Hiszen én tanítottam őt a Miatyánkra, s rám fogta mégis, hogy nem tudom és ijedtemben nem is tudám elmondani!”¹²³

Igy veszté el állását az olaszteleki oskolamester.

(A fentiekhez hozzá kell fűzni, hogy Barta András büntetése érzékeny összeg volt, tekintve, hogy az időben egy jó tehén 15 forint, egy hizott sertés 6-7 forint volt.)

¹²⁰ pellengér – azaz szegényfa, a piacon földbe ázott oszlop, melyhez a bűnösöket nyilvános megszegényítésül hozzá kötötték.

¹²¹ Veszely Károly: *A baróti plébánia*. 186-188.

¹²² közbenjárók

¹²³ Hermányi Dienes József i. m. I. 29-30.

Megyebírók

A megyebíró az egyház anyagi és belső rendészeti ügyeinek az intézője, szerepe olyan, mint a családfőé, lelkészével együtt az egyház ügyes-bajos dolgait kell rendbe tartsa. A megyebírói tiszt nagy megtiszteltetést jelentett az egyháztagok részéről a megválasztott számára, s a falu társadalmában – különösen a századforduló előtt – a községi bírót megelőzően, a pap és tanító után a legnagyobb tekintélynek örvendett. Közülük legrégebbről senior (idős) Pető János nevét ismerjük 1742-ből.

Máté Moses 1792.

Balló János (vízi) 1798, 1805, 1814-1818.

Huszár Pető István 1818-1828.

Az 1818. évi megyebírói tisztújításkor felvett leltár mutatja, hogy az egyházközség okmányai, levelei a megyebíró kezében voltak, lelkész csak az anyakönyveket őrizte. Ez a leltár a legrégebb, melyből a helyileg őrzött iratokat ismerjük:

„Hogy ezen folyó 1818-dik Esztendő ben Januarius hónap 23 Napján a Ns. M. Hermányi Reff. Ekklesia fungens Megye Bírója Huszár Pető István ő kegyelme ekképpen vészi által volt M. Bíró Baló János ő kegyelmétől a Ns. Ekklesia minden Documentumait.

1. Egy számadó M. Bírói Protocollum
2. Megye Bírói Instructio Nyomatásban
3. A Tehén Himlő bé oltásról Nyomatásban
4. A F. K. Gubernium Regulamentuma
5. A Fő Consistoriumtól az Oskolák aránti rendelés
6. A F. K. Gubernium rendelése
7. Az Akátsos familia Jóságokrol valo Contractus
8. Régi számadás protocollum
9. Testamentum levél
10. Más darabb Levél
11. Hasonló modon egy darab
12. A Templom Réperálására nyert engedelem
13. A Falutól adatot Malom jövedelméről. Két Contractus
14. Régi adosságokrol valo Mémorialis
15. Egy Láda zárral kultsal
16. Egy Relatoria¹²⁴ mely készült 1815-be Szt György hava 19-ik napján
...jöttek még mostan két darabb Contractus a 17 és 18 No. alatt.¹²⁵

Pető Mózses 1828-1829.

Pető János 1830.

Pető József fő megyebíró 1841-1844.”

¹²⁴ javaslat, indítvány

¹²⁵ Egyházi levéltár B/2. (I. 750.)

Erdő vidéki Történelmi és Természettudományi Tár II.

Megyebíró Beiktatás: *“Mai napon ugymint Jelen 1844-ik Év Februarius 24-ik napján idő sebb Német Sámuel gy. katona a M. Bírói hivatalra szabadságot nyervén az. Nemes 3-ik gy. század Kormányától, Innepélyesen Tiszt. Dávid Mihály Úr, Sigmond János jegyző, Egyházi Pető János, Német András és Pető András Ekklesia tagoknak jelen létyekekben bé Hitele”.*

Dávid Mihály indítványára 1845. március 4-én választották meg a megyebíró mellé az egyház első curatorát (gondnokát) Pető Rudolf személyében, aki ettől kezdve 42 éven át haláláig viselte e tisztet. Utána helyét többé nem töltötték be.

Pető Moyses 1846-1853. *“1846 február 21-én ... teljes megye gyűlése tartatott ... a megye bíró hivatal biánzván annak bé töltése végett a Domesticum Curator Pető Rudolf házánál, ... a közgyakorlat után a Temető kertből egy arra alkalmas személy által a tárgy kikiáltatván ... székely gyalog határnok ifju Pető Mózes atyánkját megválasztá”.*

Kalabér János 1853-1856.

Baló Sámuel (vízi) 1856-1859.

Pető Mózes 1859-1862.

Sigmond Sámuel 1862-1864.

“1864 febr. 28 ... teljes egyházi gyűlés ... bolis 36 votummal Pető János kalári megyebírónak választatott”.

Intze Sámuel 1867-1876.

Baló G. Sámuel 1876-1882.

Baló Lajos (vízi) 1882-1888.

Pető Lajos (malmi) 1888-1920. Sorozatos újraválasztásával 32 esztendeig töltötte be tisztét.

Benkő Sándor 1920-1935.

Pető Imre 1936-1946.

Bogdán József (Istváné) 1946-1953.

Német Géza (Ferencé) 1953-1959.

Boda Sándor 1959-től.

A templom és az egyház épületei

Templomunk őse a keresztény hitre térés után ismeretlen időben épített kápolna volt, melyet ugyan ismeretlen időben alakítottak át. Az 1635. évi vizitáció templomként említi. Máté Sámuel idejében átépítették, s a régi harangláb helyébe kis torony épült. Ekkor a falakat annyira emelték, hogy a padsorok fölé három oldalra karzatot készítettek, s azzal a befogadó képességet 60-70 személy számára növelték. A mennyezet négyzetes mezőkre osztva deszkából készült, s ugyanolyan alakban képezték ki a karzat tornácdeszkatát is.

A mennyezetten külön keretben négy mezőre osztott felirat van. Három mezőben bibliai idézetek, a negyedik a pap és megyebírójának nevét őrzi. A mennyezet és a karzat a pap sajátkezű festése, művészi gondosságu betűkkel örökítvén meg az elkövetkezendők számára, hogy: *"MÁTÉ SÁMUEL LOCI MINISTER FESTETTE"*. A felirat a karzat középső részén, sötét alapon feketével van festve, s kissé homályban is lévén, csak egészen közelről vehető észre.

A karzatot a torony alatt célszerűtlen, nyaktörő feljárt csináltak cserefából, s a karzat egy részét is ugyan cserefából faragott és lábakkal ellátott kényelmetlen ülőlapokkal látták el, melyek ma is helyükön vannak.

1776-ban a cinterem (cimiterium)¹²⁶ is újítást kapott, a bejárat fakeretét faragott kökerettel cserélték ki, a bolt ív zárókövébe be van vágva: *AN: 1776: RENO*.

A templom néhány évtized múlva ismét szűknek bizonyult, 1792-ben hozzátoldással mai formájára megnagyobbították. A toldott részbe helyezték el a szószéket és az orgonát, s ezen rész vakolt mennyezetén felirat áll: *AO. 1792. SOLT. XXXIV. V. 12. JÖJJETEK IDE FLAIM ÉS HALLGASSATOK ENGEMET, AZ ÚRNAK FÉLELMÉRE MEGTANÍTALAK TITEKET. KERESZTES JÁNOS LOCI MINISTER ÉS MÁTÉ MOSES MEGYEBÍRÓ IDEJEKBEIN*. A szószék feletti díszes koronát, saját költségén *"Baló János hermani Megye bíró Csináltatta. 1798."* Rajta van a készítő asztalos neve is: *"Jekel Miháj D Asztalos Die 21 Julius"*.

Ma a templom el sem képzelhető orgona nélkül, viszont az elsőket az egyházi felsőbbség ellenzése dacára építették. A reformáció után két évszázad múlva jelentek meg az erdélyi református templomokban, a püspök és az egyházi főhatóság akaratja ellen. Erdővidéken elsőnek a köpeci eklézsia csináltatott orgonát 1756-ban, utána a fülei 1761-ben. A háromszéki egyházmegyéék (Eclesiastica Communitas) az orgonák káros voltáról panaszt adtak bé az egyházi főhatósághoz (Generalis Synodus) feltárván, hogy az orgonával való éneklés *"más Ekléziákat is megigézt"* és már mind a négy egyházmegyében az orgonák szaporodni kezdettek, s a további költséges orgona építésnek és fenntartások megelőzésére határozatotott, hogy amelyek eklézsia orgonát akar csináltatni, azt ne az eklézsia pénzből, hanem a hívek saját költségükön (ex privato sumpte) csináltassák.

¹²⁶ nyugvóhely. A cinterem a régi magyar nyelben a temető neve. Jelenti a templom körüli udvarteret is, ahová régen szintén temetkeztek. Újabban a templomterem elé épült belépő neve, ahol a korábban érkezettek várakoznak. (Tolnai Lexikon VI. 37. és Csorba: Időgen szavaink. 38.)

„Mint hogy az Orgona igen könnyen bomló és romló muzsika, ha javítani kell, azt is csak a bívek, de ne az egyház pénzével csináltassák, mert csak egyszeri elbontás és összerakása is drága”.

Előfordult, hogy egyes eklésiák elküldötték érdeemes oskola mesterüket, mert nem tudott orgonálni. (mivel nem is tanulta azt), ezért végeztetett, hogy amelyik eklésia ezután orgonát csináltat, *„jó Mesterét ki ne tudbassa tsak azért, hogy orgonálni nem tud...”*, hanem létesítsenek az orgonistának külön fizetést és házat, ahol egyúttal a leánygyermekeket is taníthassa.

A Háromszéki Communitas ezen panaszát és határozatát a Generális Synodus a Bögözben 1761 június 10-én hozott megerősítésével jóváhagyta és azt az összes erdélyi református egyházakra nézve kötelezővé tette.¹²⁷

Egyházunk orgonájáról az 1838. évi leltárban az ingóságok felsorolásánál van említés: *„Egy énekeskönyv, mely az orgonánál áll, rongyolott levelekekel, jó táblákkal...”*. Az énekeskönyv több mint 50 évig volt a Balog familia férfi tagjainál, akik mint harangozók, egyúttal a *„halotti virrasztó énekes”* tisztét töltötték be. A halottas háznál való éneklés a *„virrasztó énekes”* vezetésével egészen az első világháborúig szokásban volt. Az ének estétől éjjel után 1-2 óráig, az utolsó látogató eltávozásáig tartott. Az éneket éjjel előtt nem volt illendő abbahagyni. Az énekeskönyv első lapján felirat van: *„Ezen énekes Könyvet a M. Hermányi eccla számára vásárolta Megye Bíró Máté Moses atyafi 1785. die 26. Sept. Vásárolta pedig huszonkét sustákkal”*.

1819-ben az erdővidéki esperes körlevele megállapítja, hogy az eklésiák csaknem esztendőnként költséges javításokat kell tétessenek az orgonákon, mert a *„rendetlenségek miatt az orgonák megromlottak, mivel az Orgonákhoz nem értő személyek Isteni tisztelet idején kívül is az Orgonához nyúlnak és a tudatlan orgona vonók rendetlenül rángatják”*. Rendeli, hogy az orgonát ne mások, csak a Mesterek, és azok is csak az egyházi szertartások alkalmával használják.¹²⁸

Egyházunk orgonáját a Hermányból Papolcra származott Barabás Sámuel rektor, orgonamester építette újjá 1843-ban 200 pengő forintokért, s az 1842 okt. 2-án kötött szerződésben hangoztatva van, hogy *„... a hazafiság tekintetээр is érdem jutalmából többet lebágy kívánatából mint egy idegeny ... ha módunk nem lenne az illendő fizetésbe, az 1843-ik év végéig elvár vele, ... úgy a tisztelt orgona művész Úr is említett Magyar Hermány határán levő Ő birtokátt baltalmunk alá leköti, ha fogadásának nem tenne eleget”*.¹²⁹

1843 augusztus 24-én adta át az orgonát, s akkor kelt nyugtájában a szerződéses 200 pengőforinttal szemben 500 váltó forintról van szó. Tudni kell, hogy fém (ezüst – azaz pengőforint) és papírpénz (váltóforint) volt forgalomban, s a fizetésnél a váltóforintnak hullámzó volt az értéke az ezüst forinttal szemben, ezért a papírpénzt csak felárral (ázsióval) fogadták el ezüst helyett. Ez esetben a váltóforintnak több mint 100 százalékos ázsiója volt az ezüstforinttal szemben.

Az orgonát 1880-ban 240 osztrák forintért Nagy József átalakította és kijavította; 1903-ban Cioflek György brassói *„orgonaépítő művész”* vállalta 64 forintért a tisztítását, hangolását és festését.

¹²⁷ Filius Posthumus II. R. VI.

¹²⁸ Egyházi levéltár I/14. 6.

¹²⁹ Egyházi levéltár C. 1. 1.

Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

1918-ban a hadsereg részére igénybe vették az ön vagy önötvözetekből készült orgona sorozatokat (sípokat). Szeptember 13-án a pécsi orgonagyár egyik szerelője kibontotta az orgona 12,7 kg súlyú 41 drb. sípját és elszállította.¹³⁰ Helyébe 1931-ben tétetett új sorozat a Csog Rebeka adományából.

Az 1742-ben épített kis tornyot 1822-ben lebontották és helyébe épült a jelenlegi torony. A torony alatti bejárat boltozati kövébe be van vágva: *ELEVÁLTATOTT 1823*. Az új torony hermányi fazakas mesterek által készített zöld mázas cseréppel lett fedve, melyet az 1898-ban 1422 forint és 22 krajcár költséggel végrehajtott javítás alkalmával szedtek le és helyébe rozsdamentes lemezfedél tétetett agyagfalvi Sala János által.

Mídon a harangláb helyébe torony épült, a meglévő harang mellé egy nagyobbát öntettek, melyen ez a felirat állt: *ANNO 1743. GEORGIUS NEMES FECIT.*¹³¹

E 170 font súlyú 120 éves öreg harangot 1864-ben átadták Kiss János sepsiszentgyörgyi harangöntő mesternek, aki helyébe 240 font súlyú (134 kg) új harangot öntött. Ez 30 év múlva megrepedt, s a kisebb már korábban el lévén hasadva, Hönig Frigyes aradi haranggyáros műhelyében egy 234,5 kg és egy 136,5 kg súlyú új harangokat öntettek. A harangok beszerzési árát tárgyaló gyűlésen a tagok egyrésze a költséget kepefizető osztály szerint javasolta kiróni, azonban a Zsigmond Sándor által közbevetett szólásra, hogy *„a harangok mindenkinek egyformán szólnak”* – az egyenlő fizetés elve mondatott ki, s amíg a rovatal összegyűl, addig a birtokosság adott kölcsön 600 forintot, amiből a törlesztéskor 200 forintot adományképpen visszahagyott.

A régebben elhasadt kisebb harangot és a Hönig-féle kisebbiket 1916-ban a hadsereg tüzérségi szükségletére elvitték, helyébe 1922-ben Bukarestben öntötték másikat, melyért a Jonescu cég 50 évi jótállást vállalt, de már az ötödik évben szétrepedt. 1928-ban Kudzsiron Klein Oszkár öntött másikat, mely a nagyobb harang mellett szolgálatban van. Klein a harangokat ingó szerkezetre szerelte, ami együttesen 24860 lejbe került.

A templom 1742-ig szabadon állt, akkor kerítették be először, felmérve és a familiák közt felosztva kellett ki-ki feltegye a részét. A papi és mesteri lakok körül is így tartották fenn a kerítést, vesszőből, lészázból – kinek miből tellett. A templom körüli kőkerítés 1869-ben készült a közbirtokosság által adományozott Demeterbéli cserefák és a Gyűrűvesszői fűtermény árából. 1869-ben lett ültetve a templomkert bejáratánál álló két hársfa (szádokfa) is, melyek hatalmas koronáikkal mint őrtálló óriások védik az öreg templomot.

A parókiáról először Keresztes János teszen említést: *„1802-ben 16. 8bris (okt. 16.) Dél után egy óraker oly földindulás volt, hogy az itten való Papi ház alig maradt meg, hogy egybe nem omlott. Háromszéken sok Templomok és tornyok össze omlottak”*.

Az 1670 körül épült első papilakásról annyit tudunk, hogy elégett a pap kezén levő iratokkal együtt, a helyébe épülről is csak annyit, hogy 1776-ban megvolt.

A mesteri lak és melléképületei 1770 után a Dálnoky Gábor működése idején épültek, s a kisméretű ház közel egy évszázadig szolgált a tanítók hajlékául. Ennek és a papi háznak állapotáról az altanács 1845. június 1-i jegyzőkönyve beszél: *„...holott is a két parochián levő lak házak feelei romladozó félben lévén – a Ns. Consistorium tanátskozott jobb karban való állásáról...”* határozván, hogy *„két ezer bik téglá csináltassék ... három betsületes személyekkel*

¹³⁰ Egyházi levéltár C.1.6.

edgyezményre is mentek, hogy két ezer téglát csináltak Tizennégy rénens forintokért – a Téglának hossza legyen egy sing és fél fertály – a szélessége a legkisebbnek 7 czol ...”¹³²

1857-ben *“A mesteri lak szűk és külsin létit”* tárgyalva, új lakás építését határozták, melyet 379 m. forint és 20 Dénár költséggel fel is építettek. A papi lakáson a téglafedelelet 1861-ben cseréppel váltották fel és egyéb tatarozást is végeztek, ami a rozoga épületen vajmi keveset segített, mert a nyolcvanas évek végére úgy kikészült, hogy Brassay Károly nem mert benne lakni, félvén, hogy az első szél reá törí a tetejét, s átköltözött az akkor üresen álló rektori lakba, de az is már a Pató Pál-féle rezidenciák sorába tartozván, papi ház építéséről kellett gondoskodni.

A gazdasági épületekkel is hasonló a helyzet. 1864-ben az *“ócska faistálót”* eladták 10 forintért. 1868-ban olvashatjuk: *“Mivel a ruina facsúr elékteleníti a papi ház és templom környékét”* – határozottatott egy új facsúr építése.

1881. *“A papilak facsúre szerencsétlen tűz által elégvén, újraépítése munkában van – és határozottatott zsúp helyett zsendélyhel való fedése”.*

1888. *“Szóba jött a papilak düledező, avult és romlott állapota, melyben tisztességes ember nem lakhatik...”.*

1889. Brassay Károly építést sürgetésére a presbiterium regénybe illő meghatározással szögezi le, hogy *“tegyünk immár valamit e rombadólni készülő lakatlan ótska házzal...”.*

1890. A régi papilakást eladták 100 forintért, s a tervbe vett új lakás cseréfából épült volna a Kerekbükkben a célra kijelölt 250 szál cserefa árából és az egyháztalagok rovatálából, de midőn a 690 forintra becsült fákat bardoci Gáspár János 1010 forintért megvette, a nem remélt nagy bevétel folytán a tervet díszes tégláépültre változtatták. Megemlítendő, hogy a Kerekbükki erdőből már 1883-ban eladatott 400 szál cserefa *“méltságos Jakab Gyulának”* 1400 forintért, s abból is 400 forint kéznél volt. (A Kerekbükki faállományra jellemző, hogy az eladott 400 szál fa 885 köbméter mufát tartalmazott.)

Köpeci Balás Dénes készítette a lakástervet 3617 forint előírányzattal, amit az egyházi főtanács is jóváhagyott, felhíva az esperes figyelmét, hogy tekintettel a nagy költségre – amire csak 1400 forint fedezet van – az építés megkezdését csak úgy engedélyezi, ha az egyháztalagok adójából a hiányzó összeg feltétlen biztosítva lesz.

A gyámkodó hangú leirat szerföllött felingerelte az építés ügyével már két éve vesződő presbiteriumot, s késedelem nélkül ment a válasz: *“Az építéshez szükséges fedezet megvan részben, s a másik részt a szorgalmi jövedelem biztosan fedezendi. Egyházunk ha épít, tud is gondoskodni fedezetről, s bolondul nem szokott semmibe bele menni”.* Ebből aztán az igazgató tanácsnál megérthették, hogy az egyház miképp vélekedik a költségekről. És igaza volt, mert a szorgalmi jövedelem – az egyháztalagok önkéntes kézi- és igás ereje – fölényesen fedte a szükségletet. 1890 tavaszán beszereztek 66 ezer téglát, 148 folyóméter faragott követ, 600 véka meszet és tízezer darab cserepet. Tégláégetéshez a talagok Csókásból hordtak fát, s a régi kőistállót is elhányták építő anyagnak.

1890 augusztus végén megkísérelték az építés árlajtésen való kiadását, de vállalkozó hiányában eredménytelenül. Az újabb árlejtésen többen vettek részt, de mivel a költségek

¹³¹ Készítette Nemes György 1743 évben.

¹³² Bogmentes vastag bükkfából hasított és 2,5-3 cm vastagra bárdolt, 70 cm hosszú, 15-35 cm széles, egyik végén cserépfomára hegyezett fedőanyag, melyet néhány fatéglás épület javításához ma is készítenek.

lehető csökkentése végett Brassay is beállt az árlejtők közé, a vállalkozni akarók megharagudtak és 1174 forintnyi összegben a papon hagyták az árlejtést, így az újabb kísérlet sem sikerült. Nemsokára alsórákosi Báts Miklóssal egyezsége léptek, aki mendennemű anyagnak a helyszínen való megadása mellett 1050 forintért vállalta az építést, s a kész épületet 1891 dec. 6-án át is adta.

A hegy alján épült papi lakás eredetileg szűk térrel rendelkezett, így 1889 őszén és tavaszán mintegy 2500 szekér földet kellett megmozgatni az építendő lakás helyéről, majd 1905-ben és 1906-ban egyháztagonként 10-10 azaz újabb 2000 szekér földet hordtak el az udvartér növelésére.

1894-ben a papilakon levő facsűr ismét leégett, helyébe 1896-ban 171 igaerőre 3-3 forint és 99 gyalogerőre 1 forint 50 krajcár rovatal kivetése mellett 881 forint költséggel épült fel a meglevő kőcsűr.

A rektori lak a mostani templomteret foglalta el, s mivel az új iskolaépületben a tanítónak lakás állt rendelkezésére, továbbá az egyháznak a magyar állammal kötött szerződése biztosította a kántori tiszt betöltését, a mesteri lak az egyház részére nélkülözhetővé vált, mire egyezség folytán a közbirtokosság félrébb eső helyen másikat vásárolt az egyház részére, erről pedig az épületeket lebontván, a telket községiépítészeti szempontból közutca térnek hagyta. Az egyház a csere telket 1904-ben eladta.

A telekcsere az egyház részére nagyon előnyösnek bizonyult, mert a közbirtokosság pótlásképpen még felajánlotta, hogy ha az egyháznak valamikor külön kántori lakásra lesz szüksége, azt óvoda helyiséggel egybekötve az egyház részére felépíti. Az egyház 1936-ban kérte az ajánlat teljesítését. A birtokosság azon évben a tartozás lerovásául 200 szál válogatott fenyőfát adott, melyet az egyház 60.130 lejért adott el Bartók csíkszentsimoni fakereskedőnek. Ezen összegből vette meg az egyház 1937-ben a Lőrinc Mózes-féle belsőseget 50 ezer lejért kántori lakásnak, azon későbbi céllal, hogy a telek pusztá részén később közművelődési házat épít.

Az egyház külső ingatlanai

Mivel a papi és mesteri parochiák is az örökös székely üléshelyek (antique sessio) közé tartoztak, részüket az osztóföldekből éppen úgy megkapták, mint a communitas többi, székely öröklési joggal bíró tagjai. Az osztóföldeket a hívek később adományozásokkal gyarapították.

Az erdővidéki eklésiák fekvő javairól 1603-ban készült regestrum elveszett az 1690 évi erdélyi háborúban, melyet Thököly Imre csapatai vívtak a császári hadakkal. Helyette Szokoljai István esperes 1701-ben készített másikat az 1603 utáni vizitációs jegyzőkönyvekből, de az újabb leltár sem található, valószínű, hogy 1945-ben Zalaegerszegen megsemmisült.¹³³

Az 1775. évi egyházmegyei összeírás szerint Hermányban a pap és mester 10 és ¼-ed köből férő szántót, 9 köből férő kaszálót használt. Ezek bizonyára a communitasi osztóföldekből jutott részek voltak.

¹³³ Filius Posthumus II. R.

A külső ingatlanokat legrégebből az egyház 1815. évi leltárából ismerjük, melyet négy ortodox hitű és hat református tanú kihallgatása alapján írtak össze. Ebben fel vannak sorolva külön a papi és külön a mesteri jószágokhoz tartozó birtokok.

Keresztes János anyakönyvi feljegyzése: *“Motsár aszalásban a Papi Szántóföld amivel tovább nyúlik Hermány pataka felül a Mesteri földnél, a fenn megnevezett Loci Minister¹³⁴ orotatta erdő bő l”.*

“1788-ban Pünkösöd hava 8-án a Vész nevű helyen egy darab szénafüvet a pap és a mester számára a Baló és Pető familia ajánlékozott”.

A fekvők 1815. évi összeírása alkalmával kihallgatott tanúk mondják: *“...a templom jövedelméhez sem Szántóföldet, sem Kaszáló Hellyet nem tudunk, hanem egy erdőt Kerekbükke nevezetűt, melyet nem igen régen ada a Nemes Communitas maga Hellyiből...”.*

Az adományozási jegyzőkönyv: *“1809-ik Esztendőben szakasztta a Nemes Hermányi Communitas az Ecclesia számára egy darabotska csere erdőt, melynek neve Kerek Bükke, alólfelől határa Kerek bükkeknek az alsó széllye Napkeleti oldalról a felmenő Bértz nevű út, Északról Esztenehely Pataka feje, Nap Nyugat felől Egres Pataka vagyis a Bardoczj Szálas Széllye.*

Mely dolog hogy mi előttünk így ment véghez, arról igaz hitünk szerént bizonytságot teszünk.

Sigmond János

Balo János Megye Bíró

Balo János

Boér Sigmond falus Bíró

Balo Gáspár

Getse Ferencz Loci Minister¹³⁵

Tsog Josef, Ecclesia Hiteesei.

Az adományozott erdő az egyház anyagi támaszává vált. *“1844. febr. 5-ik napján a Szent Eklésia erdejiből Tizenöt szál cserboronák el adattak 36 magyar forintokért, mely tizenöt szál fák a fungens Mbiro Pető Josef és a teljes Domesticum Consistorium jelenlétében vágattak le.”*

Az adománylevélben szerénykedő *“darabotska”* nem kevesebb, mint 78 katasztrális hold (44,88 ha) elsőosztályú tölgyerdőt jelentett, melyből 70,53 katasztrális hold erdő és 7,40 katasztrális hold kaszáló. Felmérését 1890-ben Ferencz Gyula mérnök végezte. Tér-mértéke a telekkönyvben felvett 82 katasztrális holddal azért nem egyezik, mivel a kataszteri adat nem részletes felmérés eredménye.¹³⁶

Az 1818. évi okmányleltárban említett *“Akátsos Famillia Jóságokról valo Contractus”* az egyházi irattárban nem található, tartalma – hogy milyen ingatlanokra vonatkozott – nem ismeretes. 1898-ban a torony újra fedése alkalmával a torony gombjába állítólag régi iratokat tettek. Lehetséges, hogy ott van.

1853-ban ismét a közös birtokosok szaporítják az egyházfenntartási alapot a temető közelében fekvő *“Nyessét Cziber”* nevű hely adományozásával, melynek területe a kiszállt bizottság felmérése szerint 1000 négyszögöl.¹³⁷

Özv. Pető Jánosné Nagy Heléna 1857-ben Nádas tetején egy 6 vékás szántót, továbbá *“Kitsi Bük nevezetű helyen egy Hat bugjára való szénafüvet”* hagyott végrendeletileg az egyháznak. 1867-ben Barabás Dávid hagyományozott Tölgyeskútnál két vékás szántót.

¹³⁴ az egyház helyi szolgálja

¹³⁵ Egyházi levtár I/1.234.

¹³⁶ Udvarhely megye levtárában levő erdőgazdasági üzemtervből.

¹³⁷ Egyházi levtár I/16.13.

Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

A közhatár 1887-ben keresztülvitt arányosítása az egyház részére újabb nagy anyagi megerősödést hozott, midőn a közös erdő és legelő területből legeltetés és faizás végett:

az egyházközség részére.....	135 k. hold	614 négyszög öl,
a lelkészjavadalmi birtokok után.....	22 k. hold	1280 négyszög öl,
a kántorjavadalmiak után	10 k. hold	400 négyszög öl,

Összesen 168 k. hold 694 négyszög öl

arányrész illetmény állapított meg.

Az egyházfenntartási birtokok pénzhaszonbérések voltak, ezekkel kapcsolatban bírálathoz lehet vonni az egyházmegyei tanács 64-1901 számú határozatát, melyben közli az egyházakkal: *„Mintán a szerző désekben világosan ki van fejezve, hogy elemi csapások okán, haszonbér elengedtetni nem fog, minden kérés e tárgyban elutasítandó”*.

Azok akik nem vívnak harcot a természettel, hajlék és biztos kenyér birtokában vannak, könnyedén papírra tehetnek ilyen megállapítást. A föld robotosát a természet szélsége kímélteti fáradtságos munkája gyümölcséből, ez azonban a haszonélvezőt nem érintheti. A rideg hangú határozatból minden kicsendül, csak a krisztusi tan nem. Egy eredménye biztosan volt: százszor annyit rombolt a nép lelkében, mint amennyi épült az adott esetekben bekövetelt értékekből. Emlékeztet a középkori katolikus egyház vagyonhajhászására, ami döntően kiváltotta a protestáns tábor külön útra indulását.

1893-ban eladatott a kerekbükki erdő teljes faanyaga: 5144 szál I. osztályú tölgyfa 19000 forintért, melyből a kepeváltó alap létesült. (Erről alább bővebben lesz szó.)

Az egyházi birtokok telekkönyvi állapota az arányosítás után:

170. sz. tjkönyv. Magyarhermány. Ev. ref. egyház.

62. hrsz.	Temető.....	– k. hold	1381 négyszög öl,
94.	“ Templom.....	– “	259 “ “
651.	“ Nádasoldal, szántó	– “	1195 “ “
953.	“ Tölgyeskútja, szántó	– “	594 “ “
1705/2”	Széparc, erdő.....	6 “	– “ “
1709.	“ Alsóesztenahely, erdő.....	82 “	100 “ “
3374.	“ Kihágó (Kicsibükk), kaszáló	3 “	597 “ “
	Közös erdő és legelő arányrész ...	135 “	614 “ “

Összesen 228 k. hold 1540 négyszög öl

30. sz. tjkönyv. Magyarhermány. Ev. ref. lelkészi hivatal.

59, 60, 61. hrsz.	Faház, 2 lakrész, udvartér.....	– k. hold	205 négyszög öl,
1248.	“ Oldalnyil, kaszáló.....	– “	505 “ “
1569.	“ Pityókás, szántó	– “	55 “ “
2430.	“ Mocsáraszalás, szántó	1 “	460 “ “

Erdővidéki Történelmi és Természettudományi Tár II.

3811.	“	Varjúvárteteje, kaszáló.....	3	“	816	“	“
4077.	“	Nagy Iván Bértze, kaszáló.....	4	“	320	“	“
4453.	“	Péterfiak sorka, kaszáló	1	“	1346	“	“
5530.	“	Bértz megett, szántó	1	“	1140	“	“
6095.	“	Nyíres felett, szántó	1	“	955	“	“
		Közös erdő és legelő arányrész ..	22	“	1280	“	“

Összesen 37 k. hold 682 négyszög öl

171. sz. tjkönyv. Magyarhermány. Ev. ref. Oskola.

407. hrsz Faház, egy lakrész, udvar 24 négyszög öl.
(A régi iskolaház elbontása után a templomkerthez csatoltatott.)

172. sz. tjkönyv. Magyarhermány. Ev. ref. kántori hivatal.

253. hrsz	Faház és udvar.....	121	négyszög öl.	(Ma közutca tér)
1249. hrsz.	Tölgyespaták oldal, kaszáló	—	k. hold	57 négyszög öl,
1570.	“ Pityókás, szántó	—	“	56 “ “
2431.	“ Mocsáraszalás, szántó	—	“	880 “ “
3812.	“ Varjúvárteteje, kaszáló.....	1	“	272 “ “
4078.	“ Nagyivánbérc, kaszáló.....	2	“	160 “ “
4454.	“ Hármasmocsár, kaszáló	—	“	1474 “ “
5531.	“ Bérczmege, szántó	—	“	1590 “ “
6096.	“ Nyíresfele, szántó	—	“	1040 “ “
	Közös erdő és legelő arányrész ...	10	“	400 “ “

Összesen 16 k. hold 1129 négyszög öl

Az 1922. évi erdélyi agrártörvény alapján a kántori hivatal nevében álló szántó és kaszálókat kisajátították azon indoklással, hogy az egyház a kántori állást ténylegesen nem tartja fenn. (Ekkor Hegedűs Lajos mint állami tanító volt az egyház szerződéses kántora.)

A kántorjavadalmi birtokokat u. n. *“kényszerbérlet”* címén kezelték 1931. év őszéig, akkor visszaadták, de volt gondjuk arra, hogy a visszaadás előtt a Varjúvárteteje, Nagyivánbérc és Hármasmocsárban levő kaszálók tölgyfa állományát 21.721 lejért sietve eladták, s az egyháznak a megkopasztott helyet adták vissza.

1950-ben az erdők államosítása a nagyértékű Kerekbükki erdőt is kivette az egyház kezéből, ugyanakkor megszűnt a közös erdő és legelő használatából évről-évre befolyó jelentékeny jövedelem is.

Kepeügyek. Tisztviselő javadalmazások

Az egyházi rend fizetéséről Szent István a termények és más javak tizedének szolgáltatásával gondoskodott, viszont a beszedés körül nehézségek merültek fel, mivel egyesek vonakodtak mindenből tizedet adni, terményeiket eltitkolták, stb. — ezért Szent László idején az 1092-ben tartott szabolcsi országgyűlés a püspök kívánságára kimondotta, hogy a püspöknek mindenből tized jár, s ha valaki a püspök tisztjének nem vallja be állatait és gabonáját, vagy ha kételkednek bevallásában és ezért megesketik, s esküje hamisnak bizonyul, állataiból és terményeiből kilenc rész vétessék el a püspöknek és csak egy rész maradjon meg neki.¹³⁸

A tizedszolgáltatás — különösen a rossz gazdasági években — a Székelyföldön is annyira terhes volt, hogy az ügyeit önállóan intéző székelység nem tizedet, hanem tizanhatodot kezdett adni. Miklós gyulafehérvári püspök a király elé vitte a klérus siralmát, mire Mátyás 1466. június 27-én Budán kiadott levelében meghagyta az Aranyos-, Maros-, Udvarhely-, Csík- és Gyergyószéki székelységnek, hogy az erdélyi püspöknek és egyházának a rossz szokásból fizetni kezdett tizenhatod rész helyett újra tizedrészt adjanak.¹³⁹

A tizedet a protestáns egyházaknál az időnként módosult mennyiségű kepe váltotta fel. A kepe eredeti neve, a „*capecia*” — a mezőn összerakott gabonakereszt, kalongya neve volt. 1629-ben két felekezet közt felmerült javadalmi vitában a tanúk vallották, hogy „*egy capeciában avagy kepeben vagyon huszonhat kéve*”,¹⁴⁰

Az egyház szigorúan szorgalmazta a járandóságok fizetését s a behajtás érdekében a közhatóságokkal is számos rendelkezést bocsátatott ki, az ellenszegülőkkel szemben pedig karhatalom, az u. n. „*seculare Brachium*” vétetett igénybe. A Brachium szigorúan járt el s a pap és mester járandóságának kétszeres (in duplo) megfizettetésén kívül a súlyos büntetést is felhajtották.¹⁴¹

A fentiekhez fűződő helyi emléket őriznek a Pető familia és Máté Mózes közt 1834/35-ben lefolyt örökségi per iratai. A Petők felmenő ági elődei közt említik az 1740 körül született Pető Ferencet, kinek egyéniségét az egyik tanú így jellemzi: „*Pető Ferencz olyan kurasis ember volt, hogy a Papokat mint Brachiumokat — ha a maga házába bé mentek volna, megverte volna, ...*”. Egy másik tanú mondja: „*... beszéltette az édes Atyám, hogy kaszáláskor ezen megneveztem Pető Ferencz a zekébe belé övedzett s ugy kaszált, — különös magaviseletit hallottam az atyámtól beszélni, hogy az alkalmatossággal Néhai Osváth Esperest Úr ideibe meg akartak büntetni, s felfegyverkezve várta a Brachiumot a maga házához — s nem mertek bé menni*”.¹⁴²

Az egyházi főtanács által 1702-ben a megyebíróknak és a szentegyházfiaknak kiadott „*regulák*” előírják, hogy aratáskor tűzzenek ki bizonyos napokat, melyeken a csengetést hallván, a béreket szolgáltatassák bé, az elmaradókat zálagolják meg és büntessék meg egy-

¹³⁸ K. Nagy Sándor: *A jobbágság története Magyarországon*. 26.

¹³⁹ *Székely Oklevéltár* I. 203 és VIII: 114-115.

¹⁴⁰ *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. X. évf. 1911. (Egyházi levéltár VI/31. 42-43.) — Erdélyi Híradó. 1840 évf. első félév 62 l. 2-ik hasáb 19 sor.

¹⁴¹ Dávid Gyula: *Gyülekezeti igazgatás egyházközösségeinkben a 17-ik században*. Református Szemle 1926. 39 szám. 639 l. (F. 373.)

¹⁴² Tanúkihallgatási jegyzőkönyv birtokomban. (F. 136.)

egy forintig, s ha azután harmad napra sem szolgáltatnák be, a megyebírók irgalom nélkül három forintig büntessék, akik pedig ellenszegülnek, vagy az eljárókat illetlen szókkal fogadják, *“az olyan vakmerő, magát meg nem becsülő embert 12 forintig”*.

A gubernium 1709-ben ad ki rendelkezést, melyben meghagyja, hogy: *“Kepebardozásokor, egyház bírái, az egyházfiakkal legyenek jelen; egy nap betakarítsák, befedjék. Ami kár per negligentiam a proventusban”¹⁴³ leszen, magok fizessék meg. Aki a proventust beszoolgáltatni nem akarja, az egyházfiak büntessék flor. 3. toties quoties”*.¹⁴⁴ A rendelet büntetés terhe alatt meghagyja a papoknak, hogy: *“Se kepeléskor, se marasztáskor vendégéget ne üssenek”*.¹⁴⁵

A kepefizetők száma és az egyházi fekvők terjedelme az erdővidéki egyházmegyében 1775-ben íratott össze. Ekkor Hermányban 60 olyan gazda volt, aki egész képét, azaz 3 kalongya búzát, 4 kalongya zabot és egy szekér fát fizetett, melyeknek két része a papé, egyharmad rész a mesteré. Szegényebb sorsú családfők, melyek 36 krajcárt, és özvegyek, melyek 18 krajcárt fizettek, 32 volt, tehát összesen 92 kepefizető. A szalmakepét fizetők ezen felül a papnak *“szaladért”* – hogy az is legyen amit igyék – még 18 kéve zabot, a mesternek 9 kéve zabot fizettek.

1775-ben Hermányban r. kat.családfő volt 1, unitárius 2, görög szertartású 12.¹⁴⁶

A fizetendő kepe mértéke és a kepefizetők osztályba sorolása, az egyházaknál sűrű és éles viták tárgya volt. A szebeni General Commando 1804 február 20-án kiadott rendelete részletesen szabályozta a *“Székely Helységeken a Papok és Mesterek adminisztrálandó kepeké fizetését”* és elosztását is, mely szerint *“a kepeének és oszporának két harmad részit a Papnak, egész harmad részit a Mesternek adják”*. A rendelet azt is kimondja, hogy: *“Ha a gabona terméketlen és nem leszen eresztős, akkor a papoknak nem áll szabadságában, hogy a gabona helyett pénzzel fizetessenek, hanem tartoznak a gabonát úgy ahogy termett szalmául in natura”¹⁴⁷ el venni”*. (A rendelet ezen része tartalmilag pontos megismérlése a II. Endre által 1222-ben kibocsátott híres Aranybulla 20. pontjának.)

A kepefizetés mértéke:

“Minden páter familiás, kinek 12 kalongya ősz és annyi tavasz gabona termése vagyon, mindenikből ad 3 kalongya képét – és mindenik házas fiáért, testvériért és vejiért – ha ezek külön gazdaságot nem folytatnak, 45 krajcárokat fizet.

Egy páter familiás a kinek 6 kalongyán feljül 11-ig termése vagyon, ad mindenikből fél képét és ha 6 kalongyánál kevesebb vagyon, 45 krajczár oszporát fizet.

Egy jószágatlan fizet magáért és minden házas fiáért 18 krajczár oszporát.

Minden páter familiás kinek vonó marbája vagyon, ha két vonómarhá találhatik annyi fát, ha pedig 4. vonó marha vagy azon feljül, akkor 4 ökör után való fát adni köteles, ... olyan gazdák kinek vonó marbája nincsen 1. napi faragásra a Papnál vagy Mesternél köteleztetik.

Ha termés nem leszen, akkor egy kalongya ősz gabonáért egy véka ősz, egy kalongya tavasz helyett 2 véka zabot vagy árpát adjanak, és ha azt is tanálni nem lehetne, az idő béli gabonának estimatioja vagy betse szerint kész pénzzel fizetni tartoznak.

¹⁴³ hanyagság, nemtörődömség miatt a begyűjtött terményben

¹⁴⁴ ahányszor szükséges (minden egyes esetben)

¹⁴⁵ Protestáns Közlöny. 1887. 12. sz. 107-108.

¹⁴⁶ Benkő József: *Transilvania Specialis. Udvarhely megye leírása.* 113-114.

¹⁴⁷ természetben

Erdő vidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

Ezen fundamentumos rendelés szerint a Papok és Mesterek tartozó kepek mindaddig miglen más regulatio nem adatik ez aránt, megadni minden ember köteleztetik."¹⁴⁸

A falu malmának vámgabonájából is fordítottak a kepe növelésére. Az 1818. évi okmányleltár "két kontraktus"-t említ: "A Falutól adaiott Malom jövedelmekről". Ezek az irattárban nem találhatók, tartalmuk nem ismeretes. Kisbaconban a falu malmának szombati vámját adták a papnak.¹⁴⁹

A legrégebbi kepe kirovási jegyzékünk 1844-ből van: "Ezen folyó 1844-ik Év September Hó 5-ik napján a Nemes presbyterium gyűlést tartott – az ő sz kepe dolga lévén a fő tárgy, – mintbogy ezen Évből tetszett az Úr Istennek a mi Határunkot terméketlenséggel meglátogatni – azért a Nemes presbyterium jó lélekkel vevén mindenkinek tehetőségét – az alább írt személyeket ítélte, hogy vékával fizessenek a Tisztelt Egyházi Rendnek." A jegyzék 57 egész- és 42 félkepeést sorol fel, az egész kepek 3, a félkepekék másfél véka búza fizetéssel. Ezekon kívül vannak a csak tavaszt (zabot) fizető, a pénzt fizető mesteremberek, az oszpora fizető özvegyek és szegények.

Láthatni, hogy a kepejövedelem – különösen a mester számára – szerény keretű volt, ennek tudható be, hogy 1846-ban a presbiterium a bodvaji bányatelepre is kiterjeszti figyelmét: "Bodvajban a Vas bányán – ugynevezett ottani Hutman Tks. Bardotz László úr és még mások is – a kepe tárgyában tanáltatának meg."

Az 1847. július. 29-én kelt esperesi körlevél – a beérkezett panaszokra – felhívja a megyebírók figyelmét, hogy a kepebehordásnál kellő elővigyázattal éljenek, mert bár a gabona jól termett "lehetne közé-közbe lésások is, történik az is, hogy a képzéskor némely érzéketlen emberek az Isten oltára mellett szolgáló Lelki Tanítóknak felette kitsin kévéket kötnek..."

1864-ben 1040 az egyházközség lélekszáma 150 egész és 41 félkepe fizetővel, továbbá 22 mesterember, 44 oszporás. Ezek már tekintélyes jövedelmet jelentenek az egyházi rend számára.

1865-ben a szalmáskepe kirovásánál bajok merültek fel, mivel a határ egy részét a jég elverte.

1867-ben 225 fizetőre az 1847 évi "papi díjlevél" alapján történik meg a kirovás. Egész kepek őszből és tavaszról 3-3 kalongyát, félkepekék ennek felét adják. Mesteremberek 99 krajcárt, egész oszporás 30, fél oszporás 12 krajcárt fizet. Papnak 90, mesternek 50 tereh fa. A kirovást közgyűlésen, a kepefizetők jelenlétében olvasták, aki sérelmesnek vélte – felszólalhatott. A jegyzőkönyvben olvashatjuk: "Baló Bálint tartozik egész bérrel, de így felelt: az ő papjának bér nem kell". Majd tovább: Baló András tartozik egész bérrel mind őszt mind tavaszról – de így felelt: "míg az Isten Isten lesz, s a Pap Pap lesz, soba bért nem fizetek". Ilyen ingerült megnyilvánulásokat váltott ki egyeseknél a vélt sérelem.

1879-ben a késői fagy a rozs virágját annyira elorsvasztotta, hogy a termés 70 százaléka tönkre ment, búza pedig kevés lévén vetve, nagy gabona szükség volt. Pető Mózes pap az inséges helyzetben a papi kepe felerészét elengedte híveinek, s akik az egész kepe megvitték, felét azoktól sem fogadta el, viszont Fábrián András a mesteri kepe megkövetelte, amiért hívei élete végéig nehezteltek reá, s az utca szája "beles" jelzővel tisztelte meg az egyébként népszerű és kitűnő tanítót.

¹⁴⁸ Egyházi levéltár I/15. 33-35.

¹⁴⁹ Benkő József: *Transilvania Specialis. Udvarhely megye leírása*. 111.

A szalmáskepe kirovása és beszédese körül áldatlan viták merültek fel, ezért 1882-ben felvetődött a kepe pénzben való megváltásának a terve. Elvi elgondolás egy olyan tőke létesítése volt, melynek kamata fedezi a pap és mester járandóságait, azonban az anyagi alapot a tagok erején nem lehetett előteremteni, a közbirtokosság által ezen célra már előzőleg felajánlott tízezer forint pedig nem volt elegendő. A terv újra és újra tárgyalás alá került, s a körülötte folyó viták és egyezkedések 1893-ig tartottak, a gyakorlati kivitel csak akkor valósulhatott meg a kerekbükki erdő árából. Az egyház erdeje a közbirtokosság széparci erdejével egyidejűleg adatott el, s a 19 ezer forint vételárhoz a birtokosság 7000 forintot adományozott. Az egyháztagok alaptőkének 24 ezer forintot szavaztak meg, ezenkívül a birtokosság további egyezer forintot adományozott a harangozó terményfizetésének megváltására is.

A hatalmas tőke meglévin, megalkották a kepeváltási szabályzatot, melyet a tagok közgyűlése elfogadott. A kepeváltás célja – mint az alapszabály mondja – egyfelől az egyháztagoknak az eddigi kepefizetés terhe alóli felmentése, – másfelől a pap és kántor évenként – a gabona termés szerint, – változó fizetésének biztos alapra való fektetése, mely szerint a terménykepe helyett a lelkész évi 800, a kántor 400 forint készpénzt fog kapni, melyet a tőke 5 százalékos évi kamata pontosan fedez.

Az évek folyamán kilőszámra menő papirost jegyzőkönyveltek össze, amíg a kepeváltás ügyével eljutottak idáig, amihez még az Igazgató Tanács jóváhagyására volt szükség. Itt aztán elakadt az ügy, mert az Igazgató Tanács a szabályzatot csak az egyházmegye által javasolt tűzifakepe hozzátoldásával volt hajlandó jóváhagyni. Ezenkívül az Igazgató Tanács a maga részéről azt kívánta, hogy a 24 ezer forint ne a tagok által határozott Erdővidéki Takarékpénztárnál Baróton, hanem az Igazgató Tanácsnál kezeltesék. A kívánt módosításokat a tagok 1895. január 7-i közgyűlése nem fogadta el, különösen a failletmény dolgában kívánt követelés miatt.

A szabályzat vonatkozó része ugyanis a készpénz és egyéb jövedelmek felsorolása után ezt mondja: „... a kanonika portio¹⁵⁰ után járó failletményen kívül a közosztatlan bikkerdőből lelkész részére évi 30 tereb és kántor részére évi 15 tereb faizási jog biztosítatik”. A faizási jogot a szabályzat megalkotói úgy értették, miszerint „... lelkész atyánkfia ő sz és tavasz kepeje, valamint ospyora és fajarandósága megváltatik évi 800 forinttal, ugyanazok a kántornál évi 400 forinttal” – tehát külön faszolgáltatással nem tartoznak. A birtokosság évi vágtereiből adandó 30, illetve 15 szekérnyi fát a javadalmasok az erdőn lábón állva kapják, s azt tetszésük szerint hazahordhatják vagy értékesíthetik.

Az egyházmegyei tanács a faizás jogot oda módosította, hogy: „Lelkészeknek 10, kántornak 5 öl fát tartoznak adni, ami lelkész részére 40, kántor részére 20 ürmétert teszzen ki, az illetők udvarára beszállítva”. Az igények ily fokozása és azon tudat, hogy a nagy anyagi áldozattal megteremtett váltságon felül még mindig szolgáltatással tartoznak, az egyháztagok körében nagy ingerültséget és haragot váltott ki, s midőn megérkezett az Igazgató Tanács 2189-1895. számú határozata, mely közli, hogy a kepeváltást a kívánt módosítások nélkül nem hagyja jóvá, a július 21-i közgyűlésen határozatilag kimondják, hogy: „a kepeváltási szabályzat vagy úgy marad, ahogy azt az egyházköztség megalkotta, vagy inkább az egész kepeváltást nem viszi keresztül.”

¹⁵⁰ a lelkész és kántor által használt egyházi birtokok

Idős Kalabér János a leirat felolvasása után kitört viharos vitában azt kiáltotta az elnöklő Kovács József felé: *“Minket ne rángassanak pórúzon aki Istene van a papjának – mi nem vagyunk az igazgatóságnak a kutyái, a módosítást soha nem fogadjuk el!”* A gyűlés utáni túlfűtött hangulatban olyan megnyilvánulás is hallatszott, hogy az egyházközség lépjen ki a református egyház kebeléből és térjen át az unitárius egyházba. A kedélyek később lecsillapodtak, s a régóta vajudó ügy az igények kielégítésével nyugvópontra jutott, miszerint lelkész 10 öl fáját további 60, kántorét pedig 30 forinttal váltották meg.

Nemsokára mégis összeütközés történt a tűzifa körül, mivel Kovács 1898-ban a váltságpénzből való beszerzése helyett – figyelmeztetés dacára is – a használatában álló erdei kaszálóról akarta azt kivágnatni. Panasszal fordult az espereshez: *“Egyházközségem megyebírája megakadályozni akarja, hogy én a kanonika portiót képező erdő s kaszálóról a tűzifát saját szükségemre felhasználhassam, azgal argumentálván¹⁵¹, hogy ő ke nekem csak a fűterményt adják, de a fát nem. Véleményem szerint pedig, ha valamely helyet én használnék, annak mindennemű terménye engem illet.”* Tiszteletre méltó lelkészünknek ebben tökéletesen igaza volt, csupán abban tévedett, hogy a fa nem termény, hanem csak az, ami a fán lesz, ez esetben a makktermény. A fát a hasznélvező nem vághatja ki, mert a fa a birtok szoros tartozéka és mint ilyen – nem hasznélvezői, hanem tulajdoni jogot képez. Az esperes válasza nem ismeretes, de bizonyosan a megyebíró igazolta.

A kepeváltság jóvoltából huszonöt esztendeig nem volt gond a kepeére. Bocz József az első világháború utolsó évében 1918. június 9-én kéri a presbiteriumot, hogy tekintettel a pénz értékvesztésére, a pap és kántor fizetését emelje fel. Ekkor lelkésznek 250, kántornak 150 korona pótlék szavaztatott meg. A korona vásárlóértékének állandó romlása miatt 1920. márciusában újabb fizetésrendezés történt, a lelkész járandóságát 3000 koronával emelik és pénz helyett természetben kapja a 10 öl tűzifát.

A hadikölcsön kötvényekbe fektetett kepeváltó tőke elveszett, a javak fedezésére rovatalt kellett kivetni, egész kepek 40, félkepek 20, oszporások 10 lejt fizettek az 1920. és 1921. években. Bocz József távozása után a tagok közgyűlése a meghívandó lelkész részére visszaállította a terménykepet, miszerint egész kepe egy véka búza és ugyanannyi zab, a többiek a szokásos csökkenő mértékkel. Az új lelkész: Polonkay Tivadar 1922-ben ezen az alapon kapta a fizetését, kiegészítve 60 szekér tűzifával az udvarra szállítva. Polonkay 1923-ban a tagok közgyűlésén kéri a lelkészi fizetés emelését, amit a tagok kifejezetten a Polonkay személyéhez kötve és nem többre, mint öt évre 50 százalékkal emeltek fel, azonban a felemelt másfélvékás kepe megmaradt a Rozsonday távozásáig, illetve az 1964-ben történt új keperendezésig. Ekkor az egyháztagok a kepe, valamint az egyházfenntartási kiadások hordozására négy osztályba soroztattak:

- I.o. 20 liter búza, 20 liter zab és 25 lej,
- II.o. 15 “ “ , 15 “ “ és 20 “ ,
- III.o. 10 “ “ , 10 “ “ és 10 “ ,
- IV.o. 5 “ “ , 5 “ “ és 5 “ .

Minden eddigiek közt talán ez közelíti meg legjobban az arányos teherhordozást.

¹⁵¹ érvelvén

Tőkék, pénzügyek

Az egyház anyagi ügyeit áttekintve, szembevetünk a két világháború nyomában járó gazdasági leromlás, melyek az egyház tőkeit megsemmisítették. Az első háború kitörése előtt, 1913 végén a kepeváltó alap 66.639 korona 6 százalékkal kamatozó bankbetéttel rendelkezett, ami akkor 125-130 pár elsőosztályú ökör árával volt egyenlő. Ezenkívül különféle más alapok és alapítványok összege 81.647 koronára emelték fel a tőkevagyon, ami az erdővidéki egyházközségek közt első helyen állott. Az egyház ingó és ingatlan javainak leltári értéke 1913 végén 122 ezer aranykoronát tett ki.

A háború alatt a kormány az óriási hadikiadások fedezésére pénzt kellett kölcsönözni az ország népétől, s egyházunk is 1914 novemberben első helyen adott tízezer koronát az erdővidéki takarékpénztárnál levő betétjéből. 1916 májusban a negyedik, decemberben az ötödik hadikölcsönbe adott újra tíz-tízezer koronát a kepeváltó alapból. A presbitérium 1917 október 31-i ülésén további húszezer koronát szavazott meg a hetedik hadikölcsönbe. A veszített háború ezeket magával vitte, a maradék tőkét pedig Erdélynek Romániához való csatolásával, a koronának lejre történt átváltása morzsolta tovább. Az egyház rendelkezésére álló tőkék 1921-ben 54.547 leit tettek ki, amivel – az 1913 évi értékhez hasonlítva – nem több, mint tíz pár ökröt lehetett volna megvenni.

A húszas években némileg gyarapodtak az egyház értékei, de az egészségtelen utakon járó bankpolitika és az 1929-ben kezdődött – világszerte példátlan mértűvé vált gazdasági válság Romániában megtermette az 1934 évi konverziós¹⁵² törvényt, melyel a 20-30 százalékos kamatozású váltókölcsönökkel terhelt földműves adósok tartozását a felére csökkentették, s a felerész alacsony kamatozású visszafizetését 17 évre osztották fel. Így a kihelyezett kölcsönök nem folytak vissza, a pénzintézetek a betéteket nem tudták visszafizetni. A konverzió annyira befagyasztotta a pénzforgalmat, hogy Rozsonday 1932. november 13-án bejelentette a presbitériumnak: *„az egyház teljesen fizetés képtelen lett, ... még az állami adóját sem tudja kifizetni...”*. A konverzió végeredményben a maradék tőkeroncsokat is szétzúzta.

A magyar állam kebelébe történt visszatérés és a lejnek pengőre átcserélése (egy pengőért 30 lei) után, 1940 végén az egyház pénzvagyona 1839 pengőt tett ki, ami akkor két pár gyengébb minőségű ökör piaci árát jelentette. Még csak egy lépés volt hátra. A második világháború után a pengőnek lejre átcserélése, majd 1947 augusztusban a lej stabilizálása és kicserélése (20 ezer lejért egy új lej) ezt is meghozta. A presbitérium 1949 február 12-i ülésén Rozsonday bejelentette, *„hogy a stabilizáció következtében az egyház összes tőkéi megsemmisültek és semmi értéket nem képviselnek”*.

A pénzügyi részhez tartozik a hosszú ideig vajúdott és végül a közbirtokosság által felépített közművelődési ház ügye, ami annak idején az egyháznak is sokat vitatott kérdése volt. 1925-ben Polonkay indította be az építés anyagi alapjának a gyűjtését négy színelőadás és bál 12 ezer lej meghaladó jövedelméből, melyet *„Népház alap”* néven takarékbba helyeztek. Ekkor már megdőbbentő nyíltsággal bontakozott ki a román kultúrpolitika, melynek a székelység eltüntetése s Erdélyben a magyar nyelv megfojtása volt a célja. A letiport és száz sebből vérző Magyarországtól segítséget nem várhattunk, ki voltunk szolgáltatva a román sovinizmus durva és türelmetlen önkényének, s világossá

¹⁵² tőketartozás átalakítása hosszú lejáratra kisebb kamatozással

vált, hogy nyelvünket és kultúránkat a mind jobban súlyosbodó támadásokkal szemben csak az egyház kapuján belül védelmezhetjük. Emeljen tehát az egyház várat erre a célra. Telekszerzés két helyen lett kiszemelve, de egyik sem lévén kellően alkalmas, az építés lassan elvesztette a tagok érdeklődését, a gyűjtött anyagi alapot a konverzió megsemmisítette.

1935 januárban ismét előtérbe került az építés ügye, az egyháztagok nagy összegű hozzájárulásokat ajánlottak fel erre a célra, de a telekkérdés célszerűtlen megoldása mellett pártoskodva állást foglaló tagcsoport zátonyra futatta az építés ügyét, mivel a kántori lakás céljára vásárolt belsőség kert részén szűk és félreeső helyen akarták a jövőnek egyáltalán meg nem felelő építkezést végrehajtani, ami a tagok nagy többségét elkedvtelenítette s nem voltak hajlandóak a felajánlott összegeket befizetni.

Az egyház 1942-ben a Hangya szövetkezettel karöltve próbálkozott az építésre készülni, mivel a kántori lak és a szövetkezet egymás mellett fekvő kertjei elegendő teret kínáltak az épület elhelyezésére.

Az építéshez – az egyház részéről még áprilisban beadott kérésre, a magyar földművelésügyi minisztérium kolozsvári kirendeltsége október hónapban 11 ezer pengő államsegélyt adott, mire a presbitérium elejtette a közös építés tervét, s a közkiváncsolomhoz igazodva elhatározta a régi községház mellett fekvő Szakács Péter-féle belsőség megvásárlását – az egybekapcsolt két telek a legalkalmasabb lévén úgy az egyház, valamint a politikai község igényeit kielégítő építkezésre.

Sajnos – egyrészt a rohamosan súlyosbodó háborós helyzet, másrészt az egyház hosszadalmas ügykezelése, tanácskozásai miatt ez a terv sem valósulhatott meg. A 11 ezer pengőt – ami a folyósítás idején nagy értéket képviselt – építésre adták, viszont telek hiányában semmit nem lehetett kezdeni, később pedig az árak emelkedése folytán a pengő vásárló ereje nagyot csökkent, ezért a presbitérium kérte, hogy engedélyezzék az összeg telekvásárlásra való felhasználását, mihez a kirendeltség hozzájárult. (1943. XII. 14.)

1944. II. 29-én lelkész közli a presbitériummal, hogy a Csíkszentimrén lakó Szakács Gyulának 12 ezer pengőt ígértek a kiszemelt telekért, de nem adott határozott választ a vásár megkötésére. Tekintettel a pénz állandó romlására, a megyebíró megbízást kapott, hogy vásároljon építő anyagot vagy olyan ingatlant, melyet később az építés céljára értékesíteni lehet.

A megyebíró május 27-én jelentette, hogy ingatlan vételre nincs kilátás, anyagbeszerzésnél is csak téglavetetésről és cserépvásárlásról lehet szó. Ekkor megbízást kap, hogy a pénzt késedelem nélkül fektesse téglavetés és cserépvásárlásba. A téglavetés megkezdődött, közben Erdővidék is a harcok színhelyévé válván, minden megállott, a megyebíró az előlegként kiadott pénzt a vállalkozótól visszavette és a jelentékeny mennyiségű kivetett téglát munkadíjba neki átadta. A pénz sorsáról és a téglavetés ügyéről a megyebíró a háború befejezése után 1945 augusztus 5-én számolt be a presbitériumnak: *“A presbitérium sajnálattal hallgatja végig a számadó gondnok jelentését, mert tisztában van azzal, hogy a pénz értékének állandó csökkenése miatt egyházunkat nagy kár érte...”* A téglavetés körüli eljárás az egyháztagok körében is nagy elégedetlenséget váltott ki, de a presbitérium nem tehetett egyebet, a beszámolót tudomásul vette.

Ugyanakkor jelenti megyebíró, hogy az egyház pénzét az 1944 őszi zavaros időkben 26 fizetőképes egyháztag között kiosztotta, ezek a visszafizetési felszólításnak eleget tettek, de a pengő értéke már annyira lecsökkent, hogy azzal semmit sem lehetett kezdeni. Azután a pengő forgalomból való kivonása, majd az 1947 évi stabilizálás a segély összeget semmivé tette.

1948. február 13-én a községi interimár bizottság 1947. december 22-én hozott határozatával követeli, hogy az egyház 15 nap alatt számoljon el a magyar államtól kapott 11.000 pengő segéllyel, különben elöterjesztést tesz felettes hatóságának a kivizsgálásra és bűnvádi eljárás beindítására. Molnár Béla körjegyző ki is szállt előzetes tájékozódás végett, azonban Rozsonday visszautasította az illetéktelen beavatkozást és nem engedte meg az egyház irataiba való betekintést, de szóban tájékoztatta az ügy állásáról.

1949. július. 17-én Rozsonday jelenti a presbiteriumnak, hogy az Udvarhelyen megjelenő *Szabadság* című újság április 16-i számában rágalmazó cikk jelent meg ellene, amely azt a valótlanítást állítja, hogy a magyar államtól kapott 11.000 pengő segélyt a lelkész elsikkasztotta. Az elégtételszerzés a mostani jogszolgáltatás mellett egészen kilátástalan s ezért a lelkész ennek idejét kénytelen elhalasztani.

Az anyakönyvek és az irattár néhány régi könyve

A keresztelesek feljegyzését Pap Sámuel lelkészünk kezdte meg önszorgalomból 1762-ben és azokat 14 éven át a kalendáriumjaiba írta bele, azokból utóda Keresztes János jegyezte át az általa 1776-ban nyitott első anyakönyvbe. A kereszteleési, házassági és temetési "protokollumok" kötelező vezetését az 1785. évi nagybaconi zsinat rendelte el.¹⁵³ Mivel a családokkal kapcsolatos legrégebb bejegyzések általános érdeklődés tárgyai, szükségesnek véltem azok részletesebb ismertetésére kitérni.

Keresztes János ezzel nyitja meg az első anyakönyvet:

✓ *"Néhai Tiszteletes Pap Sámuel Praedecessor¹⁵⁴ Uramnak Hermányi Papságába megkereszteltett Gyermekének Neveket a Calendariomokból ki jedzettem illy rendel.*

1762. Kereszteltettek

Boér Jánosnak egy fia Gyermeket Sigmondot 2do Maji¹⁵⁵

Nagy Boldisárnak egy Leányotskát 27 Juni

Deső Juditnak egy fia Gyermeket Mosest 9br¹⁵⁶

Nagy Jánosnak egy fia Gyermeket Andrást.

(Éz utóbbiaknál a "Moses" és az "András" később és más tintával van írva.)

¹⁵³ Juhász I. i. m. 91.

¹⁵⁴ hivatalos előd

¹⁵⁵ olvasandó: "secundo Maji" – május 2-án.

¹⁵⁶ november

1763.

Varga Pető Jánosnak
 Pető Josefnek
 Pető Sándornak
 Péter Jánosnak
 Pető Mosesnek Juniori¹⁵⁷
 Barabás Mosesnek Leányt
 Máté Mosesnek fiát
 Akátsos Josefnek Susánnát
 Damokos Andrásnak Moses fiát Juliusba
 Német Ferentznek Máriát Aug
 Baló Jánosnak Jánost September

1764.

Boldisár Jánosnak fiát
 Alsó Pető Sámuelnek Évát
 Botskor Josefnek Dávidot. (Elesett a bodzai csatában. 1788. Szerző.)
 Baló Pálnak Jánost
 Deső Sámuelnek Klárát
 Botskor Istvánnak
 Csog Istvánnak Jánost
 Kuti Jánosnak Évát. (A "kuti" melléknév, a családi név: Pető. Szerző.)
 Pető Jakabnak Istvánt
 Akátsos Josefnek Susánnát
 Boldisár Jánosnak Josefet
 Boér Mibállynak Mihálljt
 Máté Mosesnek Mosest
 Baló Sándornak Dávidot (későbbi írással: die 19. Aug.)
 Domokos Andrásnak Mosest
 Boér Istvánnak Josefet
 Baló Gáspárnak Mosest. (Elesett a bodzai csatában. 1788. Szerző.)
 Baló Mibálljnak Klárát
 Alsó Baló Josefnek Pétert
 Barabás Jánosnak Dávidot

1765.

Domokos Illjésnek Klárát Január
 Nimet Sámuelnek Sámuel febr
 Botz Sámuelnek Josefet

¹⁵⁷ ifjabb

Barabás Sándornak Annát Martiusba
 Kissebb Pető Mosesnek Pál Martiusba
 Benkő Sámuelnek Judíthot Mart
 Kalabér Josefnek Sámuel April
 Pető Péternek Mosest Majusba
 Csog Ferentznek Sárát Juniusba
 Pető Lukátsnak Susánnát 14 Juli
 Komporállj Mihállynak Mosest 7 Juli
 Baló Istvánnak Adámot August. (Meghalt török fogságban. 1788. Szerző.)
 Pető Sándornak Évát September
 Nagy Sámuelnek Klárát September
 Pető Sámuelnek felsőnek Borbárát 8br. (október)
 Nimet Ferentznek Dávidot 8br
 Varga Pető Jánosnak Rebekát November
 Nagy Boldisárnak Dávidot 9br. (november)
 Barabás Mosesnek Borbárát Xbr. (december)

1766.

Baló Máriának Katát
 Baló Jánosnak Jánost Martiusba
 Pető Mosesnek Junior: Rebekát Martiusba
 K. Pető Jánosnak Mosest Mart
 Nagy Sándornak Rebekát Mart
 Deső Sámuelnek Jakabot Junius
 Pető Salamonnak Andrást Junius
 Boér Istvánnak Klárát Aug
 Pető Miklósnek Dávidot Aug
 Nimet Ferentznek Máriát
 Baló Sándornak Dánielt. (Elesett a bodzai csatában. 1788. Szerző.)
 Boldisár Jánosnak Jánost
 Pető Jakabnak Ilonát. (Eredetileg "Kriskát", ami át van húzva és helyette az "Ilonát"
 más tintával írva.)
 Boér Mihállynak Mihálljt Xbr
 Pető Albertnek Adámot Xbr

1767.

Csog Istvánnak Dávidot Jan
 Barabás Jánosnak jun. Mátét Jan
 Nimet Jánosnak Mariát Febr
 Pető György Deáknak Dánielt Marti. (Elesett a bodzai csatában. 1788. Szerző.)
 Kalabér Susának Sámuel Mart

Baló Josefnek Andrást April
 Barabás Jánosnak Sen. Klárát Juni
 Domokos Andrásnak Josefet Julius
 Barabás Ferentznek Dánielt Juli
 Domokos Illyésnek Borbárát Septemb
 Botskor Borbárának Mártont 7br. (szeptember)
 Barabás Sándornak Josefet 7br
 Pető Mosesnek Juni. Annát 8br
 Boér Jánosnak Kriskát 9br
 Pál Andrásnak Sámuel 9br
 Botskor Josefnek Josefet 9br

1768.

Nimet Josefnek Juliát Martiusba
 Kalabér Jánosnak Leányt Májusba
 Nimet Sámuelnek Klárát Juliusba
 Pető Juditnak Jánost Aug
 Baló Gáspárnak Pált Aug
 Kalabér Josefnek Évát 7br
 Kuti Pető Jánosnak Máriát 8br
 Deső Jakabnak Jánost 8br
 Botz Évának Jakabot 8br
 Nagy Sámuelnek Évát 9br
 Csog Istvánnak Márthát 9br

1769.

Barabás Mibállynak Jánost Januarius
 Barabás Mosesnek Dánielt febr
 Nagy Máriának Mosest 9 Marti
 Barabás Ferentznek Istvánt Márti
 Barabás Jánosnak Lászlót April
 Ferentznek Rebekát Junius
 Also Baló Josefnek Sámuel 7 Julius
 Pető György Deáknak Kriskát 7br
 Vasas Dánielnek Annát 7br
 Benkö Györgynek Annát 7br
 Domokos Andrásnak Andrást 9br
 Intze Sámuelnek Josefet 9br
 Pető Sárának Ilonát
 Boér Istvánnak Ilonát Xbr
 Baló Jánosnak sen. Andrást Xbr

Erdő vidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

1770

Boér Jánosnak ... Davidot Marti
Deső Sámuelnek Lászlót apr
Balo Gáspárnak Mihályt Május
Barabás Jánosnak Jun. Jánost Máj
Botskór Josefnek Sámuel Maj.
Kalabér Jánosnak Katát Julius
Pető Rebekának Márát
Domokos Illyésnek Évát Aug
Barabás Mihályynak Dávidot 8br
Nagy Domokosnak Sámuel Xbr

1771.

Pető Jánosnak Istvánt Januárius
Csog Istvánnak Josefet Jun
Nimet Mosesnek Kriskát Jun
Barabás Pálnak Kriskát 7br
Kalabér Josefnek Susánnát 8br
Pető Mosesnek Jun. Évát 8br
K. Pető Jánosnak Pált
Pető Istvánnak Boldisárt Xbr

1772.

Máté Ferentznek Josefet Jan
Barabás Ferentznek Ilonát Jan
Barabás Mosesnek Mosest febr
Barabás Jánosnak Eleket Aug
Benedek Sámuelnek Jánost 8br
Domokos Andrásnak Istvánt 9br
Máté Mosesnek Josefet 9br
Intze Sámuelnek Ilonát Xbr
Domokos Illyésnek Pált Xbr
H. Pető Sámuelnek István November. (Ez később más tintával írva.)

1773.

Kalabér Jánosnak Annát Jan
Nimet Mosesnek Susánnát febr
Bedő Istvánnak Annát Május

Erdő vidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

Nimet Josefnek P.... Máj
Nagy Domokosnak (kiszakadva)
Botz Sámuelnek (kiszakadva) 8br
Pető Istvánnak (kiszakadva) 9br.

1774.

Deső Sámuelnek Ilonát febr
Botskor Mosesnek Moses April
Barabás Jánosnak Jun. Istvánt
Nimet Ferentznek Rebekát
Benedek Istvánnak Sámuel Máj
Nimet Istvánnak Sámuel Juli
Máté Ferentznek Juditot 7berben
Csog Istvánnak Ádámot és Évát. (Későbbi írás: September 8-án)
Nagy Domokos Borbárát 7b
K. Pető Jánosnak Ilonát 7b
Nimet János Anna Leányát 7berben

1775.

Komporály Sámuelnek Sámuel Jan
Barabás Mosesnek Ilonát
György Deáknak Kriskát. (Pető György – az iskola tanítója. Szerző.)
Botskor Josefnek Benedeket
Benedek Sámuelnek fiat Aug
Bedő Istvánnak

Ezeket keresztelte T. Pap Sámuel Uram, már a következő Esztendőbe Én Kereszteltem e könyvek elein le írtakot”.

A házasságkötési és halotti anyakönyvelést Keresztes János kezdte meg 1776-ban. Az anyakönyvek cím részei:

”Megkereszteltetteknek rendi 1776-tól fogva.

A kereszttség által az Istennek Sz. Frigyébe bé avatattak 1776-ba: ...”

”Házassuliaknak rendi Ab Ao. 1776. Die 13 Maji M. Hermányini.

Copuláltattak¹⁵⁸ a házassági életre 1776-ba: ...”

”Meg hóltaknak rendi 1776-tól fogva.

A Mennyei nyugalomra által szállottak 1776-ba: ...”

Pap Sámuel 1762-1775 évi feljegyzéseiben az akkori hermányi családok majd mindenike előfordul, csupán egy-két család lépik elő a következő években, köztük a Lőrincz família 1777-ben.

¹⁵⁸ összecskettettek

Keresztes János anyakönyvelésében is találunk ilyen bejegyzéseket:

1777. Temetés: *“Brassai Szász Kovács 30 Xbris”*.

1778. Keresztelés: *“Egy Brassai Szásznak Margit Leánya 18 Febr”*.

1794. Házasság: *“Copuláltam Akátsos Mosest Bardotzi Leánnyal”*.

1799. Keresztelés: *“Hídvégi Bakszásznak 28 Maji Istvánt”*.

(Az említett szászok a kis vasolvasztók és hámorok mellett az akkor jól jövedelmező kovács mesterséget folytatták.)

II. József reformjai az egyházakra is kiterjedtek és rendelte, hogy kereszteléseknél az év, hónap, nap, apa, anya és a keresztszülők nevein kívül az is beírandó, hogy katonai vagy “provincialis”¹⁵⁹ házszám alatt laknak-e a szülők. A rendeletben közölt formula be van másolva az anyakönyvbe: *“Felsőges II. Josef Császár Rendelése szerint így kezdődik a keresztelés Anno 1789”* címmel.

A lelkeseknek tiltva volt a más felekezetűek részére egyházi szolgálatot végezni. Keresztes János Papunk a tilalmat annyira szigorúan vette, hogy más valláson levő keresztszülőnek sem fogadott el az esetleges büntetést vállaló kezesség nélkül. Íme néhány anyakönyvi bejegyzése: *“1800. Nb.¹⁶⁰ Virágnak görög vallású lévén, beteg gyermekét Baló Ferentz kezessége mellett kereszteltem meg, el nem jövén Papja, idegen komái pedig mind jelen lévén 22 Aprilis”*.

1802-ben Német András Mózes fiának keresztelése alkalmával jegyzi: *“L. M. Tókos Sámuel intercessiojára¹⁶¹ és kezességére admittáltam¹⁶² Csiki komát”*.

1804. *“...Oláh Varga Miklósnak kereszteltem Gyurkát szükségből, az Oláh Papot nem találván igen beteg lévén a gyermek, kezességet vállalt Barabás Dániel 300 frt...”*

1805. *“Régi Molnárnak kereszteltem János fiát, Bogdány János vállalt kezességet”*.

A katolikus klérus különösen nagy szigorral lépett fel hasonló ügyekben a protestánsokkal szemben. Humoros ízű, de jellemző példa erre vargyasi Daniel István esete. Ő ugyanis 1779-ben másodszor nősülvén, báró Bornemissza Pál özvegyét, a római hiten levő gróf Mikes Annát vette feleségül. Daniel István kemény harcot kellett vívjon, amíg a katolikus papság a házasságba beleegyezett. Az ellenkezéssel szemben azt hozta fel fő érvül, hogy tekintettel magas korára, a házasságból nem fog gyermek születni. Azonban az egybekelés után felesége áldott állapotba került, mit a katolikus papság megtudván, midőn a szülés ideje közelgett, egy katolikus papot rendeltek ki állandó őrnök az asszony mellé.

Azonban egy éjjel, midőn a jó vacsora után az ór az igazak álmát aludta, a szülés bekövetkezett, s a kis fiúgyermeket a titokban értesített református pap megkeresztelte. Reggel aztán a páter – aki sok éjszakát virrasztott át, nehogy a szülést elszalasztja – megrökönyödve vette a hírt a történekről. Nosza lett riadalom. A hallatlan merész felbőszült katolikus papság aztán addig futkosott, jelentett ide-oda, míg végül Istvánt 300 forintra büntették a tiltott keresztelés miatt.¹⁶³

¹⁵⁹ tartománybeliek, akik nem tartoznak a székely katona rendbe, azaz nem

¹⁶⁰ N. B. Nota bene – megjegyzés, megjegyzendő

¹⁶¹ közbenjárására

¹⁶² engedélyeztem, elfogadtam

¹⁶³ A vargyasi Daniel család eredete. Bp. 1896. 283. és Rugonfalvi I. 116.

1764-től 1807-ig kereszteltetett: Éva 13, Susána 6, Klára 25, Kata 11, Kriska 6, Judit 16, Boricza 21. Ezek a domináló női nevek 1807 után csekély kivétellel kimaradtak a leánygyermek névadásából.

1776 szeptember 1-től 1835 végéig a keresztelések száma: 704, ugyanezen idő alatt elhalt: 624, a természetes szaporodás 60 év alatt csupán 80 lélek.

Gecse Ferenc mint egyedülálló esetet jegyzi fel: *"1823-ban nem Copuláltam egy párt is"*¹⁶⁴, vagyis azon évben nem volt házasságkötés.

1803 első három hónapjában 16 gyermek halt meg himlőben. 1841 augusztusában ismét himlő kezdte tizedelni a gyermekeket, s november elejéig 31 gyermeket ragadott el. 1848-ban a kolera ütötte fel a fejét, míg 1847-ben 19 haláleset volt, a halálozás ez évben 55-re ugrott fel. Augusztus 23-án temették a kolera első áldozatát, s egy hónap alatt 25 temetést végeztek. Az anyakönyv szerint 1861-ben Tókos József harangozó is végzett temetéseket egy éven aluli gyermekeknél.

A halálozásoknál az 1864-ik esztendő tartja a rekordot 91 halálesettel. Január hóban beütött a himlő és 62 személy – majdnem mind gyermek – pusztult el benne. 1866 őszén a kolerának volt három hét alatt 21 áldozata. 1891-ben a halálozások száma 41, ebből 14 gyermeket a kanyaró vagy vörös himlő vitt el. 1892-ben 49, 1898-ban 57, 1903-ban 53 a halálesetek száma, melyek messzire elkerülték a születések számát. Utoljára az első világháború alatt ugrott fel a halálozási szám 46-ra, melynek felét a vörheny, skarlát járvány okozta. Ily magas halálozási szám azóta nem fordult elő.

Dávid Mihály nagy pontossággal vezette az anyakönyveket; szép és gondos írásmutatja, hogy nagy odaadással és kedvteliséssel végezte munkáját.

Az anyakönyvelésnél az 1848/49 évi függetlenségi harc után a megváltozott viszonyok közt is ragaszkodnak a polgári rendiség megjelöléséhez. Míg 1848 előtt a jobbágy férfit *"providus"*, a jobbágy nőt *"provida"* jelzéssel írták be, a háború után a felszabadult jobbágyok neve elé az *"új pogár"*, *"köz polgár"* jelző került. Megszűnt a székely határőr katonaság is, ezért Pető Mózes 1854-ben a volt katonarendűek neve mellé odairja a *"székely"*, *"ősszékely"* megkülönböztetést is, de aztán a rendi jelzők lassan kimaradtak a bejegyzéseknél.

A konfirmáltakról 1813-ban van feljegyzés az első anyakönyvben 12 ifjú és 26 leány nevével. Az erdélyi Ev. Ref. Fő Consistorium 1828-ban rendeli, hogy *"... senki is addig sem az Úr vacsorájával való élésre, sem a Copulationora ne bocsátassék, míg a maga rendje, módja szerint nem Confirmáltatik ..."*.

1894-ben heves parlamenti viták után szavazták meg Magyarország területére az állami anyakönyvelés bevezetéséről szóló törvényt, mely 1895 október 1-én lépett életbe, addig csak a hitfelekezetenél volt anyakönyvelés, ezért az 1895 előtti egyházi anyakönyvek, mint hiteles dokumentumok, becses és pótolhatatlan értékűek.

1950. július 9-én a helyi ideiglenes bizottság elnöke és titkára megjelentek a lelkeszi lakon és miniszteri rendeletre hivatkozva felszólították a lelkeszt az anyakönyvek átadására. Rozsonday megtagadta az átadást és tiltakozott az eljárás ellen, mire a hatalom urai közölték, hogy ha nem adja át, csendőrség segítségével is elviszik az anyakönyveket. Az erőszakkal való fenyegetésre a lelkesz kiadott 6 kötet anyakönyvet – az 1869-től 1950-ig

¹⁶⁴ Egyházi levéltár VII/1.

Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

terjedőket – melyek közt ott voltak az 1923-ban nyitott legújabb keresztelési és az 1942-ben nyitott temetési anyakönyvek is.

Az irattár legrégebb darabja egy teljesen jó állapotban levő görög nyelvkönyv, melyet „*Eutschovia*”-n, azaz Lőcsén nyomtattak 1647-ben. A címlapján levő bejegyzések szerint két évszázadon át több gazdája volt, s végül a Dávid Mihály örökségéként maradt az egyháznak. Felírt tulajdonosai voltak: Samuelis Kereszturi, Samuel Csiszár, Nicolaus Dobolyi M.(ichael) Dávid. 19. 8br. 819.

A másik régi ingóság a templomi szószékről 1946-ban irattárba helyezett nagy biblia. Ez az értékes emléktárgy Keresztes János papunk örökségéből került az egyház tulajdonába. A több mint ezer oldalra nyomott és több mint 300 éves könyv eredeti bőrkötésben megviselve, de egész jó állapotban van. Nyomatásának idejéről a címlap tanúskodik: „*VARADON. Nyomatott Szenczi Kertész Ábrahám által MDCLX*”. (1660) Fedő táblájának belső oldalán felirat van: „*Ezen Szt. Bibliát Ajándékozá Néhai b. e. Tiszteletes Keresztes János Úr elmaradott özvegye a Magyar Hérmányi Ekklesiá számára 1808-ik esztendőben. Aitai Getse Ferencz papságának első esztendeibe*”. Nehéz idők történelme fűződik ehhez a bibliához. A magyar könyvnyomtatás még nagyon szűk keretek között mozgott, amikor a nagyképzetségű Kertész Ábrahám 1660-ban Nagyváradon megkezdte egy teljes magyar Biblia nyomtatását. A nyomáshoz Hollandiából hozott szép és formás betűket, s a nyomás javában folyt, amikor a lengyelországi hadjárat kudarcáért erdélyi fejedelemségétől megfosztott II. Rákóczi György – a trón visszaszerzéséért háborúba bonyolódott a törökkel, s a csatát Kolozsvár és Gyalu között 1660 május 22-én elveszítvén, Nagyvárad a törökök kezére került. Kertész Ábrahám attól tartva, hogy a megszálló törökök előbb-utóbb feldúlják és tönkreteszik a nyomdáját, azt a részben kinyomtatott Biblia ívekkel együtt sietve átmenekítette a nagyobb biztonságot nyújtó Kolozsvárra, mivel Kolozsvár városa súlyos hadisarccal megváltotta magát a megszállástól. 1661-ben Kolozsváron fejezte be a nyomás munkáját és állította össze a bibliát, melyek közül egy példány egyházunk birtokában van.

„*Elementa Grammaticae Latinae. Claudiopoli 1735*”. 1735-ben Kolozsváron nyomtatott latin nyelvkönyv. Fedőlapján bejegyzés van: „*Ladislau Osvat Anno 1748. die 4 Martii*”. Alább írva: „*Georgii Deák 1840. 3. octobris*”. Pető György hagyatékaként került az egyház tulajdonába.

„*Leírás Magyarország Földéről, polgári állapotjáról és nemzetéről*”. Iskolai tankönyv. Kiadva 1811 körül.

Ezekon kívül számos magyar, görög, latin, német nyelvű könyv.

Népességi adatok

Egyházunk lélekszámát az 1765. évi számbavételtől kezdve ismerjük.

"443 Lelkek számláltattak itt Anno 1765", melyek közül 230 férfi és 213 nő.¹⁶⁵

"1787. 23. Martii a M. Hermányi reformata Eklésiában számba vétetvén minden Lelkek, találtattak Nro. 496".¹⁶⁶

"Pro Memoria Anno 1789. Die 23 October az M. Hermányi Reform. Sz. Eklésiában fel számláltatván minden Lelkek, találtattak 450".¹⁶⁷ Az 1787. évi lélekszámmal szemben mutatkozó nagy eltérést az 1788. évi bodzai csatában elesett katonák teszik ki.

1807-ben a község lakosságának száma: 670.

"1835. Martii 12. a M. Hermányi Ev. Ref. Eklésiában a Lelkek száma ment 803-ra", melyek közül 414 férfi és 389 nő.¹⁶⁸

1839-ban a község lakosainak lélekszáma: 810. Ebből 356 katonai renden levő és 48 providus (jobbágy) férfi, illetve 347 katonai renden levő és 59 provida (jobbágy) nő.¹⁶⁹

1900-ban az egyházközség lélekszáma: 1252.

1917-ben a háború idején a község lakossága pontos összeírás szerint 919 személyből állt. Ebbe bennefoglaltattak a csendőrség tagjai családjaikkal (8 személy) és a hadművelési zóna határánál a falu felső végén levő tábori csendőrkordon 7 csendőre. A falu népe tehát a hadban levő mintegy 200 katonán kívül 904 személy és 43 oláh cigány.

1944. december 25-én a román kormány népszámlálást végeztetett Észak-Erdélyben. Ekkor találtattott Magyarhermányban 301 család 1053 lélekkel. Távol van mintegy 32 polgári személy és a hadseregnél 132 honvéd. Ezekon kívül 69 cigány.

Az 1948. január 25-én végzett népszámlálás Magyarhermányban talált: 308 családot 1105 lélekkel, melyből 1103 magyar, 2 román nemzetiségű, ezen kívül 71 cigány. A lélekszámban nincsenek benne a katonák, a községen kívül tanulók és a még vissza nem tért hadifoglyok, mintegy 65 személy.

¹⁶⁵ Benkő József: *Filius Posthumus* III. R. XII. és *Transilvania Specialis. Udvarhely megye leírása*. 113.

¹⁶⁶ Egyházi levéltár. Anyakönyv I/1. 13.

¹⁶⁷ Egyházi levéltár. Anyakönyv I/1. 16.

¹⁶⁸ Egyházi levéltár. Anyakönyv I/1. 72. 230.

¹⁶⁹ Egyházi levéltár. Anyakönyv I/1. 72.

Felekezeti kitérések, áttérések

Az erdélyi oláhság 1848 októberében elkövetett Nagyenyed-vidéki és zalatnai bestiális vérengzései, vérforraló haragot és felháborodást keltettek a székelység körében. Az erdővidéki falvakban élő román származásúakat szorongó félelem fogta el, attól tartva, hogy a nemzet-társaik által elkövetett kegyetlenkedések hírének hatása alatt rajtuk áll bosszút a falvak népe. A Hermányban lakók heteken át nem mertek az utcán mutatkozni, éjjel titokban keresték fel egymást és állandó rettegés közt várták, hogy mi fog velük történni. A hermányi nép kulturáltságát bizonyítja, hogy az agyagfalvi gyűlésről hazatérők által hozott újabb borzalmas hírek által túlfűtött légkörben sem történt bántódásuk.

A Hermányban élő ortodoxok részben mint juhászok, pásztorok származtak a községbe, részben a Daniel-birtokra telepített jobbágycsoportok voltak, románul egyikük sem tudott, csak magyarul beszéltek. Ezek közül hosszan, önkéntes összebeszélés után 1849 január 30-án megjelentek Pető Mózes papnál és a református egyházba való felvételüket kérték. Ezekhez április 7-én további 16 személy csatlakozott.

1855-ben a református egyházból három személy tért ki más vallásra.

1904-ben egy családfő az egyházból való kilépés bejelentése nélkül, a baptista szektások prédikátorával temetette el gyermekét, amiért a prédikátor közigazgatási eljárást kapott.

1923-ban az Erdővidéken széles körben beindított baptista agitáció Hermányban tíz személyt térített át a baptizmusra. Ezeket "bakpisták"-nak hívta a nép, kiközösítetteknek tekintette, lenézésnek és gúnyolódásnak voltak kitéve. Az idősebbek elhalta után a fiatalabbak feladták a kultuszt.

A szekták terjedése és később az ortodoxia részéről indított támadás ellen egyházunk a belső élet szorosabb szervezésével és összefogásával védekezett. Dalárda, férfi- és nőszövetség lett szervezve és tartalmas vallásos-kulturális estélyek tartása vette kezdetét. Az ifjúság nemzeti irányzatú nevelésén is példásan működtek az egyházi vezetők.

A minden rendelkezésre álló eszközzel megindított romanizálás a református egyházból mintegy 20 személyt terelt át a Hermányban szervezés alatt álló görögkeleti egyházba. A történelmi hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy az ortodoxiára tértekkel az egyház semmi értéket nem veszített, mert ezek egyrészt az anyagi előnyökért és kis rangocskákért fajtájukat odahagyó koncleső renegátokból, másrészt a görögkeleti hitű elődök leszármazottaiból kerültek ki.

A református egyházba áttértekről 1837-től kezdve van anyakönyvelés, s ettől kezdve 1940-ig – Észak-Erdélynek Magyarországhoz történt visszacsatolásáig – 84 személy tért át a református vallásra, közülük 69 az orthodoxiáról. 1940-ben a görögkeleti egyház tagjai – két elmenekült személy kivételével – mind áttértek a református egyházba, köztük a cigánytelep 26 felnőtt lakója 36 gyerekkel.

Tekintettel arra, hogy a református egyház áttérési anyakönyvébe a jövő nemzedék is bele fog tekinteni, fel kell hívni a figyelmet az 1940-ben áttértek közt található Bogdán Béla nevére, akinek semmi köze nem volt az ortodox egyházhoz, nevét önkényesen, az erőszakos romanizálás hajszolása közben írták a görögkeleti egyház tagjai közé és tiltakozása ellenére sem törölték onnan.

Erőszakos térítések. Vallássérelmi ügyek

Az 1914-1918. évi világháború szeszélyesen ingadozó mérlege végül is magasba emelte a nagyromán álmokat és Románia ölébe hullatta Erdélyt. A váratlanul kapott nagy területi és még nagyobb vagyoni gyarapodás túltengő hatalmi tudattal töltötte meg a románság lelkét, s hajlamosak voltak hinni, hogy mindezt a román erő és képesség teremtette, ami végső fokon jogot ad ahhoz, hogy a magyarságot – különösen a székelységet – nyelvével együtt eltüntesse Erdély földjéről. A győztes nagyhatalmak által szerkesztett gyatra kisebbségvédelmi szerződést aláírták ugyan, de azt a hatalom helyi kiskirályai éppen úgy, mint az ország kormánya nem létezőnek tekintették. Türelmetlen idegesség fogta el a román patriótákat, mihelyt a székelység jövő kérdéseiről esett szó. Nem akarták tudomásul venni, hogy a székely nép az általa lakott földdel együtt a nagy földrajzi határváltoztatások után is mozdulatlan súllyal a helyén maradt és nem hajlandó a hangzatos szólammá vált Nagyrománia közepén sem nemzetiségét, sem kultúrájából a legcsekélyebbet is feladni. Az átcsatolás után működött román kormányok a székelységet már eleve eltűnésre ítélt népnek tekintették, s a kezükbe került hatalom birtokában teljes megsemmisítésére törekedtek.

A székely falvakba helyezett román csendőrség tevékenysége teljesen e cél szolgálátában merült ki. Hihetetlen az a minden térre kiterjedő üldözés és zaklatás, amit a nép tőlük el kellett szenvedjen, beleavatkoztak az egyház ügyeibe is. 1920 november 22-én Olteaán György őrsparancsnok egy csendőr kíséretében puskára tűzött szuronnyal állított be a papilakra és felelőségre vonta Bocz József lelkészt, hogy milyen címen vett díjazást az elhalt görögkeleti vallású Futató Mihályné temetése alkalmával a sírhelyért és a harangozásért? Válaszul kapta, hogy a temetőhely és a harangok a református egyházé és azokat más felekezettűek csak az egyház által megszabott díjazás mellett vehetik igénybe.

Az 1922. évi erdélyi agrártörvény, mely hivatva volt a magyarság ingatlan vagyónát alapjaiban megrendíteni – az 1925. évi Anghelescu-féle iskolatörvény nemzetünk testének legsebezhetőbb pontját: a magyar iskolákat támadta meg – a választások alkalmával nyíltan üzött erőszakosságokkal és szavazat lopásokkal a magyarság képviselőit igyekeztek a parlamentből kiszorítani.

A lázas izgalommal nagyhatalmasdiba kezdett román államvezetők néhány év múltán kénytelenek voltak megállapítani, hogy a Kárpát-medence délkeleti sarkában élő székely nép megemészthetetlen sziklaként fekszik Románia gyomrában és áthághatalan akadályként áll a romanizálás útjában. Ezt a felismerést a Magyarországon folyó revíziós mozgalom csak fokozta.

A megsemmisítésük végett működésbe hozott gépezet egyik kereke volt Cionca Macedon oklándi primpretornak (főszolgabíró) a felülről kapott utasításokat magánszorgalomból inkvizíciós módszerekkel kiegészítő romanizáló működése. Az oklándi járás erdővidéki községeibe Cionca parancsnoksága alatt, a hírhedt kultúrözona létesítésével egyszerre, 1934 őszén indult meg a hadjárat a görögkeleti egyházba való térítésekre. Cionca elsősorban a szakmába már jól betanult csendőreire és ezek parancsnokára, Munteánu Miklós járási őrmesterre támaszkodott, elvi irányú lévén, hogy ha a térítés munkája a falvakban működő ügynököknél bármilyen oknál fogva elakad, végső fokon a csendőrök a

szokásos módszerekkel megoldják a kérdést. Cionca főmunkatársai voltak a kisbaconi közjegyzőségben Oltean György nyugalmazott csendőraltsízt Hermányban, Stanciu Mihály őrmester, a kisbaconi őrs parancsnoka, Moisescu Ilyés közjegyző, Savulescu, Gârleanu és Căndrea tanítók. A legnagyobb terrort Hermányban fejtették ki, mivel itt volt a legerősebb az ellenállás.

1935 március 14-én Moisescu jegyző a hermányi községházánál 14 románul nem tudó családfővel aláíratott egy előre elkészített, román nyelvű és a görögkeleti egyházba önként való áttérést magába foglaló nyilatkozatot. A családfők kérdésére Moisescu azon választ adta, hogy hivatalos családi statisztikák összeállításáról van szó. A nyilatkozatokat a román nyelvet szintén nem ismerő Német Sándor községi bíró-anyakönyvvezető nevében készítették és vele ugyanolyan hazug magyarázattal írárták alá. Tanúként a már említett Olteán György és Gârleanu Vaszi kultúrzónás hermányi tanító szerepeltek, kik a nyilatkozatok aláírásánál jelen sem voltak, azokat csak utólagosan írták alá, viszont mint cinkostársak együttműködtek a jegyzővel. Rövidesen kiszivárgott a család eljárás híre, mire az érdekelt családfők egyrésze azonnal lement Kisbaconba és Moisescut az ágyából felverve felelőségre vonták és követelték, hogy amennyiben tényleg áttéresi nyilatkozatot íratott alá velük, azonnal semmisítse meg azokat. Moisescu mentegetőzött, de a nyilatkozatok megsemmisítését megtagdta azzal, hogy Cioncától szigorú utasítása van az áttérités végrehajtására. Az érdekeltek egészen addig nem hitték, hogy akaratuk és tiltakozásuk ellenére az ortodoxiára írják őket, amíg a református egyház meg nem kapta a hivatalos értesítést.

Erre 1935 június 4-én kilenc családfő Sepsiszentgyörgyön dr. Benedek János közjegyző által okiratba foglaltatott nyilatkozatban semmisnek nyilvánították a félrevezetéssel kicsikart aláírásukat. Két családfő tudomásul vette az átírást, míg két idősebb és egy napszámos családfő, félve a már előre hangoztatott megtorlástól, nem mert lépéseket tenni. A közjegyzői nyilatkozatok alapján püspökségünk panasszal fordult a kultuszminiszterhez.

Cionca úr látván, hogy fondorlatos gazsággal felépített művét miképp rombolják össze, dühében megkezdte a nyílt terrort. Vádoló előterjesztésére Rozsondayt 1935 július 7-én letartóztatták és az udvarhelyi csendőrparancsnokságra kísérték; három bűnvádi eljárást indítottak ellene: közcsendháborításért, tiltott iratterjesztésért és az állam, valamint az ortodox román egyház elleni propagandáért. Bogdán Györgyöt pedig, akit az önkényesen ortodoxiára átírt családfők közt az ellenállás magvának tartott, Cionca magánkihallgatásra idézte oklándi irodájába Moisescuval együtt. Arra a napra felfüggesztette a hivatalos ügyek intézését és egész napon át tartott tárgyaláson próbálta rábírní Bogdán Györgyöt a közjegyzői nyilatkozat és a minisztériumba befutott panasz visszavonására. Fűvet-fát ígért Bogdánnak, de amikor látta, hogy sem rábeszéléssel, sem fenyegetéssel nem bírja megtörni, akkor Moisescut vette elő s szidta órákon át ügyetlennek, erélytelennek, megbízhatatlannak, tátottszájúnak s egyébnek, ami éppen a szájára jött, hogy miatta van az egész bonyodalom, a kudarcnak ő az oka. A jegyző próbált mentegőzni, de Cionca szóhoz sem engedte jutni. Bogdán György és Moisescu egész nap ott álltak a járási kiskirály asztala előtt, cserélték a lábukat maguk alatt, mert a főinkvizitor

egyiket sem engedte leülni, s majd késő délután a kettejükkel váltakozva folytatott tárgyalás végén azt mondta Bogdánnak:

- Na jól van! Ha maga szépszerével nem akar hajlani, tudjuk a módját, miképp kell jobb belátásra bírni!

Cionca a küzdelmet nem adta fel, csak átváltotta más vágányra. Szerepét a Bach-korszak osztrák zsendárainál is rosszabb emlékű csendőrei vették át. Bogdán György, ki eddig nem ismerte, hogy merre nyílik a járásbíróház ajtaja, gyakori vendég kezdett lenni. Kutyakolomp, szakértő hiányokért, az úttesten való szabálytalan hajtásért, stb., egymást érték a hamis, alaptalan feljelentések, a büntetések pedig érzékeny összegre rúgtak, aztán még az őrmester úrnak is volt annyi esze, tudta, hogy a kitartó rendszorítás az ő számára is előbb-utóbb megtermi a gyümölcsöt. Bogdán Györgynek választani kellett: vagy fizeti a büntetéseket számlálatlanul, vagy elintézi az őrmester urat. Az utóbbit választotta. Így aztán annyian mértékben érkezett az őrmester úr konyhájára búza, bárány, tyúk, sajt, vaj, tojás, stb., olyan mértékben szüntek meg a bírósági kapcsolatok is.

Az erőszakos térítési akció elbukott a Bogdán György magatartásán, ezért Cionca bosszúból megakadályozta, hogy a fiát a székelykeresztúri magyar gazdasági iskolába felvegyék, mondván, hogy van elég román iskola, iratkozzék be oda. Emiatt le kellett mondani az iskoláztatásról.

A Jorga-féle elmélet annyira megzavarta a Cionca fejét, hogy fennen hirdette, miszerint a székelyek nagy többsége román származású, és ezeket vissza kell vezetni a nemzet keblébe. Jorga és segédei, fajnyomozó bogarászásuk közben Moldvában és Csíksban vérvizsgálatokat végeztek, utána az egész világgal elakarták hitetni, hogy a székelyek elmagyarosodott románok. A professzor úr neveltségessé tette magát, s a székely atyafiak úgy vélekedtek róla, hogy a fejéből észrevétlen kiesett valami apró kerék.

1936 december 20-án született Bogdán Sándor Anna kislánya. Ezzel az eseménnyel az erőszakos romanizálás egy újabb lavínája indult el. Amikor az apa bejelentette Pop Joan jegyző-anyakönyvvezetőnek a születést és a leánykát református vallásúnak mondotta, a jegyző az annakidején csalással aláíratott nyilatkozatra hivatkozva ortodoxnak írta be, az apát pedig, midőn felhaborodva tiltakozott, szidalmakkal illette. Ez az ügy is egyházi főhatóságunkon át a vallásügyi miniszterhez, onnan az elrendelt vizsgálat során a Cionca kezébe került.

Rozsodaynak egyenesen megtiltották a leányka megkeresztelését, de a nagybaconi esperessel egyetértve és kipuhatólván az alkalmat, amikor a román pap nem volt otthon, a leánykát azzal, hogy beteg és sürgősen keresztelendő, levitték Nagybaconba és az esperes megkeresztelte.

Mikor ezt a jegyző megtudta és telefonon jelentette Cioncának, a térítési főnök üvöltött dühében és a telefonba ordítva szidta a jegyzőt és Garceát (a román papot), hogy az orruk előtt ez megtörténhetett. Megparancsolta a jegyzőnek, intézkedjék azonnal és az apa másnap reggel Oklándon legyen. Ez 1937 április 9-én történt. Bogdán Sándor megjelent, s midőn az irodába magyarul köszönve belépett, a járás ura azonnal reá támadt:

- Te román vagy! Miért nem köszönsz románul?
- Nem tudok. – felelte Bogdán.
- Hogyne tudnál, hiszen a katonaságnál megtanultál!

- Nem voltam katona, fel voltam mentve.

- Mit? Fel voltál mentve? Az én aláírással? Na várj te gazember, mert öt esztendőre mész katonának, s bezáratom azt a gazember papodat is. Mit csináltak ti azzal a hazaáruló pappal?

Így az előzmények. Aztán előre fenyegetéssel vegyített szigorú feddéssel, majd parancsoló hangú rábeszéléssel akarta rávenni egy olyan nyilatkozat aláírására, mely szerint önként tért át a görögkeleti hitre és leánykáját is ő íratta ortodoxnak. Bogdán Sándor erre nem volt hajlandó. Cionca látván, hogy semmiképp nem ér célt, felugrott az asztal mellől, Bogdánt pofozni és ütni kezdte, majd az iratszékélyből bikacsököt kapván elő, azzal leverte a padlózatra és ott ütötte tovább dühösen ordítva:

- Magyar vagy-e még kutya disznó? – Bogdán bátor ember volt és a szemébe mondta: Magyar vagyok!

Délig folyt ez így, akkor Bogdánt kiküldte az előszobába, hogy várjon ott, amíg megebédel. Bogdán az ebédidő alatt otthagya a román közigazgatásnak eme magas kultúrát sugárzó fészket, s kékre vert testtel és orcával hazajött estére. Cionca másnap reggel telefonált a kisbaconi csendőrségnek, hogy vigyék vissza. Erre 11-én letartóztatták, s 12-én reggel Cionca elé állították, aki azzal fogadta, hogy agyonveri, ha nem írja alá a nyilatkozatot, vagy – mint mondotta – vitetlek a börtönbe, honnan élve nem szabadulsz. Bogdán a további állatias bántalmazást elkerülendő – aláírta a nyilatkozatot.

Ezen a napon az esperes is Udvarhelyre ment, hogy a prefektusnál panaszt tegyen Cionca ellen, azonban nem találta otthon, s helyette később Dr. Jodál Gábor, a Magyar Párt vármegyei elnöke tárta a prefektus elé a sérelmet. Dr. Jodál kérésére a prefektus kihallgatásra idézte Bogdánt, aki Jodál jelenlétében elejétől végéig elmondta a történeteket, amit jegyzőkönyvbe foglaltak. A kihallgatás végén a megye főnök azt kérdezte Bogdántól:

- Magyar vagy-e?

- Az vagyok! – felelte Bogdán.

- Akkor legyél magyar továbbra is – mondotta a prefektus és a Cionca által kérésre nyilatkozatot semmisnek nyilvánítva, elbocsátotta.

Az elmondottak csak rövid szemelvények a sok közül, melyek életünk mindennapi kísérői voltak a keserűséggel telített 22 esztendő alatt. A barbár romanizálási akcióval éppen az ellenkezőjét érték el annak, amit akartak. Meggyűlölte érte a nép, mert látta, hogy Erdély ezeréves birtokosainak, akik egy civilizált és gazdag országrészt adtak a kezükbe, nem a megbecsülésére, hanem türelmetlen vadsággal a megsemmisítésére törekednek. Cionca úr birodalmában nemcsak Erdővidéken, hanem a két Homoród mentén is tüzzel-vassal folyt a romanizálás, az egyidejű egyházi jelentések megdöbbentő adatokkal szolgálnak. Homoródszentmártonban például egyeseknek a gabonáját nem engedték kicsépelni nyilatkozat aláírása nélkül, másokat veréssel kényszerítettek az áttérésre. Fülében a jegyző a hermányihoz hasonló módszerrel gyarapította az ortodox sereget. Kisbaconban Vida Ferencsel közölték, hogy amennyiben fiával együtt nem tér át a görögkeleti hitre, fiától megvonják a kedvezményt és kidobják a líceumból. Vida erre azt felelte, hogy inkább félbeszakítja a fia iskoláztatását, de nem tér át. Így is történt. Köteteket töltene meg Cioncáék civilizálatlan uralmának községenkénti teljes feldolgozása.

A rövid életű hermányi görögkeleti egyházzól

Cionca úr az ortodox egyháznak, mint bomlasztó gócnak a székely falvakba való beültetését és az e cél hathatós támogatására idecsődített kultúrznónás tanítók és csendörök segítségével a romanizálás beindítását tekintette élete fő céljának, hogy aztán a kitaposott úton járó utódai néhány évtized múlva feltehessék úttörő munkájára a teljes romanizálás koronáját. Példátlanul álló, esztelen, megvalósíthatatlan tervük bírálatát a közvélemény így sűrítette össze: Az oláhok félnek a történelem holnapi alakulásától, s amíg idejük van, a székelységet el akarják lopni.

Az anyagi alap egyrészéről Hermányban már az 1922 évi agrártörvény végrehajtása során gondoskodtak azzal, hogy a közbirtokosságtól kisajátított területből 10 kat. hold (5.75 ha) szántót mértek ki az eljövendő ortodox egyház részére. Számbavették a cigánydombon lakó népséget és azokat az ortodox hitre térő román származásúakkal és néhány renegáttal kiegészítve megalakították a görögkeleti egyházat, mely létezésének rövid ideje alatt állandó feszültség és nyugtalanság forrása volt a községben.

Erdővidék népe öntudatosan védekezett a támadásokkal szemben, tisztában lévén azzal, hogy az ortodox egyházon keresztül nemzeti létünkre igyekeznek halálos csapást mérni. Megvetéssel kezelte a bomlasztó ék szerepét vállaló fajárló renegátokat s elkülönítette magát a napos oldalra húzódoó hitvány társaságtól.

Cionca vezetésével a vallási hajszával párhuzamosan folytak a községek központjaiban elhelyezendő templomok építési előkészületei is. Hermányban Olteán volt a Cionca bizalmasa, a csendőrség hírszerzője, besúgója és a térítési akció helyi szervezője, irányítója. Hihetetlen fanatizmussal és magyargyűlölettel dolgozott ez az ágrólszakadt román 22 esztendőn keresztül a faluban, kiről senki azt sem tudta hol született, és aki szüleiivel – kiknek egyetlen gyermekük volt – kapcsolatot nem tartott fenn, s midőn érdeklődtek holléte felől, azon választ adták, hogy nem tudnak hollétéről, úgy hiszik valahol meghalt.

Háta mögött érezvén a csendőrszuronyokat, ellenséges, üldöző magatartást tanúsított azon néppel szemben, melynek a földjén és a javaiból élt. Kihívó volt a hangja mindennel szemben ami magyar. Egyénileg gyáva volt, mint általában a nép kiszolgáltatott helyzetét kihasználó alakok. 1940-ben a bécsi döntés után azonnal elmenekült a felelősségrevonás elől, de négy év múlva a Maniu-gárda védőszárnya alatt visszatért.

A csendőrségi terror az Olteán irányításával úgy ránehezedett a népre, hogy amikor az építendő ortodox templom céljára a Garcea aláírásával előbb 300 szál cserefát, nem sokkal utána a Garcea nevében Olteán 80 köbméter fenyőfát kért adományként a közbirtokosságtól, a birtokosok 1935 szeptember 16-án tartott közgyűlésén a szemérmetlen igénnyel szemben senki nem mert elutasító indítványt tenni, s az elnöklő román járásbíró és a birtokosság ortodox hiten levő elnöke kivívták, hogy 150 szál cserefa és 80 köbméter fenyőfa ingyen adomány irassék jegyzőkönyvbe, a székelységnek temetői fejfát ácsolni készülőkhöz számára.

A templom 1937-ben a község tulajdonát képező üres telken épült fel, melynek a községi előjáróság helyét betöltő u. n. interimár bizottság révén szintén ingyen adományként jutottak a birtokába. A templom termésköböl van rakva, melyet a falazáshoz

szükséges homokkal együtt a falu népével ingyen kényszermunkával hordattak a helyszínre.

Az 1940 évi bécsi döntés után a helybeli ortodox egyház felbomlott, tagjai két személy kivételével áttértek a református egyházba. 1940 október első felében az oklándi honvéd katonai parancsnokság elrendelte az ortodox templom elbontását, amit csak részben hajtottak végre, a tetőzetet leszedték, a falak még állnak. (1964)

1944 őszén a román hatóságok visszatértével a görögkeleti pap csendőr kísérettel azonnal ráment a birtokossági pénztárnokra és fenyegetéssel 605 pengőt erőszakolt ki az agrár által juttatott földek használatáért.

1948-ban az udvarhelyi görögkeleti esperes írt rá a birtokosságra, hogy azonnal adja át a birtokosság által használt, de az ortodox egyházat illető birtokot Garceának. A fenyegető kifejezésekkel megtűzdelt levelet a birtokosok választmánya válaszra sem méltatta, jegyzőkönyvileg szögezvén le, hogy *“tudomása szerint jelenleg itt helyben román egyház nincsen, s így érdemtelenné tartja az ügygel foglalkozni...”*. Ez a levél volt a hermányi ortodox egyház utolsó lélegzervétele.

A két temetőkert

A régi temetőben az én gyermekkoromban még sűrűn álltak az elporladt elődök szép faragású fej-kopjafái, ma egy sincs belőlük, az utolsók közül hármat 1934-ben a székelyudvarhelyi református kollégium néprajzi múzeumába szállítottak. A legrégebb kősíremléken az 1793. évszám volt bevágyva, ennek az utóbbi időben történt temetkezések során nyoma veszett. A temetőben már nincs talpalatnyi ép hely, s a presbiterium még 1910-ben kimondta bezárását, de megfelelő temetőhely hiányában ma is oda temetkeznek. A századforduló éveiben kezdődött meg kopjafák helyett kősíremlékek állítása, korábbi időkől hat darab koporsó alakú és néhány álló síremlék található a temetőben. A koporsó alakúak kétméteres vagy annál is hosszabb méretűek, a sírokra vannak fektetve, közülök háromnak semmi felirata nincsen, egyikén csupán ennyi: *“Varga Miklós megholt...”*, a felirat többi részének bevágása elmaradt.

Az ötödik kő bibarcfalvi Birtalan Jutka síremléke: *“MULT N. H. PETŐ JÁNOSNÉ BI JUTK: ANNO 1800 DIK ESZ. ÉLETÉNEK 67 I. E. KI.”*

A hatodik kő a kihalt Nagy-família egyik tagjának emlékét őrzi: *“MAJD 60 ESZTENDŐT SEM ÉLE SEM HALA EGY HIRTELEN ORA A MEJJET NEM VÁRTAM EL JÁDZÁ ÉLETEMET S KOPORSÓBA SZÁLLNI NAGY ÁBEL HII FÉRJEM NEVEZETE A AN 1828 6 – FEB.”*

Az egyik álló kő felirata: *“PETŐ JÁNOS M. B. 1844.”*

A temetőt járva ráakadunk a világháborús katonák emlékeire. A Bedő család sírkövén olvasható: *“Bedő Sándor hő si halállal meghalt a hazáért, legyen áldott az emléke, a honszeretete virasszon felette. Élt 22 évet, meghalt 1914 nov. 6-án Galícia Tulkán.”*

Egy másik kövön ez a szép felirat van: *“FUTATO ISTVÁN szül. 1874. élt övéért, meghalt a hazáért 1914-be”.*

Ennek közelében a másik: *“Bogdán Ferencz sz. 1878. hő si halált halt hazájáért az orosz harcmező n, a szolyvai állomáson, a Beszkekédek alatt 1914-be”.*

Erdő vidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

Számos hasonló feliratot őriznek a síremlékek.

A temető szélén elkülönülve temetkeznek a szektások és az ortodoxok. Az ott látható egyik síremlék az elhunyt Matuzsálemet is túlhaladó koráról beszél. A kövön ez áll: *”Itt nyugosznak Futató Mihály ... és neje Veres Anna, élt 1000 [I] évet, m. b. 1922. szept. 10.”* Veres Anna száz évet élt, a síremléket Baló Gáspár bácsi készítette és annyira belemélyedt a zérók vésésébe, hogy kettő helyett három szép gömbölyű nullát cserélt a kőbe. Mikor felhívták rá a figyelmét, előre meghökken, majd kezével legyintve ennyit mondott: *Ott jól elfér!*

Az új temetőnek nevezett részt Fábíán András oskolamester létesítette, midőn egyetlen leányuk fiatalon, váratlanul elhunyt. A régi temető mellett kiszemelt puszta helyet erős cserefasas deszkakerítéssel és kapuval vették körül, a kerítés mentén váltakozó sorrendben hárs- és fenyőfákat ültetett. A kapu szemöldökfájába írókással emléksorok voltak vágva: *”A Fábíán Róza szelleme kívánatára építették ezen temető kertet bánatos szülői forró szeretetből, 1876 május 10-én”*. Oda temetkezett az öreg oskolamester is feleségével együtt. Három sírkő őrzi emléküket. A mester sírkövének felirata: *”Itt nyugszik Fábíán András ev. ref. kántor, szül. 1827 jan. 27-én. 53 évi hű szolgálat után meghalt 1903 jan. 27-én.”* Az annak idején szép és erős kerítést az idő vasfoga kikezdte. 1946-ban a kapu és a kerítés egyrésze meg állt. A fenyők szép szálfakká nőttek, az egyház szükségleteire rendre kivágták.

Adományozások

Az évszázadok során különféle ingóságokat és értékeket adományoztak az egyháztagok, sőt kívülről is. Az adományokról, ajándékozásokról az egyház régi leltáraiban, jegyzőkönyveiben, az újabb időkben pedig az egyház aranykönyvében található feljegyzések, melyekből a következőkben közlünk részleteket.

1. Egy kis ruha – melynek a négy szegén fekete selyemmel tulipán forma virágok vannak varrva – és ezen olvasható írás vagyon rajta: *”Pető 1729.”*
2. Egy székely gyalcsból való kisebb keszkenő, selyem és arany fonállal varrott virágokkal, a közepére vagyon írva veres selyemmel és arany fonállal: *GAZDAG MIKLÓSNE OSVATILONA AT ANNO 1756. A: H. E:*
3. Ismeretlen ajándékozótól egy óntányér: *D. C. M. A. 1777* felirattal.
4. Idősebb Baló Sámuel 1795-ben 9. m. forintokat hagyományozott az egyháznak, hogy annak kamatából minden évben húsvéti úrvacsorához bort vegyenek.
5. Keresztes János özvegye 1808-ban ajándékozott egy öreg bibliát.
6. 1833-ban M. Hermányi székely gyalog katonai Nrus alatti: Máthé Klára hajadon ajándékozott egy Bétsi szőttes, veres és zöld színű úrasztali takaró szőnyeget.
7. M. Hermányban 1833-ban Februarius 24-én Böjtfő vasárnap perselypénz gyűlt Mf. O. pénz 34. Borra fizetődött – Semmi. Mert én adtam egy kupát jó szívvel e szent végre.

Húsvétban – Alamisna 100. Perselypénz 2 Mf. 12 denár. Borért – 1 kupáért – 96 pénz. (Dávid Mihály feljegyzése. Egyh. lt. VII. 40. utolsó lap.)

8. *”Örömteljes nota. N. Ajtai Méltóságos Cserey Elek Úr Fiu Bardotz Székelyföld nagyérdemű Al Király Bírāja és az erdő vidéki Ref. Egyház Kerület Al Curatora, méltóztatott élete végéig igérni kenyeret és bort az eclésia asztalára 1835 június 2-án és három nap múlva küldé is egy nagy kemlős*

kenyeret – 3 kupa és 3 fertály jó bort a pünkösdüi úrvacsorára”. (Dávid M. felj. Egyh. lt. I/1. 173-174.) Cserey Elek küldé megígért adományát évenként hat-hat ízben, 1841-ben bekövetkezett haláláig.

9. 1838-ban *“Méltóságos Csereji Elek úrnak ... kegyes rendelkezésből 12 Mf.”*

10. *“Az 1849-ik évben pünkösd innepe szombatján ajándékozott Gáspár Anna T. Pető Mózesné egy drb. veres, fejér és sárga kockás selyem keszkenőt, széle. hossza 7 fertály”.*

11. Egy kék ruha *“Deső Anna ajándoka 1854-ben”.*

12. *“1856. ápr. 13-án reggeli harangozás alatt a Szent Házba az Úr asztalára bárom darab császári ezüst buszasokat titkos ajándokul egy jó keresztyén tett le és a T. úr áldást mondvá a szó székből a nemes tetre, az Ekla ládájába bé tétetett”.*

13. Egy sötétes nagy ruha Veres Mária ajándoka 1857-ik Évb. n.

14. Egy ezüstös tángyér – úrvacsora osztáskor kenyérosztáshoz használható – Tekintetes Barabás Máté úr és nője Kováts Karolina asszony ajándokuk 1857-ik évben.

15. 1861-ben a birtokosság 50 osztrák forintot adományoz az egyházi kiadások fedezésére.

16. Az 1864-ben öntetett nagy harang költségére adományoztak:

Pető Moyses consistor felajánlott a szent célra 2 új frtot.

Dobay Lajos 1-ső éves jogász ad 2 osztrák frtot.

Sigmond Sámuel 1 új frtot.

Barabás Máthé 3. o. é. frtot.

17. 1868-ban a közbirtokosság Demeterben és a Falu Gödriben cserefákat adott, melyek eladásából 83 frt. 51 krajcár folyt be. Ugyanazon évben a közbirtokosság adott 44 osztrák forintot készpénzben.

18. 1869-ben néhai Máthé Anna végrendeletileg hagyott az orgona festésére 20 osztrák forintot.

19. 1869-ben a közbirtokosság Demeterben újlag cserefákat, Gyűrűvesszőben a fűtermést adományozta az egyháznak, ezek eladásából 120 forint vétetett be.

20. Dezső Mózes és felesége Ambrozi Anna egy ezüsből készült aranyozott úrvacsorai kelyhet és egy aranyrojtos fekete bársony úrasztali terítőt ajándékoztak 1870-ben.

21. 1871-ben a közbirtokosság a kiadások fedezésére adott 20 frtot.

22. 1875-ben a birtokos közönség által adományozott fák árából 36 frt.

23. 1876-ban a birtokosok által adományozott fű árából 19 frt. 35 krajcár.

24. 1877-ben Német Juliánna ajándékozott egy szép szószéktakarót.

25. 1882-ben a közös birtokosok pénztára 188 forintot adományozott az egyház kiadásainak fedezésére.

26. 1884-ben a közbirtokosság 50 forintot adott az elbontott régi iskolaház helyére rakott templomkerítés költségére.

27. 1888-ban Brassay Károly lelkésznek 100 forint segélyt szavaz meg az egyházi közgyűlés, melyet az anyagiakban gyengén álló egyház helyett a közbirtokosok pénztára folyósít, ezenkívül 26 frt. 40 krajcárt ad az egyház egyéb kiadásainak fedezésére is.

28. Presb. jegyzőkönyv 1889 jan. 31. *“Mivel eddigelé a birtokosság fizetvén ki a domestica járulékot ...”* – kéri az ezévi kifizetését is, ami megtörtént.

29. 1894-ben a közbirtokosság 7000 forintot ad a kepeváltó alapra.

30. 1895-ben a közbirtokosság 1000 forintot ad a harangozói kepe megváltására.
31. 1895-ben Kovács József lelkész harangra adományozott 3 frt.
Gódra Tódor 3 frt.
Pető Rebeka 3 frt.
32. 1894-ben a közbirtokosság kölcsön adott az egyháznak két új harang vásárlására 600 forintot. A kölcsönösszegeből 1895-ben csak 400 forint visszafizetését igényelte, 200 forintot adományként visszahagyott.
33. A közbirtokosság az egyháznak ajándékozta az 1902. évben erdei kártérítésekből befolyt 87 koronát harmonium vásárlásra.
34. 1903-ban Gedeon Ignácné róm. katolikus vallású úrasszony egy fekete szörkendőt ajándékozott.
35. 1905-ben Erdélyi Lászlóné szül. Akácsos Anna 46 koronát hagyott az egyháznak, amiből egy kinaezüst keresztelő kannát és egy tálat, továbbá 4 drb. egyházi énekeskönyvet vásároltak.
36. Bocz József lelkész 10 koronát adott énekeskönyv alapra.
37. Nagybaconi id. Keresztes Elekné szül. m. hermányi Bedő Erzsébet 1906-ban kettő drb. úrasztali terítőt és azon évben még egy terítőt ajándékozott. Az egyik terítőre az irat sajtáságos módon, a hun-székely róvásírásnak megfelelően, jobbról balra haladó sorban van ráhímezve:
„6091 abmolpmet iynámreñ a ayáya tebészE ödeB”
 (Bedő Erzsébet ayáya a hermányi templomba 1906.)
38. 1907-ben a konfirmált ifjak egy szószék takarót.
39. 1907-ben özv. Német Sámuelné Bocskor Rózália egy papiszék takarót.
40. 1909-ben a konfirmált ifjak egy úrasztali terítőt; a Kolozs megyei Septéren lakó Zsigmond Emília hajadon egy úrasztali terítőt; özv. Pető Gergelyné Zsigmond Róza egy fekete (gyász) úrasztali terítőt.
41. Az 1911-ben konfirmált ifjak egy ezüst úrvacsorai kenyérosztó tálat.
42. 1912-ben Akácsos János 5 koronát „Énekes könyv” alapra.
43. Bálint Anna Bukarest, egy úrasztali terítőt. 1912.
44. 1913-ban a konfirmált ifjak egy nemzeti lobogót ajándékoztak templomi használatra.
45. Zsigmond Vilma édes anyja Zsigmond Péterné emlékére egy bordó plüss úrasztali takarót 1915-ben.
46. 1917-ben az első világháborúban elesett katonák emléktáblájára az ifjúsági egyesület 135 koronát, az egyháztagok pedig 378 koronát adakoztak.
47. 1918-ban a fenti célra az egyháztagok 227 koronát adakoztak.
48. 1923-ban Patakfalvi özv. Jakab Andrásné Márton Rózália 30 Leit adományozott harangra.
49. Kisbaconi Szász Elek adományozott 100 Leit. 1923.
50. Az első világháborúban elesett katonák emlékművének köveit 1925 tavaszán darabolta ki a Bodvaj-bánya melletti oldalon 32 visszatért bajtárs. Más egyháztagok beszállították; a kidolgozás és felépítés költségét szintén a tagok adták össze.

Erdő vidéki Történelmi és Természettudományi Tár II.

51. A templomban felállított gyermekek karácsonyfájára az egyháztagok 1926-ban 1050 Leit, 1927-ben 1525 Leit adakoztak.
52. Bukaresti lakos Pető Rebeka 1927-ben egy plüss úrasztali takarót és 150 leit, 1928-ban egy 4000 Lei értékű szószék takarót ajándékozott.
53. Pető Mártonné Boda Anna egy szószék takarót. 1928.
54. Özv. Csog Lajosné Boda Juliánna egy papiszék takarót. 1928.
55. Zsigmond Sándor harangra adakozott 200 Leit. 1928.
56. Pető Ferenc "Orgona alap"-ra 150 Leit. 1928.
57. 1928-ban a gyermekek templomi karácsonyfájára az egyháztagok adakoztak 1122 Leit.
58. A nagybaconi hitelszövetkezet 1000 Leit "Orgona alap"-ra. 1929.
59. Német János a templom fűtésére egy öl fát ajándékozott. 1929.
60. Özv. Akácsos Jánosné egy pár cipőt ajándékozott egy szegény gyermek részére. 1929.
61. Molnár Lajos fazakasmester egy szép virágvázat az elesett katonák emlékoszlopára. 1929.
62. 1929-ben a gyermekek karácsonyfájára az egyháztagok 2314 Leit.
63. A nagybaconi hitelszövetkezet 54 kötetből álló "Magyar Nép" könyvtárat. 1929.
64. 1930-ban a gyermekek templomi karácsonyfájára az egyháztagok pénzben és természetben 1841 Leit.
65. Zsigmond Andrásné Csog Rebeka 1931-ben kifizette az orgonajavítás 16.750 Leit kitevő költségét.
66. 1932-ben a közbirtokosság az u. n. régi baromkert árát – 11.250 Leit – az építendő "Népház" alapra.
67. Szakács Jánosné Dimén Mária és Pető Lőrinczné Gál Viktória egy beteg leányka gyógykezelésére gyűjtöttek 572 Leit. 1934.
68. A "Népház" alapra 1935, 1936, 1937 és 1938 években befolyt adományok 8425 Lei.
69. Hegedűs Lajos nyug. ig. tanító "Népház" alapra 200 Leit. 1936.
70. A közbirtokosság 213 szál tölgyfát adományozott, melyet az egyház 1937 januárjában 20.425 Leiért adott el.
71. A baróti református egyház 1.000 Leit adományozott "Népház" építésre. 1936.
72. Dr. Polonkay Tivadar középajtai lelkész 500 Leit a fenti célra. 1936.
73. Zsigmond József bukaresti lakos "Népház" építésre 2.000 Leit. 1938.
74. A helybeli Hangya-szövetkezet jutalomkönyvekre 600 Leit, könyvtár gyarapításra 3.700 Leit ajándékozott. 1939.
75. 1940-ben Észak-Erdélynek a magyar állam kebelébe történt visszatérése után a huszár Pető és Zsigmond családok Hermányból elszármazott tagjai két országzászlót ajándékoztak a község részére, az egyház őrizetében.
76. A nagybaconi hitelszövetkezet 28 darab egyházi énekeskönyv adománya. 1940.
77. Az egyháztagok adománya a gyermekek templomi karácsonyfájára 935 Lei. 1940.

Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

78. 1941-ben Benkő Ida budapesti lakos úrvacsorai készletet: kelyhet és kenyérsztó tálát ajándékozott. A kehely és tál felirata: *„Isten dicső ségére Sz. F. F. Sz. Emlékére 1940. IX. 13. Benkő Ida ajándéka”*. (Sz. F. F. Sz. = Székely Föld Fel Szabadulása.)

79. Kalabér Sámuel mártonfalvi igazgató-tanító 100 pengőt ajándékozott jó tanuló iskolás gyermekek jutalmazására, ugyanakkor úgy ő, mint dr. Peteő Sándor és Zsigmond Gáspár budapesti lakosok felajánlották, hogy évi 20-20 pengővel járulnak hozzá az egyház kiadásaihoz.

80. 1943-ban a magyar földművelődésügyi miniszter 11.000 Pengő államsegélyt adott kultúrház építésre.

81. Dr. Peteő Sándor miniszteri tanácsos és családja, budapesti lakosok, egy 1.000 aranypengő értékű díszkiadású bibliát ajándékoztak. 1944.

82. Rozsonday Ádámné ajándékozott egy igen szép úrasztali terítőt. 1947.

A felsoroltakon kívül számos pénz és egyéb adomány folyt be. Az úrvacsorai kenyeret és bort mindenkor a hívek és más külső személyek, testületek adták. Különösen kiemelendő a helyi Hangya-szövetkezet, mely fennállásától kezdve 1949-ig – önkormányzatának megszüntetéséig – mintegy 300 liter bort adott az úrasztalára.

Egyházunk az egyháztagoktól befolyt adományokból a szászvárosi református árvaház fenntartásához az alábbi összegekkel járult hozzá:

1935 évben	900 Lei
1936 “	1.373 “
1937 “	2.590 “
1938 “	3.065 “
1939 “	1.692 “
1940 “	1.375 “

Összesen: 10.995 Lei.

Egyháztörténeti, kortörténeti adatok

A Bardoc-széki és Miklósvár-széki református egyházközsegeket eredetileg a sepsi esperesség igazgatta. Csulai György püspöksége alatt 1654-ben elvonták onnan és *“erdővidéki seniorság”* néven új esperességet alakítottak. Ezidőtől kezdve használatos az *“Erdővidék”* nevezet.

II. Rákóczi György a szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjáratra készülődvén, 1657 január 5-én kelt rendeletével tudatta, hogy távolléte alatt felesége, fia és a megnevezett tanácsurak fogják helyettesíteni. A fejedelem rendelete Udvarhelyszék közgyűlésén január 29-én tárgyalatott és arra a székgyűlés az alábbi határozatot hozta: *“Minden napon este és reggel könyörgések legyenek a hadban levő urunkéért és a vitézljő rendekéért, melyre ha kik vakmerő ségből nem mennek, mindennapi könyörgés elvesztegetéséért tíz-tíz pénzre büntető djenek, ha predicatora nem mennének, buszonöt pénzre.*

Az mely falukban pap ninisen, azok akékor tartozzanak rea gyűlni, mikor az predicator közikebe megyen.

Erdő vidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

A korsomán való dözsölések, tobzodások, tánczolások és egyéb Isten törvényével ellenkező rut, vétkees erkölcstelenségek 12 forint alatt tilalmasak legyenek; a menyeközői és egyéb istenes lakodalmakat oda nem értvén. Olábot, czigánt s residálatlan¹⁷⁰ bujdosó embereket, ha az ellen cselekszik, megfoganak s a kézj kalodába tegyék míg penitentiát¹⁷¹ tart.¹⁷²

*

Az erdélyi főkormányásék (gubernium) rendeletének (Regulamenta a Regio Gubernio exhibita et confirmata Anno 1709. die 26. 7bris.) 1. pontja az egyházi szertartásokról intézkedik: "... senki a halottját kettős praedikációval ne temesse, se eseketés, se keresztelés háznál ne legyen, hanem in publice loco¹⁷³ a templomban. Aki egyet praedikáltat, attól fizessen flores 1. Az eseketéstől dénár 24."¹⁷⁴

*

A régi egyházi kánonok előírták a papok és mesterek ruházatát. Az 1720 évi gyalui zsinat arra kötelezte a papokat, hogy hosszú dolmányban járjanak. Az 1744. évi nagybaconi zsinat pénzbüntetést rendelt a határozat megszegőire.¹⁷⁵

*

"1798-ban, Pünkösöd első napján oly nagy árvizek, sok helyeken pedig menykő hullások voltak, hogy sok helyeken Templomokba sem lehetett menni, mint itten is. Százraz Ajtán akkor ütötte meg a menykő a Tornyot, mikor elő akartak járulni az Ur Asztalához."¹⁷⁶

*

Luther, Zwingli és Kálvin 1517-ben indították el a hitbéli kérdések reformálására irányuló mozgalmat, melynek 300. évfordulóját 1817-ben ünnepelte a protestáns világ. Ez alkalommal díszes emlékermet bocsátottak ki, mely egyházunk birtokában is megvan.

"1818-ik Esztendő ben pronumerált¹⁷⁷ vala a M. Hermányi Ref. Ekklesia is a Reformatio 3-ik Századi innepére készítendő Monétára akkori folyó pénzben 9. Kilentz Rb. florokot, mely monéta által is adatott felső bb rendelésből 1821-ik esztendő ben az Olaszteleken tartatott Quindenán¹⁷⁸ 30 a Juli ezüstben és bétetett az Ekklesia ládájába emlékezetnek okáért."¹⁷⁹ Az érem felirata: A REFORMATIO III-ik SZÁZADI INNEPÉNEK EMLÉKEZETÉRE AZ ERDÉLYI EVANGELICO REFORMATUSOK MDCCCXVII.

*

Az egyház sűrűn kapja a segélyezést parancsoló rendeleteket a Habsburg monarchia minden nációja számára. A gubernium rendeleteit általában a papok kezébe küldik, hogy azokat a szószékből a nép előtt többször is felolvassák. A gubernium 11485. A. 1820. sz. rendelete: "...Csebországban Leippa városában 12 Májji 1820. az uradalmi Castély, a Szerzetesek Clastruma, Három gyapott Fabrikák, a Fő Oskola, két Malmok, 498 keresztényeknek, 21 Sidóknak

¹⁷⁰ állandó lakhely nélküli

¹⁷¹ megbánást, bűnbánatot

¹⁷² V'aryasi Daniel család okmánytára. 238-241.

¹⁷³ nyilvános helyen

¹⁷⁴ Protestáns Közlöny 1887. 12 sz. 107-108.

¹⁷⁵ Juhász I. i. m. 90.

¹⁷⁶ Keresztes János feljegyzése. Egyházi levéltár I/1.234.

¹⁷⁷ előre kifizetett

¹⁷⁸ körzeti gyűlésen

¹⁷⁹ Egyházi levéltár I/14.11.

Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

lakóházaik és a Synagoga megégyén ... porontsoltatik, hogy – a rendelet alamsna gyűjtés végett minden helységben publicaltassék.

*

1828-ban a pestis terjedésével kapcsolatban írja a Hofkriegsrat (Fő haditanács) rendelete: *“Sajnálva lehet látni a Vénusi Dögös Nyavalyának a Ns. Székely Gyalog Regimentek között való harapozzását.”* Védekezésül megkezdik az oltásokat. Itt is a pap a hiteles személy: *“M. Hermányi Sz. gy. k. Máté Mosesnek az 1829-ik Évből Május 6-ik napján katonai orvos Roszkoszyi Ur, Bénéiam fiát beoltotta, kiváltt következőssel. Hitelesitem Dávid Mibály H. Ev. Ref. Pap.”*¹⁸⁰

*

“1829. 3. Máji. A Ns. Regiment Comando parantsolattya szerint Molduvába és Oláhországba uralkodó pestises nyavallya miatt Juniustól kezdve a Standrat felállítattott...”

*

Guberniumi rendelet 1829. *“... hogy a hazának sok résziben a Pálinka itallal való mértéktelen élés mely káros legyen, ... a tiszteletes Papok a népet arra tanítani, hogy a fajtalanság üzésétől és a Pálinka itallal való visszaéléstől a Nép egybeült és mindenütt, főképen a Ns. Székely katonaság között irtózzék el.”*

*

Incze Simon erdővidéki esperes 1830 november 6-án kiadott körlevelében olvashatók az igazgatása alatt álló egyházak papjait dicsérő sorok: *“Mivelhogy az ezen közelebb mult katonai esztendőri¹⁸¹ beadott Testimoniumjok¹⁸² Tiszteletes Uraiméknak egy sem olyan, hogy azt a felséges Királyi Gubernium eleibe szégyen nélkül bemutathassam, ... azt minden pap fél árkuos papirosra írja újra. Ne legyen a Testimonium Maculaturara¹⁸³ írva, mint most a fülei, melynek tulsó fele bé van mázólva valami circulusokkal és firkalásokkal.”*

*

Guberniumi rendeletek:

4612/1833. *“Tapasztalván a felsőség a káromkodásnak szörnyű elhatalmazását, Őfelsége kegyelmes parantsolattiyából szigorúan meghagyatik, ... annak minden eszközzel való tilalmazása.”*

4643/1833. *“A Lakadalmi alkalmatosságokkal megadni szokot lövések minden tüzelő szárszámokkal kemény büntetés alatt tilalmaztatnak...”*

4953/1833. *“Tapasztalván Őfelsége a megvizsgálásra felhatott ügyekből, hogy az erő lletett házasságok megakadályoztatására és megbüntetésére nézve 1815-ben ápr. 7-én 843 udvari számok alatt kiadott rendelkezése nem a telbető pontossággal teljesítették...”* – újból rendelik, hogy őfelsége ezen parancsolata a kathedrából kihirdetessék és szigorúan betartassék.

2717/1835. *“A Nemes Székely Lovas Ezred kormányának a fő Hadi Vezérséghez tett, s onnan a felséges Királyi kormány útján méltó figyelem alá leendő vétel végett idei július 4-ről ... küldött azon megtalálása következtében, hogy az erő lletésen épült Házassági Szövetség megsemmisítések gyakoriak kezdvén lenni a Székelyek között ... a papok hathatósan köteleztessek ezek megakadályoztatására ...”*

9322/1835. *“Gallitzjának Brody nevű kereskedő Várossában idei Apr. 19-én támadott tűz által 154 házak elégyén...”* – adakozás parantsoltatik.

¹⁸⁰ Egyházi levéltár I/14.54.

¹⁸¹ a katonai esztendő november 1-től a következő október 31-ig tartott

¹⁸² bizonyító jelentés

¹⁸³ foltos, használt, selejt papirosra

Erdő vidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

9558/1835. *“Cseh Országának Hochstadt nevű városában tavalyi Julius 29-én támadott tűz által 141 Házak úgy a Papi és Praetorialis Házak¹⁸⁴ elégvén az Oskolával együtt, 667.450 fl. kár esett...”* – adakozás parancsoltatik.

*

1847-ben 24. sz. alatt fő Egyházi Tanácsunk szeretettel szólítja fel hitsorsosainkat a bukovinai Andrásfalvi ev. ref. Ekklá sürgető szükségei fedezésére megkivántató adakozásra, mivel papja: T. Bíró Mózes kimutatja, hogy nevezett egyház, főleg iskolája, sürgős segítségre szorul.

*

Antal János erdélyi református püspök két levele a magyar szabadságharc idejéből: 1848. április 7-én kelt körlevelében kitartásra, áldozatkészségre és a magyar nemzet nagy fiai által elindított szent cél elérhetése végett a vezetők támogatására buzdítja híveit, lelkes és hazafias hangú írásában.

1849 november 24-én Marosvásárhelyen kelt drámai hangú levele az elbukott függetlenségi harc miatt lesújtott lélek hangja: *“A szenvedésekkel és nyomorokkal teljes év a végéhez közelít ... Számba veendő k a belháború viszályai által megöletett Pap, Oskola Mester halgató és egész eklésia száma, valamint a fogságot szenvedett és ma is szenvedő Papoké vagy mestereké... Számba kell venni az Eklésiák kárát épületeiben, Clenodiumaiban¹⁸⁵, Anyakönyveiben és minden vagyonaiban. ... Nagy szükségem van nékem ezeknek tudására, mert N. Enyed városának pusztulásával az egész püspöki levéltár elégett...”*

*

Benedek Elek udvarhelyi diákkorában mint egyházi legátus, templomi prédikációkkal kezdte meg a nyilvános szereplést. Szülőfalujában mondotta az elsőt, s tizenötödik esztendejében járt, amikor 1874. húsvétjában elmondotta a másodikat a hermányi templomban. Hermányi legátusi élményeiről emlékezve, olyan jellemzést ír a hermányiakról, minőt másutt egyetlen íróembernél sem lehet találni. Akkoron egyes egyházközségek az ünnepekre nem hívtak legátust, magától ajánlkozott valamelyik felsőbbosztályos diák, akit aztán jó szívvel fogadtak a kiszemelt ekléziában. Ilyen módon lett Benedek Elek is hermányi legátus. Adjuk át a szót az örökéletű székely írónak.

“Legényke voltam még, tizenégyesztendő s legényke, s mit gondoltam, mit nem, Virágvasárnapján felpattantam a Fecskére, elgaloppoltam (székegyesen mondvá: el kaluppéroztam) a szomszéd faluba, egyenest Pethő Mózes tiszteletes úrhoz. Akkor én még olvagattam táblabíró uramékeről: igazí táblabíró típus volt Pethő tiszteletes. Rózsás, gömbölyű arc, hatalmas pocakos termét, hosszúszerű pipa, talán csak a nevető s gyermekszeme nem volt táblabírói. A felesége kedves öregasszony, inkább nagyasszony, mint tiszteletes, ami nem azt jelenti, hogy minden tiszteletet meg nem érdemel. Egy kicsit kicsillett legátusnak a táblabíró-tiszteletes, de elfogadott, hogyné fogadott volna, hiszen őt prédikáció elmondása alól szabadítom fel. Ünnepe szombatján már Pista, Fecske röpitének Magyarhermányba, nyitott kapu vár, édesapám buszárpajjásának Pethő Mózes bácsinak a kapuja. Igen Pethő Mózes a pap, Pethő Mózes a megyebíró. Valamint az én falumban minden harmadik ember Benedek, itt minden harmadik Pethő. A tiszteletes is, a megyebíró is gyermektelen ember. Kár, mert mind a kettő szép szál ember. A megyebíró Pethő Mózesnek már ezüstszínű a haja.

¹⁸⁴ közhatalósági székhely, épület

¹⁸⁵ egyházi kegyeszek, szertartási kellékek

Erdő vidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

Vidám kedvű öregember Pethő Mózes, estére összegyűltek a háznál a jó emberei: báránytokány a vacsora, karcos bor a csúsztatója. Egyszerre megered a nóta, csupa régi nóta, diákos emberek nótái. Nem itt hallom először ezt az igen-igen szomorú nótát:

Kalapom szememre vágom

Mellette hervad virágom –

de meglep, mert csak diákoktól hallottam eddig. Ezek pedig mind fehérbarsnyás, egyszerű székeley emberek. Az egész faluban csak két nadrágos ember van: a pap meg a kántor. Itt úr nincs, mind szabad, fehérbarsnyás, az ősi viselethez szívósan ragaszkodó székeleyek. A falu közvetlen az erdő aljában húzódik el hosszan, igen szűk völgyben. Ez az erdő – mindenkié. Szabad préda. Hiába emeli fel tiltó kezét a törvény, nem bír e néppel sem bíró, sem szolgabíró, sem csendőr. Az erdő, a rengeteg erdő a nép hazája, mindene. Nyers, szilaj, dacos e nép, merő ellentéte az én kicsi falum szelidebb, jámborabb lelkű népének, de – itt következik a csuda: sokkal szorgalmasabb templomjáró, még a beszéde is oly kenetes, mintha folyton a Bibliát olvasná. A szegényebb rend (s ez a nagy többség) kicsi gazdasága mellett mindenféle mesterséget űz. Szeresze a kádároknak, a fazekasoknak, a kőfaragóknak. Erdő vidék minden falujának van jellemző mellékneve: Hermány – kádározó, Kisbacon – kalácsütő. Amott a szegénység, itt a jómód.

Igen, ez a nyers, szilaj, dacos, verekedős nép vallásos, kenetes, szorgalmas templomjáró. A kicsi legátus hírére szorongásig megelik a templom, de alig kezdek a prédikációba, csintalan legényeseké a karzatról eleresztenek egy verebet, nyilván azért, hogy a beszédben megzavarják a legátust. A veréb ijedten röpköd ide-oda, bele-beleütközik a falba, a legényeké vihognak, lent a nép háborog, nagy a megbotráncozás. Egy pillanatra megállok, aztán folytatom a prédikációt, a legényekéknak megnyúlik az arcuk: nem sültém bele, s ráadásul otthon, ha nem mindjárt a templom előtt, el is döngetik. Kimegyünk a templomból, a nép megáll, várakozik, én is megállok, akkor előre lép egy öreg ember, a kalapját leveszi, forgatja, én is leveszem, s az öreg cicomázatlan szavakkal megköszöni a gyülekezet nevében az "ünnepi szózatot, s végül engedelmet kér a legényeké helytelenkedéséért. Engedelmet s nem bocsánatot: a székeleynek engedelem a bocsánat. Én "megengedek", szent a béke, mire a fejrénpek körülfoznak, összevissza csókolnak, arany száju meg aranylábú csirkémnek neveznek, közben itt-ott a tömegben döngetik a legényekéket. Sokan lellemre kötik, hogy ünnep után búcsú nélkül ne hogy hazamenjek, mert azt igen erősen szegýellenék, s én sorba is járom a házakat az egyházival, aki egy üres zsákot szorongat a hóna alatt.

Amilyen szilaj ez a templomjáró nép, oly erőszakos a vendégszeretete is. Minden háznál kell ennem egy-két falatot, megízeltintem a mézes pálinkát (haj, Istenem mi lesz ebből) – no még egy falást! Szeresse! Ó, ó, édes Jézusom, de madárétkü! – sopánkodnak, olyan szívükből sopánkodnak, hogy ellentállani lehetetlen. Hamarosan megtudom, hogy mire való a zsák.

A zsák arra való, hogy: "mindenünk van csak pénzünk nincs", pénz helyett hát gabonával kedveskednek, a zsák meg telik, telik, én meg nevetek magamban: mit szól majd az édesapám, ha gabonával állítok baxa. De helyel-közrel pénzt is adnak, többnyire egy nagy otromba rézpénzt, amelynek susták a neve, különben négy krajcárt ér az. Suszter tallérnak csúfolják a városi népek. Van ezzel a pénzzel kapcsolatban csúfolódó versike is. Azt mondja:

Egy pár ember bat susták,

Mégsem ér egy polturát.

Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

Így is rengeteg pénz gyűl össze, mert a táblabíró-pap egy pengő forinttal, a kántor ötven krajcárral pótolja a sustákat és a krajcárokat, a zsák is megtelik, Pethő bácsi pénzre váltja, jóllehet tele a szűszékeja: hazaviszke vagy tíz pengő forintot s első regényemnek a – csiráját.

Felbuzdulok az első sikeren, célbaveszem Bodosi: hegyek közül mosolyog a mi falunk felé, egy jó futamodás. Erdő borította begylánc hajlik a falu fölé, itt már viaskodik a bolti posztó, meg a házi szőttes nadrág a fehér harisnyával. Ez nem az az áradozó, kenetes beszédű nép. Mintha némi fanyarság ülne az arcán – miért? Jaj annak a falunak, amelyet szájára vesz a csúfolódásra hajlamos székegy. A bodosiak után kakukkot kiabálnak, s ha kérded, miért, meg is magyarázzák. Réges-régen perelt Bodos Baróttal egy erdőn, s végezetül abban állapodtak meg, hogy mindkét falu népe kimegy az erdőbe, ott megvárják, amíg Barót felől is, Bodos felől is megszólal egy kakukk, s amelyik falu kakukkja tovább bírja, azé lesz az erdő. A bodosi kakukk bírta tovább, de hogyan? Úgy, hogy egy bodosi ember jó előre egy fára mászott, s amikor észrevette, hogy az ő kakukkjok elhallgatott, folytatta a kakukkolást – így lett Bodosé az erdő.¹⁸⁶

*

1889-ben a Bodvaj telepi vashámor református hívei a hermányi református anyaegyházhoz csatoltattak.

*

1895-ben az erdővidéki református esperes elrendeli, hogy: halotti koszorúk továbbra a templomba nem vihetők be. Ezzel egy régi szokás szűnt meg, mivel temetések után a koszorúkat a templomban aggatták fel, némely templom valóságos koszorú raktár képét mutatta, s a viaszos koszorúk sokasága tűzveszélyt jelentett, ezenkívül a koszorúk elhelyezése egyes családok közt surlódást idézett elő.

*

1907-ben közgyűlés határozta, hogy ezután téli időben a templom az egyház költségén fűtessék. Addig nem volt kályha a templomban.

*

Dr. Kenessey Béla református püspök 1912. évi erdővidéki körútja során szeptember 12-én került sor a hermányi egyház meglátogatására. Az egyházkerületi és egyházmegyei vezetők kíséretében érkező főpapot Kisbacon felső végénél 24 legényből álló lovas bandérium várta székegy viseletben. (Fehér harisnya, csizma, fehér golyos ing, fekete kabát és mellény, fekete kalap.) A faluvégi borvízhídnál fehér ruhás leányok sorfala és a községi bíró, az iskola előtt gyermeksereg élén a Hegedűs tanítópár, a paplak előtt lelkész és a presbiterium köszöntötte a vendégeket. Rendkívüli esemény volt ez a világ zajától távol élő hermányi nép életében, mivel a reformáció óta első ízben részesült püspöki látogatásban.

*

Az 1916. évi román betörés idején, az elmenekült pap és kántor távolléte alatt a temetéseket – számszerint tizenegyet – pap és kántor nélkül végezték.

*

Az 1914-1918 évi világháborúban elesett bajtársak hősi emlékművét 1925-ben áldozó csütörtökön avattuk fel nagyon szép ünnepség keretében, melyre a szomszédos községekből is sokan eljöttek.

*

¹⁸⁶ Benedek Elek: *Édes anyaföldem*. 1959 évi kiadás. 219-222.

1929 őszén leégett Csíkszenttamás község. A nagy tűzvész károsultjainak segélyezésére a Székelyföldön indított gyűjtés Hermányban nagyon szép eredménnyel járt. Az összegyűlt pénzt és gabonát Barótra szállítottuk, onnan az esperesi hivatal továbbította a segélyező bizottsághoz. Erdővidék népe egyemberként álltunk a csapás súlytotta székely testvérek mellé, s nagy összeg pénzzel és természetbeniekkel járultunk hozzá Csíkszenttamás újjáépítéséhez.

*

1931 október 14-én volt egyházközségünkben a második püspök látogatás. E napon fogadtuk ünnepélyes és díszes külsőségek között lovas banderiummal és díszkapuval dr. Makkai Sándort és kíséretét. A zsúfolásig megtelt templomban tartott püspöki beszéd után megvizsgálták egyházunk életét lelkiekben és anyagiakban egyaránt, s nagy meglepetéssel zárták a vizitációt.

*

1933 június 4-én volt megtartva a helybeli elemi iskola évről évre ünnepélye. Ez alkalommal a gyermekek három román nemzeti táncot mutattak be a közönségnek, melyeket felülről kapott utasításra a tanítók tanítottak be. Rozsonday az ünnepély végén tartott beszédében szóvá tette és sérelmezte, hogy a román táncok mellett egyetlen magyar táncra sem tanították meg a gyermekeket, Rozsonday beszédét a helyi román spicli szolgálat azonnal, mint nemzeti sérelmet jelentette a felettes potentátoknak, köztük Marginean tanfelügyelőnek, aki Rozsondaynak, mint az iskolaszék elnökének küldött levelében fejezte ki nemzeti sértődöttségét a beszédért. Ez a levél az előhírnöke volt annak a hajszának, melyet nemsokára Rozsonday ellen indítottak, hogy lelkészi állásától megfossszák és ezzel a magyar kultúra védelmében kifejtett tevékenységét lehetetlenné tegyék. A türelmetlen román sovinizmus azonnal támadott, mihelyt egy szó elhangzott balkáni módszerekkel folytatott kultúrpolitikájuk ellen.

A Marginean leveléből kitűnt, hogy a Rozsonday felszólalását a spicli szolgálat célzatosan hazug módon elferdítve adta át, s ezért Rozsonday energikus hangú levélben válaszolt, rámutatva, hogy a *“legundokabb embertípustól, a hivatásos denúnciástól nyert értesülések”*, soha sem fedik a valós tényállást. *“A betanított három román nemzeti tánc előadását nem kifogásoltam – írta Rozsonday – ellenben kifogásoltam azt, hogy Romániában még mindig olyan az atmoszféra, hogy a mi gyönyörű nemzeti táncainak a magyar gyermekeknek nem lehet megtanítani, mert a tanügyi hatóságok ezeknek esetleges betanítását a tanítónak bűnül rónák fel, s éppen ezért ezidő szerint egyetlen egy állami tanító sem merné megkísérteni, hogy gyermekeinknek magyar nemzeti táncot tanítson be.”*

Margineanu feddő hangú levele felhívja Rozsondayt, hogy támogassa az iskola kulturális törekvéseit és ha észrevétele van, közölje a tanfelügyelőséggel. Rozsonday méltó válaszban részesíti Marginean úr ravasz hangját: *“Ez a szellemeskedés batározottan rosszul érint, mert népemnek a jelenlegi tanügyi politika elleni fájdalmas küzdelmei feletti élcélődsnek látszik.... Tanfelügyelő úr nagyon jól ismeri minden magyar kultúremlernek véleményét, kétségeit, kifogásait a magyar tannyelvű állami iskolák egész működésével szemben, hiszen ettől hangos a magyar sajtó, számtalanszor adtak kifejezést annak képviselőink a parlamentben, sőt abban, hogy iskola panaszyunkat legutóbb Genfben visszautasították, a tanfelügyelő ségnek is volt némi része. Gondolja tehát, hogy az én véleményem közlése az udvarhelyi revizorátussal segítene ezen a helyzeten? Én a magam részéről úgy*

gondolom, hogy nem. És azt hiszem, hogy a Tanfelügyelő Úr is, ha felbágy az elméskedéssel, szintén ezen a véleményen van.”

A Rozsonday leveléből vett fenti idézetek és az alább következők, 22 éves kisebbségi életünk történetéhez tartoznak.

*

1933. július 20-án a füleli Kuvaszóba nagy összejövetel volt, melyen a járási tisztviselők és meghívás folytán a vidéki intelligencia számos tagja közt Rozsonday is résztvett. Itt elmondott beszédében újra felemlítette az évről vizsgán a táncokkal kapcsolatos észrevételeit, mire a jelenlevő román tisztviselők nagy lármát csaptak, amiből verekedés lett és az elmaradhatatlanul jelenlevő román csendőrök beavatkozásával végződött. Megmozdult a magyarfaló gépezet, Rozsonday ellen bűnvádi eljárást indítottak.

1936 februárban az udvarhelyi Prefektúra Rozsondayt minden gyülekezeti munkától eltiltotta azon indoklásal, hogy mint közismert államellenes agitátor ellen az udvarhelyi törvényszéknél eljárás van folyamatban. A határozat román szövege: *“No. 1778-1936. febr. 29... Dl. Rozsonday Ádám preot reformat din com. Herculian...că susnumitul preot este cunoscut ca agitator împotriva intereselor statului, fiind dat și în judecată de către parchetul tribunalului Odorbeiu. Prefect: Lisievici”¹⁸⁷.*

Az udvarhelyi törvényszék 1936. október 24-én tárgyalta a Rozsonday ellen emelt vádat, mely az alábbi ítélettel végződött: *“Rozsonday Ádám vádlott... vétkesnek találtatott... izgatás vétségében, mely vétséget az által követte el, hogy 1933 július 20-án a Füle községbeli Margit háznál egy ünnepség alkalmával nyilvánosan szóval a magyar nemzetiséget a román elleni gyűlöltre hívta fel (izgatott). Ezért a törvényszék Rozsonday Ádám vádlottat... öt napi államfogház (börtön) büntetéssel mint fő büntetéssel és 1.000 azaz Egezer Lei pénzbüntetéssel, mint mellékbüntetéssel bünteti”.* (Román eredetiből fordítva. Egyh. It. D. 22.)

A vallásügyi minisztérium 1937 januárban Rozsonday lelkési fizetését (kongrua) felfüggesztette azzal, hogy a Román Állam elleni propagandáért elítéltetett.

*

1937 februárban országos rendelettel minden egyházi gyülekezeti munkát betiltottak. Azután néhány vallásos estély lett tartva, de 1938 január 24-én a csendőrség azt is betiltotta. Az egyházi gyűlések tilalmát 1939 júniusban megszüntették, azután a gyűlésekre a hatóság helyi képviselőit – jegyzőt, bírót – meg kellett hívni.

*

A Lei vásárlóerejének katasztrófális lezuhanását mutatja az egyház 1946. évi számadása, mely:

102.220.820 Lei bevétellel,
101.244.928 “ kiadással zárult.

*

Az 1948 évi új vallástörvény az iskolákban megszüntette a vallástanítást. Azt a jövőben a felekezetek csak iskolán kívül és csak önként jelentkezőkkel gyakorolhatják.

*

1948-ban az egyháznál minden kulturális munka megállt, összejövetelt vagy vallásos estélyt nem lehetett tartani a “demokrácia ellenes” hazug vádaskodás és feljelentés veszélye

¹⁸⁷ 1778-1936. febr. 29. Rozsonday Ádám úr, Magyarhermány község református lelkésze... nevezett lelkész állam érdekei elleni agitálásáról ismeretes, az udvarhelyi törvényszéken eljárás alatt is van. Prefektus: Lisievici

nélkül. Midőn az 1949. Február 12-én tartott presbiteriumi gyűlésen a lelkész e kérdésben tájékoztatta a jelenlevőket, az ülésen – mint kényszermeghívott – jelenlevő Komporály József (Mózesé), mint a községi bíró szerepére kinevezett ideiglenes bizottsági elnök, közbe szót: *“hogy ezeket nem is lehetett volna megtartani, mert azt a helybeli kultúrtaács nem engedte volna meg”*.

*

Az egyházi gyűléseket és az ott tárgyalandókat a néptanács elnökének minden esetben be kell jelenteni, hogy a pártmegbízottak – ha kedvük tartja – az ülésen ellenőrként ott lehessenek. Jellemző a nép és szeretett vezetői közti bensőséges és bizalmas kapcsolatokra az alábbi eset.

1960-ban történt, hogy Rozsonday a néptanácsi irodára vitte bemutatásra és aláírás végett az egyházi gyűlési meghívót kisbaconi Tikosi Mihály elnökhöz. Tikosi elolvasta, de nem írta alá. Rozsonday kérdésére az aláírás megtagadását így indokolta:

– Tiszteletes úr! – ha a gyűlési meghívón az én aláírásomat meglátják, a gyűlésbe nem fog senki elmenni.

Személynévmutató

(nem tartalmazza az 53-58 oldalon található keresztelési anyakönyv adatait)

- Ajtai János 10, 28, 29
 Akátsos család 36, 43
 Akácsos János 72
 Akácsos Jánosné 73
 Akátsos Mózes 59
 Ambrozi Anna 71
 András, Magyarhermány első ref. papja 18,
 28
 Antal János 77
 Apafi Mihály 26
 Apor Péter 21
 Baborszky Antal 30
 Baconi Bálint 28
 Baczoni Sámuel 29
 Báts Miklós 42
 Balázs, Bibarcfalva plébánosa 14
 Balás Dénes, köpecsi 41
 Balázs István 34
 Balázs Ilona, érszentkirályi 31
 Bálint Anna 72
 Baló család 43
 Baló András 32, 48
 Baló Bálint 48
 Baló Ferenc 59
 Baló G. Sámuel 37
 Baló Gáspár 43
 Baló Gáspár 70
 Baló János 27, 43
 Baló János (vízi) 37, 38, 43
 Baló Juliánna 33
 Baló Pál 32
 Baló Sámuel 70
 Baló Sámuel (vízi) 37
 Balog család 38
 Bándi Juliánna 33
 Barabás Dávid 43
 Barabás Dániel 59
 Barabás Máté 71
 Barabás Sámuel 34
 Barabás Sámuel oskolamester 39
 Barabás Sámuelné 34
 Bardotz László 48
 Baróti Gál András 21
 Bartha András 35
 Bartók fakereskedő 42
 Basta Giorgio 19, 20
 Báthori Gábor 20
 Bedő család 69
 Bedő Sándor 69
 Benedek telegdi székely főesperes 14
 Benedek Elek 77, 79
 Benedek János, dr. 65
 Benedek János 22, 23
 Benkő Gergely 27
 Benkő Ida 74
 Benkő József 9, 10, 11, 17, 18, 25, 26, 29, 47,
 48, 62
 Benkő Mihály, középajtai 29
 Benkő Sándor 37
 Bethlen Gábor 11, 19, 20, 26, 34
 Bethlen János 25
 Bethlen Miklós 27
 Bikfalvi Péter 26, 28
 Bíró Mózes 77
 Bocz József 30, 50, 64, 72
 Bocskai Isrván fejedelem 19
 Botskor Sámuel, id. 33, 34
 Boda Sámuel 32
 Boda Sándor 35
 Boda Sándor megyebíró 35
 Boér György 34
 Boér Imre 7
 Boér Sigmond 43
 Boér Simon 34
 Bogdán Anna 66
 Bogdán Béla 63
 Bogdán Ferenc 69
 Bogdán György 65, 66
 Bogdány János 59
 Bogdán József (Istváné) 37
 Bogdán Sándor 66, 67
 Borbáth Ilona 30
 Borbáth Lujza 30
 Borbáth Márton 30
 Bornemissza Pál, báró 59
 Bőjtke Anna 30
 Brandenburgi Katalin 10, 20
 Brassay Károly 30, 41, 71
 Buzogány Dezső 9
 Cándrea tanító 65
 Czeglédi ref. prédikátor 24
 Cioflek György 39
 Cionca Macedon 64, 65, 66, 67, 68
 Csáki Árpád 25

Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

- Cseh Jakab 24
 Cserey Elek, nagyjaitai 27, 70, 71
 Cserei János 21
 Cserei Mihály 21, 22
 Cserei Sámuel 21
 Csernátoni Márton 21, 29
 Csiszár Sámuel 61
 Csog József 43
 Csog Lajosné, Boda Juliánna 73
 Csog Rebeka 40
 Csog Sámuel 34
 Csulai György 74
 Dálnoky Gábor 40
 Damokos Lajos 34
 Daniel, vargyasi báró család 12
 Daniel Ferenc 35
 Daniel István, vargyasi báró 59
 Daniel Mihály, vargyasi báró 20
 Dávid György 26
 Dávid Gyula 46
 Dávid Mihály 29, 31, 37, 60, 61, 70, 71, 76
 Demeter László 25, 30
 Deső Anna 71
 Dezső Mózes 71
 Dobay Lajos 71
 Dobolyi Miklós 61
 II. Endre király 47
 Erdélyi Lászlóné, Akácsos Anna 72
 Erőss József 13, 14
 Fábrián Adorján Béla 18
 Fábrián András 48, 70
 Fábrián Róza 70
 Feldobolyi Simon 9
 II. Ferdinánd 19
 III. Ferdinánd 19
 Ferenc Gyula 43
 Fráter György 16
 Fuchs János brassói városbíró 17
 Futató István 69
 Futató Mihály 70
 Futató Mihályné, Veres Anna 64, 70
 Garcea ortodox pap 66, 68, 69
 Gáspár János 41
 Gazdag Miklósné, Osvát Ilona 70
 Gârleanu Vaszi 65
 Gecse Ferenc 29, 43, 60, 61
 Gedeon Ignácné 72
 Géza nagyfejedelem 13
 Gizella bajor hercegnő 13
 Gódra Tódor 72
 Gosztonyi János 8
 Gotz Lajos 27
 Habsburg ház 19, 23
 Harsányi ref. prédikátor 24
 Hegedűs Lajos 45, 73, 79
 Hegedűs Lajosné, Schrodli Teréz 79
 Hermányi Dienes József 12, 15, 25, 28, 35
 Hermányi Dienes Judit 29
 Hermányi Dienes Péter 21, 28, 29
 Hóman Bálint 14
 Honterus János 9, 16, 17
 Hönig Frigyes 40
 Hunyadi Mátyás 46
 Huszár Pető István 36
 Intze Lajos 33
 Intze Sámuel 37
 Incze Sándor 31
 Incze Simon 76
 Iorga, Nicolae 66
 Izabella királynő 16
 Jakab Andrásné, Márton Rózália 72
 Jakab Elek 20, 21
 Jakab Gyula 41
 Jákó Dénes 27
 I. János király 8, 9
 II. János király 19
 XX. János pápa 14
 Járai ref. segédlelkész 27
 Jekel Mihály 38
 Jodál Gábor, dr. 67
 II. József 22, 59
 József, Száldobos plébánosa 15
 Juhász István 9, 10, 12, 14, 21, 26, 34, 53, 75
 Kalabér János, id. 50
 Kalabér János 37
 Kalabér Sámuel 74
 Kallós Zsigmond 13
 Kálnoky Ádám gróf 21
 Kálvin János 75
 K. Nagy Sándor 46
 Karácson Béla 14, 15, 28, 29
 III. Károly 22
 Károly Róbert 14
 Kelemen Lajos 7
 Kelio jezsuita 24
 Kenessey Béla, dr. 79
 Keresztelő Szent János 11
 Keresztes Elekné, Bedő Erzsébet 72
 Keresztes János 29, 38, 40, 43, 53, 58, 59, 61, 75
 Keresztes Jánosné 70
 Keresztúri Sámuel 61

Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

- Keserői Dajka János 10
 Kiss Bertalan 19, 22, 25
 Kiss János 40
 Klein Oszkár 40
 Kolonics Lipót bíboros 23, 24
 Kolumbán Rebeka 27
 Kolumbán Vilmos József 5, 10
 Komporály József (Mózesé) 82
 Kovács József 30, 72
 Kováts Karolina 71
 Kővári László 17
 II. Lajos 17, 19
 Lakatos István 20, 21
 László, Bardoc plébánosa 5
 László főesperes 9
 Lépes György 16
 II. Lipót 22
 Lisievici prefektus 81
 Lőrincz család 58
 Lőrincz Mózes 42
 Luther Márton 8, 16, 17, 19, 75
 Madarassy Emília 30
 Makkai Sándor 80
 Marginean tanfelügyelő 80
 Mária angol királynő 19
 Mária Terézia 22, 27
 Máté Anna 71
 Máté Bénéiam 76
 Máthé György, ifj. 34
 Máthé János 5, 7, 8, 13
 Máté Juliánna 33
 Máthé Klára 70
 Máté Mózes 36, 38, 39, 46, 76
 Máthé Sámuel 29, 38
 Mátyás király ld. Hunyadi Mátyás
 Medici Katalin 19
 Mihály, Bardoc plébánosa 15
 Mikes Anna, gróf 59
 Miklós Judit 33
 Moisescu Ilyés 65
 Molnár Béla 29
 Molnár Béla körjegyző 53
 Molnár Erzsébet 30
 Molnár Lajos 73
 Munteánu Miklós 64
 Nagy család 69
 Nagy Ábel 69
 Nagy Baróti Kata 11, 17
 Nagy József 39
 Nagy Mihály 32
 Nemes Georgius 40
 Német András 32, 37, 59
 Német Ferenc 15, 33
 Német Géza (Ferencé) 37
 Német János 73
 Német József 33
 Német Juliánna 33, 71
 Német Mózes 59
 Német Rebeka 32
 Német Sámuel, id. 36
 Német Sámuelné, Bocskor Rózália 72
 Német Sándor 65
 Nussbacher, Gernot 9
 Oltean György 64, 65, 68
 Osváth László, bibarcfalvi 46, 61
 Pap Sámuel 29, 53, 58
 Pap Sára 29
 Pemflinger Márk 8
 Perényi Ferenc 16
 Perényi nádor 19
 Péter, Bacon plébánosa 14
 Péter deák, olaszteleki oskolamester 35
 Péter, Olasztelek plébánosa 15
 Péter Lukács 21, 22
 Péter Mózes 11
 Pető család 43, 46, 73
 Pető András 37
 Pető Ferenc 46
 Pető Ferenc 73
 Pető Gergelyné, Zsigmond Róza 72
 Pető György 61
 Pető Imre 37
 Pető János 36, 37, 69
 Pethő János, ifj. 34
 Pető János kalári 37
 Pető Jánosné, Birtalan Jutka 69
 Pető Jánosné, Nagy Heléna 32, 43
 Pető József 36, 43
 Pető Lajos 33
 Pető Lajos (malmi) 37
 Pető Lőrincné, Gál Viktória 73
 Pető Márton 22
 Pető Mártonné, Boda Anna 73
 Pető Mózes 27, 29, 30, 23, 32, 36, 60, 63, 71,
 77, 78, 79
 Pető Mózes megyebíró 37, 77
 Pető Mózes 37, 77
 Pető Mózesné, Gáspár Anna 30, 71
 Pető Rebeka 72, 73
 Pető Rudolf 37
 Pető Sándor 74
 Pokoly József 7, 16, 17

Erdő vidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

- Polonkay Tivadar 27, 30, 50, 51, 73
 Pop Ioan 66
 I. Rákóczi György 11, 19, 27
 II. Rákóczi György 11, 27, 74
 Révész Imre 7, 18
 Roszkosznyi katonai orvos 76
 Rozsonday Ádám 27, 30, 31, 50, 51, 53, 60,
 65, 66, 80-82
 Rozsonday Ádámné 74
 Rudolf császár 19
 Rugonfalvi Kiss István 15, 34, 59
 Ruyter tengernagy 24
 Sala János 40
 S. Sárdi Margit 12
 Savulescu tanító 65
 Schrödl Anna 30
 Schuchard kapitány 33
 Sigmond (ld. Zsigmond)
 Sipos Gábor 9, 10
 Stanciu Mihály 65
 Statileo János gyulafehérvári püspök
 Szabó T. Attila 7
 Szádeczky Kardoss Lajos 20, 21
 Szakács Gyula 52
 Szakács Jánosné, Dimén Mária 73
 Szakács Péter 52
 Szalkay László 16
 Szapolyai Miklós erdélyi r. k. püspök 46
 Szatmári György esztergomi érsek 8
 Szász Elek 72
 Szeghalmi Gyula 17
 Szelepcsényi György 23
 Szenczi Kertész Ábrahám 61
 Szent István (Vajk) 7, 13, 14, 15, 46
 Szent László 14, 46
 Szentgyörgyi Márk István 21
 Szoboszlai Szabó Klára 29
 Szokoljai István 25, 35, 42
 Tamás örkanonok 14
 Tavasz Sándor 7
 Telegdi Mihály 19
 Thököly Imre 42
 Tikosi Mihály 82
 Timon Sámuel 21
 Tókos József 60
 Tókos Sámuel 59
 Tökés István 8
 Trimfa Mihály 34
 Udvarhelyi András esperes 28
 Vajda Emil 20
 Valics erdőmérnök 27
 Varga Gyurka 59
 Varga Miklós 69
 Varga Miklós 59
 Vásárhelyi György 28
 Vásárhelyi János 29
 Werbőczy István 19
 Veres Mária 71
 Veszely Károly 35
 Vida Ferenc 67
 Vitalis, nagyszebeni domonkos perjel 9
 Vitályos Lukács 18
 Zájler Péter 22
 Zoványi Jenő 11
 Zwingli 75
 Zsigmond család 73
 Sigmond Andrásné, Rebeka 32
 Zsigmond Andrásné, Csog Rebeka 73
 Zsigmond Emília 72
 Zsigmond Gáspár 74
 Sigmond György 32
 Sigmond János oskolamester 32, 37, 43
 Zsigmond József 73
 Zsigmond Péterné 72
 Zsigmond Sándor 40, 73
 Sigmond Sámuel 33, 37, 71
 Zsigmond Vilma 72

Helynévmutató

- Agyagfalva 40, 63
 Alsórákos 42
 Andrásfalva 77
 Anglia 19
 Arad 40
 Aranyosszék 46
 Balf (Sopron m.) 30
 Bardoc 10, 12, 15, 29, 41
 Bardoc fiúszék 10, 11, 14, 70, 74
 Barcaság 9, 17
 Barót 11, 15, 17, 18, 21, 27, 34, 35, 49,
 73, 80
 Bazel 17
 Bécs 17, 19, 24, 68, 69, 70
 Bereck 9
 Betfalva 27, 30
 Bethlenfalva 20
 Bibarcfalva 10, 14, 28, 29, 69
 Bodos 10, 11, 18, 22, 79
 Bodvaj 48, 72, 79
 Bodza 54, 55, 62
 Bögöz 39
 Bölön 10, 11, 28
 Brassó 9, 16, 17, 18, 39
 Brody (Galícia) 76
 Buccari 24
 Buda 19, 46
 Budapest 11-15, 20, 74
 Bukarest 9, 15, 31, 40, 72, 73
 Bukovina 77
 Csehország 75, 77
 Csíkszék 46, 66
 Csíkszentimre 52
 Csíkszentsimon 42
 Csíkszenttamás 80
 Debrecen 15
 Dobó (középkorban elpusztult falu) 11,
 15
 Dobó (udvarhelyszéki község) 15
 Dorog (Esztergom m.) 31
 Erdély 8, 10, 12-14, 17, 19, 26, 30, 39,
 42, 46, 51, 61-64, 73, 75
 Erdőfüle 10, 11, 15, 28, 29, 67, 76, 81
 Erdővidék 8, 10-12, 14, 15, 17, 18, 21,
 25, 26, 38, 39, 42, 47, 52, 63, 64, 68, 70, 74,
 76, 78-80
 Európa 8, 19, 24
 Fehérvári főesperesség 14
 Felsőrákos 11
 Fogaras 30
 Franciaország 19
 Füle (ld. Erdőfüle)
 Galícia 76
 Galícia Tulka 69
 Gencea (Bukarest mellett) 31
 Gyalu 61, 75
 Gyergyószék 46
 Gyulafehérvár 8, 9, 10, 13, 20, 27, 46
 Halmágy 30
 Háromszék 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 38,
 39, 40
 Havasalföld (Oláhország) 76
 Héjjasfalva 30
 Hochstadt 77
 Hollandia 61
 Homoród-mente 67
 Homoródszentmárton 67
 Kapuvár 24
 Kézdi főesperesség 14
 Kézdiszék 10
 Kisbacon 10, 12, 15, 22, 23, 25, 48, 65,
 67, 72, 78, 79, 82
 Kolozsvár 9, 10, 13, 20, 25, 28, 52, 61
 Köpec 10, 11, 28, 29, 38
 Középpajta 10, 28, 30
 Krakkó 17
 Kudzsir 40
 Leippa (Csehország) 75
 Lengyelország 61, 74
 Lipótvár 23
 Lőcse 61
 Magyarhermány 5, 7, 8, 10, 12-15, 18,
 21, 22, 25-31, 36, 39, 40, 42-45, 47, 53, 58,
 61-63, 65, 68-70, 73, 75, 77-81
 Magyarország 12, 13, 19, 22, 60, 61, 63,
 64

Erdő vidéki Történeti és Természettudományi Tár II.

- Marosszék 46
 Marosvásárhely 17, 77
 Miklósvár 10, 11, 21
 Miklósvárszék 10, 11, 74
 Mikóújfalva 31
 Mohács 17
 Moldva 66, 76
 München 30
 Nagyajta 10, 11, 29
 Nagybacon 10, 11, 12, 14, 22, 25, 26, 28,
 29, 33, 53, 66, 73
 Nagyenyed 28, 30, 63, 77
 Nagyszeben 8, 9, 16, 17, 47
 Nagyszombat 23
 Nagyvárad 16, 19, 61
 Nápoly 24
 Németország 16, 30
 Nikolsburg 19
 Nyírmihálydi (Szabolcs m.) 30
 Oklánd 64, 65, 66, 69
 Olasztelek 10, 15, 35, 75
 Orbaiszék 10
 Papolc 39
 Párizs 19
 Patakfalva 72
 Pécs 39
 Pitești 31
 Pozsony 23
 Radnót 20
 Rákos (Pest mellett) 19
 Románia 30, 51, 64
 Sárvár 24
 Sepsibacon 11, 15
 Sepsiszentgyörgy 11, 17, 40, 65
 Sepsiszék 10
 Septér (Kolozs m.) 72
 Sopron 25
 Szabolcs 46
 Szárazajta 10, 15, 28, 29, 31, 75
 Szederjes 30
 Székelyföld 8, 9, 10, 13, 14, 17, 19, 70,
 74, 80
 Székelykeresztúr 66
 Székelyszáldobos 10, 12, 15
 Székelyudvarhely 17, 19, 20, 34, 53, 65,
 67, 69, 81
 Székes 30
 Szicília 24
 Szolokma 31
 Szolyva 69
 Telegdibacon 11, 14, 15
 Telegdi főesperesség 14
 Torda 16, 17
 Trieszt 24
 Udvarhelyszék 11, 19, 20, 46, 74
 Ürmös 11
 Vargyas 11, 12, 15
 Vatikán 12
 Zalaegerszeg 12, 42
 Zalatna 63

Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár II.
Máthé János: Monografia parohiei reformate din Herculian
ISSN 1584-8426

A szülőföldje és egyháza iránt elkötelezett Máthé János hosszú évek kutatása után hozzáértő módon írta meg a magyarhermányi református egyházközség történetét. Sok más monográfiával ellentétben nem a reformációtól ismerteti az eseményeket, hanem István király egyháztámogató tevékenységének rövid bemutatásával. A rendelkezésére álló szakirodalomból kiszedegette a Magyarhermánnyal kapcsolatos korai feljegyzéseket, ami szintén jelentős értéket képvisel. A reformáció korától bővebben tárgyalta faluja egyházközségének történetét, de a korai feljegyzések szűkössége, valamint az erdővidéki egyházmegye levéltárának 1944-ben bekövetkezett teljes pusztulása folytán munkájában arányeltolódás figyelhető meg, ugyanis Máthé művének mintegy fele az egyházközség 19–20. századi történetét öleli fel. A legutolsó korokra vonatkozó részek viszont felbecsülhetetlen értéket képviselnek. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés nyomán meginduló elrománosításnak, erőszakos áttérítésnek, az egyházközség lelki és anyagi meghurcoltatásának, majd a második világháborút követő kommunizmus egyházra gyakorolt hatásának feltárásával mindaddig adós az erdélyi református egyháztörténetírás. Eddig csupán egyetlen összefoglaló jellegű munka született meg Tótkés István tollából *A romániai magyar református egyház élete 1944–89 között* címmel. Éppen ezért Máthé munkája, azon túl szülőfaluja esetében ezt a felmérést elvégezte, figyelemfelkeltő: ezt a feladatot az egyházkerület vonatkozásában is el kell végezni.

Kolumbán Vilmos József

Az Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár első kötete (Csikány Tamás, Egyed Ákos, Kónya Ádám: *Kossuth Lajos emlékezete születésének 200. évfordulóján*), valamint az *Erdővidéki Lapok* egyes számai beszerezhetők Baróton a Gaál Mózes Közművelődési Egyesület székhelyén, valamint megrendelhetők a demeterlaszlo@yahoo.com villámposta címen.